

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Одељење за историју

СРБИ И СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У
ЖУРНАЛУ МОСКОВСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ
(1943-1991)

мастер рад

Ментор:
Проф. др Алексеј Тимофејев
ИС 19/55

Студент:
Љубомир Поповић

Београд, 2020.

Садржај

Садржај	2
Предговор.....	3
Образложење теме.....	3
Хронолошки оквир истраживања	5
Радне хипотезе.....	6
Приказ коришћених извора	6
Аутори ЖМП-а.....	10
Приказ литературе.....	16
Методологија	18
Увод.....	21
1. Совјетско-југословенски односи 1941-1991. године	21
2. Историја Руске православне цркве 1943-1991. године.....	29
3. Међународна активност РПЦ	37
1. Историја руско-српских црквених односа и веза.....	44
2. „Односи на највишем нивоу“. Узајамне црквене посјете 1945-1991. године	55
2.1. Посјете до 1948. године	55
2.2. „Глачање неравнина“. Посјете 1956-1957. године	68
2.3. Редовност у посјетама (1961-1991)	76
3. „Природно огњиште у коме се подгрејава пријатељство...“ Подворје Московске патријаршије у Београду	91
Закључак	99
Извори.....	101
а) Објављени	101
б) Штампана и периодика.....	101
Литература.....	102
а) Монографије, студије, синтезе, дисертације	102
б) Чланци, расправе.....	103
в) Интернет публикације	105

Предговор

Образложење теме

Наше истраживање посвећено је једном сегменту у комплексу српско-руских/руско-српских односа – историји црквених односа и веза. Прецизније, анализи садржаја (текстова, чланака) о Србима и Српској православној цркви (даље СПЦ) у часопису *Журнал Московске патријаршије* (даље ЖМП), званичном гласилу Руске православне цркве (даље РПЦ), и то из „руског дискурса“.¹ Истраживачки напори превасходно су усмјерени према рационалнијем сагледавању и тумачењу поменутих садржаја. Представе о Другом данас су неисцрпан извор истраживања, при чему се као кључно намеће питање услова и узрока настанка одређених слика у датом историјском тренутку.² Већ је истакнуто како је пуноћу, многостраност и вишезначност српско-руских односа немогуће разумјети фокусирањем искључиво на раван политике, иако је она у многим сегментима чинила основу и била кључни мотивациони фактор међусобних односа.³ Историја српско-руских односа показује да су осим политичких веза на које се обично ставља акценат када се размишља о овој тематици, подједнако значајне, можда чак и значајније, биле културне, умјетничке, научне, духовне, религиозне и црквене везе два народа.⁴ Историја српско-руских/југословенско-совјетских односа може се пратити и реконструисати, поред осталог, и на основу трагова који су ови односи оставили на страницама црквене штампе и периодике. Познато је да периодична издања садрже више облика информација (документарна грађа, текућа хроника, информације личног карактера...), те да се истиче њихов комплексан и синтетички карактер као историјских извора. Садржаји посвећени нашој

¹ Више у: М. Јовановић, *Срби и Руси 12-21. век: историја односа*, Београд, 2012, 27-34.

² Према: Р. Sekeruš, „Govor o Drugom u francuskoj kulturi prve polovine XIX veka – imagoški ogled“ *Polja*, br. 418, 2011, 51.

³ М. Јовановић, *Срби и Руси...*, 24-25.

⁴ *Срби о Русији и Русима. Од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750-2010), антологија*, прир. М. Јовановић, Београд, 2011, 14-17.

теми ће бити анализирани у контексту историје српско-руских/југословенско-совјетских односа друге половине „кратког“ 20. вијека, у времену комунизма, а који су у том периоду снажно обиљежени и прожети идеологијом. Посебан сегмент представљају црквени и духовни односи и везе који у назначеном периоду бивају обновљени и развијани у чвршћим институционалним оквирима. Управо духовне и културне везе чине константу у српско-руским односима, док је Православна црква највећа хоризонтала односа два народа.

Тематика о Србима и Српској цркви заступљена на странама ЖМП важан је извор за сагледавање међуодноса Руске и Српске цркве, као и за проучавање слика и представа о Другом (у овом случају Срба и СПЦ), и пружа могућност за одговоре на бројна проблемска питања: суштина и карактер односа, значај који је придаван СПЦ у црквеној дипломатији РПЦ, јесу ли односи пратили динамику међусобних политичких и дипломатских односа СССР-а и Југославије, којим темама из црквеног живота СПЦ је придаван значај и простор на странама ЖМП и зашто баш њима, шта се тиме хтјело постићи, има ли појава да аутори прилога нису презентирали објективну информацију него да су вршили у наратив „учитавање“ совјетске политике и пројектованих жеља, које су то историјско-културне и богословске теме из СПЦ обрађиване и како, личности (патријарси, епископат, свештенство, монаштво, светитељи, духовници, подвижници) из СПЦ које су заступљене у овом црквеном гласилу, какав је био дојам о Српској православној цркви, како је доживљавана историја и прошлост Срба и СПЦ и њихова историјска улога у чему се огледа, како су и на основу чега формиране слике о Србима и од којих чинилаца су зависиле, каква је била улога и значај Подворја Руске цркве у Београду у српско-руским црквеним односима, коначно, какво је мјесто Срба у руском православљу. Ово и овакво истраживање могуће је спровести коришћењем општенаучних али и специјалних метода историјске науке.

Истраживање почива на одређеним претпоставкама односно на теоријским полазним основама. Иако је рад заснован на позицијама друштвене историје и савремене црквене историје, биће коришћени резултати истраживања политичке и дипломатске историје. Експликација свакако неће занемаривати уважавање друштвено-политичког контекста периода који је предмет проучавања. Историјско истраживање захтијева да се текстови поставе у пуни контекст свог времена, што подразумијева узимање у обзир и поријекло аутора, услове у којима је настао текст, културу тог времена, као и друштвене односе. Прије него се пређе на тематску анализу, у уводном дијелу рада дат је општи преглед совјетско-југословенских односа у хронолошком

периоду којим је рад омеђен, као и преглед историје РПЦ и њене међународне активности.

Хронолошки оквир истраживања

Хронолошки оквир теме обухвата период историје српско-руских/руско-српских (духовних, црквених) односа и веза у кратком двадесетом вијеку (1917-1991) познатом као „вијек екстрема“, прецизније, на период доминације комунистичке идеологије у Совјетском Савезу/Русији и Југославији/Србији. Главна карактеристика овог периода свакако јесте доминација идеологије којом су били прожети сви сегменти совјетско-југословенских/руско-српских односа, па тако и духовни и црквени односи били су обиљежени општим идеолошким карактером епохе. Период који је отпочео завршетком Другог свјетског рата и успостављањем комунизма у Југославији поклапа се са завршетком међуратног и ратног периода унутар кога су и односи двије цркве били под снажним упливом идеолошких искључивости. Са почетком друге фазе српско-руских духовних и црквених односа у „кратком“ 20. вијеку, званични односи двије цркве били у потпуности обновљени и развијани у чвршћим институционалним оквирима, али су, такође, пратили динамику међусобних политичких односа СССР-а и Југославије.⁵

Доња хронолошка граница рада полази од 1943. године, када је - након што је у току Великог Отаџбинског рата у СССР-у дошло до промјене политике совјетског руководства према Московској патријаршији, - дошло до, по много чему историјског, сусрета Стаљина и Молотова са руководством Московске патријаршије у Кремљу 4. септембра 1943. На овом сусрету, поред осталог, било је договорено да се поново покрене и обнови издавање ЖМП-а, као званичног часописа Руске православне цркве, а који није излазио још од 1935. године. Горња хронолошка граница поклапа се са крајем „кратког 20. вијека“, крајем Хладног рата, поразом комунистичке идеологије у СССР-у и Источној Европи, крахом совјетске идеолошке империје (1989-1991), распадом СССР-а и СФР Југославије, КПСС и СКЈ. У обје државе негдје од половине 1980-их, са слабљењем комунистичке идеологије и попуштањем државне контроле над вјерским заједницама, примјетно је значајно побољшање положаја Православних цркава, њихов постепени повратак у јавни живот... И у РПЦ и у СПЦ је током 1990. дошло до избора нових поглавара. Последњи „совјетски“ патријарх Пимен (Извеков) умро је 3. маја 1990. Патријарх СПЦ Герман (Ђорић) је из здравствених разлога умировљен од Светог

⁵ Више у: М. Јовановић, *Срби и Руси 12-21. век: историја односа*, Београд, 2012, 68-69, 205-206.

архијерејског сабора 1990. Крајем 1980-их година прослављени су важни и велики јубилеји: 1988. 1000-годишњица крштења Русије, 1989. 400 година успостављања патријаршије у Руској цркви. У оквиру СПЦ је 1989. прослављено 600 година од Косовске битке, док је 1990. била у знаку јубилеја 300 година Велике сеобе Срба.

Радне хипотезе

- Сегмент црквених односа и веза чини важну саставницу колективног памћења, менталитета и међусобне перцепције српско-руских односа.
- Црквене везе и контакти, подједнако као и друштвене, културне и просветне, одржаване су и током периода после Другог свјетског рата, неријетко са појачаним интензитетом, богатим и важним садржајима.
- Духовни и црквени односи обиљежени су општим идеолошким карактером епохе.
- Политички односи између СССР-а и Југославије рефлектовали су се у извјесној мјери на динамику црквених односа у посматраном периоду, што се донекле одражавало и на заступљеност садржаја о СПЦ у ЖМП (имамо у виду период у совјетско-југословенским односима од 1948. до њихове нормализације).
- Вишевјековна традиција блиске сарадње РПЦ и СПЦ није била драстичније нарушена у посматраном периоду, што се може пратити на страницама ЖМП-а.
- У послератном периоду односи између РПЦ и СПЦ развијани су у чвршћим институционалним оквирима.
- Представе (слике) Срба и СПЦ у ЖМП формиране су у одређеном контексту, чије оквире су одређивали импулси који су долазили из политике и, дјелимично, из културе.
- У прилозима о Србима и СПЦ присутни су елементи и осећања политичке, културне, духовне блискости два народа из наслеђа минулих вјекова.
- ЖМП је објављивао и преносио вијести, информације и прилоге из готово свих сегмената црквеног живота СПЦ.

Приказ коришћених извора

ЖМП је почео да излази 1931. године, 13 година после обустављања „Црквеног вјесника“, званичног органа Светог синода Руске цркве. До 1935. изашло је 16 бројева обима 8-14 страна, у тиражу од 3000 примјерака. Чланци и радови у часопису били су богословског и богословско-канонског карактера; објављиване су посланице, писма и резолуције митрополита Сергија (Страгородског), тадашњег

замјеника патријаршијског мјестобљуститеља, у вези разних питања црквеног живота, највећма у вези раскола који су се тих година развили у СССР-у и руској црквеној дијаспори. Митрополит Сергије био је не само уредник него и главни аутор ЖМП-а. Средином 1930-их година са црквеном штампом у Совјетском Савезу било је свршено. На састанку у Кремљу 4. септембра 1943, након нормализације црквено-државних односа у Великом Отаџбинском рату, договорено је да се поново покрене издавање ЖМП-а. Први обновљени број објављен је 12. септембра 1943, и од тада часопис излази у континуитету, сваког мјесеца. Тираж ЖМП-а 1940-их година износио је 15 000 примјерака и постепено се повећавао, да би 1989. достигао 32 000 примјерака. Обим је 1940-их година износио 22-104 стране, наредне деценије 72 стране, а 1960-их – 1980-их усталио се на 80 страна. Редакција ЖМП-а 1950-их година радила је у скученим условима у једној соби при храму Успења Богородице у Новодјевичем манастиру. Осим скучених услова ЖМП је пролазио кроз цензуру коју је вршио Савјет за послове Руске православне цркве. По свједочењу сарадника ЖМП-а из тог времена постојала је јасно развијена, неписана номенклатурна шема коју је сваки радник репортажног одељења дужан био да усвоји и поштује строже од Божијих заповијести. На примјер, мање се употребљавала ријеч „свештенство“, више „клир“, „службеник“. Крсни ход спомињан је само у пасхалним (васкршњим) хроникама. Могло се споменути о читању Јеванђеља. „Архијереј (владика) је благосиљао народ“ – такође није било допуштено помињати. Звоњење црквених звона могло се помињати само у хроници пасхалних служења. Придржавање ових неписаних правила унутрашње самоцензуре није било лако, али је било неопходно како би се ЖМП провео кроз „иглене уши“ цензуре. Жртва приговора и притужби посебно често бивао је секретар редакције А. Ведерников, који је преузео на себе дужност уређивачког цензора. Круг аутора ЖМП-а био је много шири од оних лица којима је Савјет за послове РПЦ дозвољавао да ставе свој потпис испод чланака. Због разлога цензуре, чланци су често потписивани презименима сарадника редакције, а не њиховим стварним ауторима. Па чак пролазећи и тако драконску цензуру ЖМП је остајао црквеним издањем и давао је допринос духовном просвећивању.⁶ Московска патријаршија у то вријеме није располагала сопственим капацитетима за издавачке послове на професионалном нивоу, па је, уз посредништво Савјета, сву техничку припрему издања на себе преузео Гослитиздат (Државно издаваштво књижевне литературе). Осим редактуре, коректуре и припреме за штампу,

⁶ В. Цыпин, *История Русской Церкви: Синодальный и новейший периоды (1700-2005)*, Москва, 2007, 611-612.

Гослитиздат је имао још једну функцију – успостављање и одржавање веза са органима државне цензуре средстава за масовну комуникацију. Контролисање је било повјерено опуномоћеном од Државног комитета за заштиту државних тајни у штампи при СНК СССР-а (Главлит).⁷ Главлит је првенствено био замишљен ради контроле над рукописима који се предају за штампање. После Стањинове смрти био је подређен Министарству унутрашњих послова, а 1963. је постао дио Државног комитета за штампу. У овом периоду долази до трансфера моћи у спровођењу цензуре, јер је одговорност са цензора Главлита прешла на уреднике и издавачке савјете. Сваки цензор имао је листу онога што је било забрањено за штампање. Међутим, поглед на цензуру у коме се уочава само што је брањено а не и шта је све било допуштено, никада не може да да ни праву слику цензуре, ни самог друштва које се посматра. Стога цензуру не треба посматрати као искључиво репресивну појаву, већ кроз њу треба пратити одређене динамике и промјене у друштву.⁸

У периоду који је предмет нашег истраживања објављена су и три специјална броја ЖМП-а: 1948 (поводом јубилеја 500 година аутокефалности Руске цркве), 1963 (50 година архијерејске службе патријарха Алексија I), и 1968 (50 година од обнове Патријаршије у Руској цркви). Први састав редакције чинила су 4 члана, док је главни уредник био патријарх Сергије. Послије његове смрти уредник је митрополит лењинградски и патријаршијски мјестобљуститељ Алексије (Симански) 1944-1946, а након њега уредништво преузима митрополит крутички и коломенски Николај (Јарушевич) све до 1960. У периоду 1960-1961. главни уредник је епископ Никодим (Ротов), послје њега на тој позицији, дуже од три деценије (1962-1994), био је митрополит Питирим (Нечајев). Пословима одговорног секретара редакције ЖМП-а у овом периоду бавили су се протојереј А. П. Смирнов (1943-1949), Л. Н. Париски (1949-1950), А. И. Георгијевски (1950-1953), А. В. Ведерников (1954-1962), Е. А. Карманов (1963-1981), В. П. Овсјаников (1981-1985) и К. М. Комаров (1986-1994). Од године 1971, са развојем екуменских контаката, ЖМП се објављује и на енглеском језику, под називом *The Journal of the Moscow Patriarchate*, са дистрибуцијом у 54 земље свијета. У ратном периоду објављивани су прилози који су имали за циљ да утјеше повријеђене у ратним страхотама, који су били усмјерени на бодрење за заштиту и одбрану отаџбине

⁷ В. А. Родченко, „Типологические особенности «Журнала Московской Патриархии» как официального общецерковного издания“, *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, № 2 (9), 2011, 143-144 (доступно на www.gramota.net/materials/2/2011/2/42.html).

⁸ Наведено према: R. Vučetić, *Monopol na istinu: Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, Beograd, 2016, 15, 32-33.

на примјерима из славне прошлости руске земље, као и садржаји о патриотској дјелатности РПЦ. Током 1950-их година формиране су главне рубрике ЖМП-а: „Службени дио“, „Проповијед“, „Црквени живот“ (са подрубрикама „Из живота епархија“ и „Вјечнаја памјат“). Поједине рубрике није одликовала сталност назива. Рубрика „Из живота Православља“ једно вријеме имала је назив „Из живота Православних Цркава у иностранству“, потом „Из живота Православних Аутокефалних Цркава“, „Из живота Аутокефалних Православних Цркава“ и др. До 1968. богословски садржај сврстан је у рубрику „Чланци“, а од тада у „Богословски одјел“. С почетком Хладног рата уведена је рубрика „У заштиту мира“ („У одбрану мира“) (1949-1988), од 1989. „За мир и опстанак човјечанства“. Након пријема РПЦ у Свјетски савјет цркава усталила се рубрика „Екуменски контакти“ (1961-1991). Почетак политичких реформи у СССР-у у другој половини 1980-их година и измјена државне политике према РПЦ, особито примјетно током припреме и прославе јубилеја 1000 година крштења Русије 1988, означили су нову епоху и за ЖМП. Појављују се садржаји посвећени промишљању историјске прошлости Руске цркве, разматрање друштвених проблема с православног становишта. Објављују се прилози о мученицима, исповједницима и подвижницима вјере у XX вијеку, чланци о религијским погледима посленика руске културе, појављују се нове рубрике – „Вјера и знање“, „Наше публикације“. У њима се објављује материјал из богатог наслеђа руске богословске и религијско-филозофске мисли XX вијека. Рубрика „Црква и друштво“ садржи радове из свих сфера социјалне дјелатности и служења цркве (мисионарски рад, рад с младима, однос према оружаним снагама...). Важне теме у ЖМП-у јесу проповједништво, омилитички материјал, светоотачки текстови, савремена богословска мисао, богослужење и богослужбена пракса, црквена историја, међуправославни односи (историја, агиологија, духовни опит, богословље, богослужење Помјесних православних цркава, као и њихове светиње и приказ издавачке дјелатности), библиографија, хроника. Током 1950-1980. због перманентног настојања државних власти да користе РПЦ за своје спољнополитичке интересе, бројни садржаји у ЖМП посвећени су разобличавању капитализма, забрани атомског оружја, успостављању добросусједских односа...⁹

⁹ Више у: Е. Полищук, „К 65-летию начала непрерывного издания «Журнала Московской Патриархии»“, *Журнал Московской Патриархии*, 9/2008, 88-96; Е. С. Полищук, „Журнал Московской Патриархии“, *Православная энциклопедия*, (доступно на: www.pravenc.ru/text/182369.html); В. Цыпин, *История Русской Церкви: Синодальный и новейший периоды (1700-2005)*, Москва, 2007, 610-613.

За потребе истраживања прегледали смо¹⁰ преко 580 бројева ЖМП-а за период 1943-1991. Доминирају теме из живота СПЦ (рубрика „Хроника“), о међусобним посјетама црквених делегација Руске и Српске цркве. Ту су и садржаји о свечаностима, манифестацијама, празницима, о историји Срба и СПЦ (историја односа Ватикана према Јужним Словенима, Цариградска патријаршија према балканским Словенима, историја руско-српских црквених односа...), светитељима и подвижницима СПЦ, манастирима. Присутни су и некролози (посебно оних клирика СПЦ заслужних за односе са Московском патријаршијом), као и приказ појединих издања СПЦ (периодична и друга издања).

У историографији ЖМП је, упркос цензури којој је био изложен, вреднован као прворазредни и јединствен извор за многе теме из савремене историје РПЦ (поготову информације о унутрашњем животу којих нема у другим изворима)¹¹, историју појединих епархија,¹² односе и везе РПЦ са другим помјесним и хришћанским црквама...¹³ А. И. Горшкова, истражујући односе државе и РПЦ у периоду 1940-1990. на основу ЖМП-а, наводи да се често може наићи на тврдњу да је штампа неопходан али не најважнији већ секундарни, додатни или чак илустративни материјал, сматрајући ову тврдњу погрешном. Изучавајући периодичку може се стећи представа о одређеном државном систему, друштвено-економским односима, доминантним идеологемама.¹⁴

Аутори ЖМП-а.

Међу ауторима прилога о Србима и Српској цркви има не само припадника црквене јерархије Московске патријаршије, већ и професора Духовних академија и семинарија, бивших политичара и емиграната који су један период живота провели у Србији/Југославији. Од руских аутора највише је прилога чији су аутори старјешине Подворја Руске цркве у Београду (из породице Тарасјев), који су извјештавали о

¹⁰ Преглед *Журнала Московске патријаршије* обавили смо у Библиотеци Српске патријаршије у Београду. Бројеве који недостају (за 1956, број 11 за 1957, комплет бројева за период 1963-1968, и за 1989) прегледали смо у Библиотеци Православног богословског факултета Универзитета у Београду.

¹¹ Видјети: М. Г. Ерескин, „Журнал Московской Патриархии» как источник по истории Русской Православной Церкви“, *Ученые записки Орловского государственного университета*, № 4 (60), 2014, 89-90; М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, Москва, 2010, 36.

¹² Ю. В. Данилец, „Журнал Московской Патриархии» как источник по истории Мукачевско-ужгородской епархии в 1945-1955 гг.“, *Вестник Томского государственного университета*, бр. 429, 2018, 117-124.

¹³ Г. А. Артурович, „Отношения Русской Православной Церкви с Армянской Апостольской церковью в 1953-1964 гг. по материалам Журнала Московской Патриархии“ (<https://history-mds.ru/>).

¹⁴ А. И. Горшкова, „Государство и Русская православная церковь в 1940 – 1990-х гг. (По материалам «Журнала Московской патриархии»)“, 33 (<http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/5028/2/1-2001-03.pdf>).

јубилејима, свечаностима и другим дешавањима у СПЦ, избору поглавара, животу руског Подворја... Виталије Васиљевич Тарасјев (1901-1974) био је учесник Грађанског рата у редовима коњице Добровољачке армије на јужном фронту. Преко Цариграда емигрирао је у Србију 1920. гдје је завршио Призренску богословију (1926) и Богословски факултет (1930). Био је члан Братства преподобног Серафима, а свештеник је од 1931. у јурисдикцији Руске заграничне цркве, протојереј од 1940. У периоду 1931-1950. помоћник је настојатеља руске Свето-Тројицке цркве у Београду, учествовао на Другом карловачком сабору (14-24.8.1938). За вријеме рата био је вјероучитељ у руско-српској гимназији у Београду, од 1945. прелази у јурисдикцију Московске патријаршије. Старјешина Свето-Тројицке цркве и Подворја РПЦ у Београду био је 1950-1974. На том мјесту наслиједио га је син Василије (1932-1996), рођен у Београду. Завршио је руско-српску гимназију у Београду, потом Православни богословски факултет у истом граду (1956). Године 1956. патријарх Викентије рукоположио га је за свештеника. Протојереј је од 1972. Био је други замјеник настојатеља руске цркве св. Тројице у Београду у периоду 1956-1974. Послије смрти свог оца старјешина је Подворја Московске патријаршије у Београду (1974-1996).¹⁵ Александар Казем-Бек (1902-1977) писао је на теме везане за црквене посјете, избор поглавара СПЦ, некрологе, приказ црквене штампе. Овај аутор занимљиве биографије, као младић ступио је у бијели покрет. Породица у емиграцији од 1920. преко Константинопоља и Солуна долази у Београд. У Минхен долази 1923. гдје ступа на универзитет и постаје лидер руске емигрантске омладине Савеза „Млада Русија“ (од 1925. трансформисан у партију „Савез младоруса“ са сједиштем у Паризу). У Монте Карлу живио од 1925-1930. Идеологија „младоруса“ доста је била противуречна и еклектична, и садржала је у себи елементе монархизма, руског национализма, православног фундаментализма, евразијства, антикомунизма, националбољшевизма... Парола „младоруса“ гласила је – „Цар и Совјети“ (Совјети у смислу скупштине изабраних представника). На мјесто лидера „младоруса“ 1937. поднио је оставку. Због антифашистичке дјелатности склонио се у САД одакле је 1942. објављено распуштање партије „младоруса“. Једно вријеме предавао је руски језик на универзитету Јејл. Из Њу Делхија 1954. обраћа се совјетским властима за држављанство, па из Индије 1957. одлази у СССР. Од 1962. био је савјетник Одељења спољних црквених односа Московске патријаршије. Био је члан

¹⁵ Биографије Тарасјевих у: А. Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции в Западной и Центральной Европе 1920-1995: Биографический справочник*, Москва-Париж, 2007, 479-480.

редакције ЖМП-а и аутор низа радова (од 1957. до 1975. за овај часопис објавио 60 чланака). Нарочито се интересовао за живот и рад патријарха Алексија I чији је био пријатељ.¹⁶ О историји хришћанства код Јужних Словена, о Цариградској патријаршији и Ј. Словенима, руско-српским црквеним односима и односима РПЦ и СПЦ писао И. Н. Шабатин (појављује се под псеудонимом Никита Волњански). Иван Николаевич Шабатин (1898-1972), историчар и архивист, рођен је у Боброву (Вороњешка губернија). У Вороњежу завршио је гимназију, а током 1919-1921. служио је у Црвеној армији. Историјски факултет Кијевског универзитета завршио је 1923. Једну годину провео на специјалном семинару за историјске изворе при Академији наука УССР. Радио је у Централној архивској управи БССР-а (1932-1934), а 1932. удостојен је звања професора од стране Института за историју АН БССР. Одлази на Кримски педагошки институт у Симферопол, за професора историје СССР-а до XIX вијека (1934-1937; 1940-1941). Од 1941. до 1946. води катедру историјских наука на Педагошком институту у Костроми. Од 1946. почео је да држи предавања на Московској духовној академији (у даљем тексту МДА) из историје Руске цркве и историје словенских цркава. Један је од плоднијих аутора ЖМП-а (у овом журналу публиковао преко 50 радова), гдје се од 1944. појављују његови радови.¹⁷ Политиком и историјом односа Ватикана према Словенима (и на Балкану, поред осталог) нарочито је писао епископ Гермоген (Василиј Иванович Кожин) (1880-1954). Након завршене Донске духовне семинарије (1907) постаје свештеник (1908), да би 1916. завршио Казањску духовну академију. Приступио је обновљенском црквеном расколу 1922, и тамо хиротонисан за епископа (1931), иако још у браку, од 1935. и митрополит. Кроз покајање уведен је у општење са Московском патријаршијом (1.2.1945), и исте године пострижен у монаштво као Гермоген. Епископ казански и чистопољски је од 1946, а годину касније ректор МДА. Доктор богословља је од 1949, да би 1954, као митрополит, био постављен за егзарха Сјеверне и Јужне Америке, као митрополит алеутски и сјеверноамерички. Посебно је истраживао политику Ватикана, однос папства према Православним црквама.¹⁸ Павел Александрович Кутепов (1925-1983) обрађивао је теме везане за посјете, приказ српске црквене штампе, али и савремене односе РПЦ и СПЦ. Овај аутор, син бијелог генерала, рођен је у емиграцији у Паризу гдје је провео

¹⁶ М. Масип, *Истина – дочь времени. Александр Казем-Бек и русская эмиграция на Западе*, (превод с француског), Москва, 2010. Погледати и [https://ru.wikipedia.org/wiki/Казем-Бек, Александр Львович](https://ru.wikipedia.org/wiki/Казем-Бек,_Александр_Львович).

¹⁷ Архимандрит Макарий (Веретенников), „Церковный историк профессор Иван Николаевич Шабатин“, *Богословский вестник*, 11-12/2010, 537-547; видјети и: <https://drevo-info.ru/articles/13677176.html>.

¹⁸ Подробна биографија епископа Гермогена на: www.pravenc.ru/text/190197.html.

дјетињство. Школовао се у Паризу, Риги и Белој Цркви у коју долази 1936. Ступио је у I руски кадетски корпус (1936-1943). Крајем септембра 1944, негдје у околини Панчева, прешао је на страну Црвене Армије и служио као преводацац. Након што је ухапшен 1945. бива пребачен у Москву гдје је осуђен на 20 година принудног рада. После Стаљинове смрти је амнестиран. Радио је у текстилном предузећу у граду Иваново. Владао је са више страних језика (француски, њемачки, српско-хрватски). Од 1960. ради у преводачком бироу Одељења за спољне црквене односе Московске патријаршије. Смрт га је затекла на мјесту главног уредника Бироа за преводе и информације поменутог Одељења. Више пута био је додјелјиван српским црквеним делегацијама приликом боравка у Русији као преводацац и тумач.¹⁹ На српске теме писао је и професор Сергије Тројицки (1878-1972), гласовити познавалацац канонског и црквеног права. Рођен је у Томску, завршио је Твердску духовну семинарију, као и Петроградску духовну академију. Позната је његова магистарска дисертација „Други брак клирика – историјско-канонска расправа“ одбрањена на Духовној академији у Кијеву 1913. Емигрирао је у Југославију 1920, гдје бива изабран за професора црквеног права на Правном факултету у Суботици. За вријеме окупације преселио се у Београд. Био је сарадник Српске академије наука. Послије рата успоставио је пријатељске везе са познаницима и школским друговима из Московске патријаршије, па је 1947-1948. држао предавања из црквеног права на МДА. Постао је сарадник ЖМП-а, и члан Одељења спољних црквених послова. Од 1961. проглашен је почасним доктором црквеноправних наука. Умро је у Београду.²⁰ Јован Сокаљ (1883-1965), старјешина руске цркве у Београду, повремено се јављао као аутор прилога. Рођен је у Холмској губернији гдје је завршио семинарију. Завршио је Кијевску духовну академију (1910), од 1912. је свештеник, а од 1919. предводио је руску духовну мисију у Палестини. Одатле је 1921. емигрирао у Југославију и постао клирик Руске заграничне цркве. Од 1921. до 1931. био је професор и васпитач Српске православне богословије у Битољу, након чега је примио дужност свештеника и (од 1940) старјешине руске цркве св. Тројице у Београду. Послије 1944. старјешина је Епископског савјета и управник свих руских црквених општина у Југославији. Вратио се у клир Московске патријаршије. Совјетско држављанство је добио 1946, а био је у делегацијама СПЦ које су 1945. и 1948. боравиле у Москви. Након сукоба Тито-Стаљин отежан му је био опстанак у

¹⁹ Некролог у: ЖМП, бр. 3, 1984, 33-34. Тамо нема епизоде која се тиче хапшења, суђења и издржавања казне.

²⁰ Детаљније: Б. Гардашевић, „Др Сергије Викторович Тројицки“, у: С. В. Тројицки, *Изабране студије из црквеног права*, приређивач протојереј-ставрофор др Радомир Поповић, Београд, 2008, 5-10.

Београду због политичке пропаганде против совјетских власти. У СССР се вратио 1950, па ускоро постаје ректор Саратовске, Минске (од 1953) и Одеске (1956) семинарије. Удостојен је степена магистра богословља од стране Лењинградске духовне академије (1951). За настојатеља Успенског саборног храма и администратора смоленске епархије постављен је 1957. Године 1959. прима монашки чин с именом Инокентије, а исте године постаје епископ смоленски и дорогобушки. Његов рад у Битољској богословији, по писању *Гласника СПЦ*, био је врло плодан, јер је под његовим духовним руководством из ове школе изашао велики број добрих српских свештеника.²¹ Било је руских аутора који су били студенти Богословског факултета у Београду, па касније писали на поједине српске (црквене, духовне и историјске) теме. Тако је архимандрит Василије (Владимир Василијевич Проњин), као студент београдског Богословског факултета, љетње ферије 1934. провео у манастиру Студеници, о којем ће касније написати чланак за ЖМП.²² Као аутори на теме из СПЦ јављају се још и Лав Париски, Сергеј Савински, Дамиан Круглик, Евгениј Карманов...

Од српских аутора најзаступљенији је јерођакон (јеромонах, синђел) Дамаскин (Давидовић) (1946-2017) са прилозима у периоду 1968-1988 (најчешће хронике, јубилеји, некролози), који је као клирик СПЦ био студент МДА (1967-1971). И након окончања студија сарађивао је са редакцијом ЖМП-а. Од српских аутора појављује се протојереј др Душан Кашић (1914-1990), професор ПБФ-а у Београду,²³ прота Василије Васо Ивошевић, јеромонах Нектарије (Радовановић) (1955-2020), који је од 1980-1984. студирао на МДА у Загорску (данас Сергијев Посад), као и јерођакон Григорије (Калинић), такође студент МДА.

Да бисмо упоредили закључке, информације, саопштења и друге садржаје настале приликом визита и сусрета делегација двије цркве и утврдили евентуалне разлике и сличности у извјештавању, користили смо и *Гласник – службени лист Српске Православне Цркве* (даље *Гласник СПЦ*) за период 1944-1991.²⁴ Овај лист излазио је,

²¹ В. И. Косик, „Инокентий (Сокаль)“, www.pravenc.ru/text/468755.html; А. Нивьер, *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции в Западной и Центральной Европе 1920-1995: Биографический справочник*, Москва-Париж, 2007, 225-226; „Инострани преглед. Руска црква“, *Гласник СПЦ*, бр. 7, 1959, 239.

²² А. Монич, „Жизнь и пастырское служение архимандрита Василия (Пронина) (08.09.1911- +05.01.1997). К 100-летию со дня рождения“, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 9, 2011, 169.

²³ П. Пузовић, „Др Душан Кашић – историчар СПЦ“, *Прилози за историју Српске Православне Цркве* 4, Београд, 2014, 388-392.

²⁴ *Гласник СПЦ* за период 1944-1991. прегледали смо у Централној народној библиотеци „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу, и у Библиотеци митрополије Црногорско-приморске на Цетињу.

упркос тешким условима, и током Другог свјетског рата, са изузетком периода април-децембар 1941, и април-децембар 1944, а нередовно је излазио и током 1945. Редовност постиже од броја 3 за 1946, са изузетком за раздобље јун 1953. - март 1954, када није излазио због лоших односа СПЦ са државним органима. Лист излази мјесечно. Послије рата стекао је структуру која је очувана до данас. У службеном дијелу објављују се званичне одлуке црквених тијела и органа, а неслужбени дио има своје сталне рубрике: „Чланци“, „Студије“, „Црквена хроника“, „Вести из хришћанског света“, „Прикази књига“, „Некролози“ и др.²⁵

Ради разумијевања политичких и друштвених процеса и околности који су се одразили на руско-српске/совјетско-југословенске односе у периоду који је омеђен хронолошким границама рада, користили смо одређене збирке докумената и тематске збирке грађе руске и српске провенијенције.²⁶ Посебно бисмо поменули писма патријарха Алексија Савјету за послове РПЦ (најчеће Г. Г. Карпову, потом С. К. Белишеву, В. А. Куроједову), у којима има садржаја везаних за СПЦ. Користили смо и поједина документа из двотомног зборника *Власть и Церковь в Восточной Европе 1944-1953 гг.*, зарад употпуњавања слике о перцепцији СПЦ од стране Московске патријаршије. Били су нам од користи и поједини говори и списи српског патријарха Гаврила. За теоријско-методолошка питања тематике руско-српских односа вриједи поменути увод Мирослава Јовановића за антологију *Срби о Русији и Русима*, о слици Другог као идентитетском самодефинисању. Приликом истраживања коришћена је и мемоарска грађа – сјећања учесника догађаја или савременика, која је допуњавала поједине текстове и давала представу личне перцепције. Такви су мемоари митрополита скопског Јосифа (Цвијовића) - посебно дио „У Русији 1944/48.“ - предводника и учесника црквених делегација СПЦ у СССР-у. Осим тога користили смо

²⁵ Ж. Јанковић, „Са 'Гласником' кроз деценије“, *Гласник СПЦ*, бр. 12, 1994, 234-244.

²⁶ *Власт и Церковь в Восточной Европе 1944-1953 гг., Документи российских архивов в двух томах*, Редакционная коллегия: Т. В. Волокитина, Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Д. Н. Нохотович, Москва, 2009; *Письма патриарха Алексия I в Совет по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров – Совете министров СССР*. Том 1. 1945-1953, Том 2. 1954-1970, Москва, 2009; *Патријарх Српски Др Гаврило Дожић, Живот у светињи и слободи. Изабрани списи, посланице, беседе, акта, писма и записи – Поводом шездесетогодишњице упокојења*, прир. Мр Павле (Кондић), Цетиње-Београд, 2010; *Москва-Србија, Београд-Русија. 1917-1945, документи и материјали*, том 4, прир. А. Тимофејев, Г. Милорадовић, А. Силкин, Београд-Москва, 2017 (двојезично издање); *Југославија – СССР: Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР-а: 1946-1964*, том 1, прир. Љ. Димић, Л. А. Величанскаја, Београд, 2014; *Срби о Русији и Русима: од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750-2010): Антологија*, прир. Мирослав Јовановић, Београд, 2011.

и мемоаре патријарха Гаврила (Дожића), и југословенског амбасадора у СССР-у Вељка Мићуновића.²⁷

Приказ литературе

Прво смо издвојили онај сегмент литературе који за предмет има руско-српске/совјетско-југословенске односе у 20. вијеку, посебно послје Другог свјетског рата. Ту нам је за поједина методолошка питања, периодизацију, трендове и уопште преглед односа послужила, сада већ незаобилазна, синтеза покојног професора Мирослава Јовановића о историји српско-руских односа.²⁸ Осим тога треба издвојити књиге Алексија Јелачића, Николе Поповића, Алексеја Тимофејева, Александра Животића, који за предмет имају совјетско-југословенске односе уочи и током Другог свјетског рата. За поратни период у историји југословенско-совјетских односа важни су радови Ђока Трипковића, Љубодрага Димића, Петра Жарковића... Осим наведеног, посебну пажњу завређују радови који обрађују поједине сегменте југословенско-совјетских односа у посматраном периоду: политичке, војне и дипломатске (Вук Винавер, Бранко Петрановић, Чедомир Штрбац, Владимир Дедијер, А. Едемски, Драган Богетић, Ђорђе Борозан, Предраг Ј. Марковића, Ј. Пеликан, Александар Животић...); привредне (Александар Ракоњац, Милан Гулић и Момир Нинковић, Ђоко Трипковић, Владимир Цветковић...); просветне, научне и културне (Бранка Докнић, Горан Милорадовић, Мирослав Перишић, Наташа Милићевић, Андреј Едемски и Момир Нинковић, Слободан Селинић...).

Други корпус литературе везан је за црквено-историјску тематику и њега смо условно подијелили у 3 подгрупе. Прву подгрупу чини литература која за предмет има совјетски период у историји Руске православне цркве. Ту су нам од велике користи били незаобилазни прегледи и синтезе историје РПЦ у 20. вијеку Михаила Шкаровског, протојереја Владислава Ципина, Дмитрија Поспеловског, као и Андреја Кострјукова. Државно-црквене односе посебно су проучавали, поред осталих, М. Шкаровски (период Стаљина и Хрушчова), Т. Чумаченко, М. Одинцов, И. Маслова, А. Марченко... О РПЦ у контексту међународне политике СССР-а пажње су вриједни радови С. Болотова, О. Васиљеве, И. Шкуратове и др. О Савјету за послове Руске православне цркве вриједи погледати докторску дисертацију Т. Чумаченко. За расколе у оквиру

²⁷ Митрополит Скопски Јосиф, *Мемоари*, друго издање, приредио Протојереј мр Велибор Џомић, Цетиње, 2008; Др Гаврило Дожић, *Мемоари*, Цетиње, 2000; V. Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958.*, II izdanje, Beograd, 1984.

²⁸ М. Јовановић, *Срби и Руси 12-21. век: историја односа*, Београд, 2012.

РПЦ вриједни су радови М. Шкаровског, А. Пољакова, митрополита Јована (Сничева), А. Кузњецова, протојереја В. Лавринова... О патријарсима РПЦ у посматраном периоду корисни су радови Сергеја Фирсова, Александра Казем-Бека, М. Одинцова. О Руској православној заграничној цркви и руској црквеној емиграцији вриједи погледати радове А. Кострјукова. Дамаскин (Орловски) објавио је 7 књига црквене мартријске историографије о мученицима, исповједницима и подвижницима вјере из РПЦ у 20. вијеку (житија и документи). Користили смо и одреднице из Православне енциклопедије (доступна и у електронском облику).

Друга подгрупа литературе везана је за историју Српске православне цркве. За општи преглед послужила нам је трећа књига трилогије историје СПЦ од Ђока Слијепчевића. За СПЦ у току Другог свјетског рата послужиле су нам књиге историчара Вељка Ђурића Мишине (*Голгота Српске православне цркве 1941-1945.*) и уводни дио из књиге (*Verom protiv vere*) Радмиле Радић о вјерским заједницама у Србији 1945-1953. Контакте и однос нове власти и СПЦ 1944-1950. обрадио је проф. Драгољуб Живојиновић. За период историје СПЦ у социјалистичкој Југославији посебно су нам послужиле књиге Радмиле Радић о односу државе и вјерских заједница од 1945. до 1970, као и њени научни радови за каснији период (верски живот, Ј. Б. Тито и патријарси СПЦ, односи СПЦ са Католичком црквом). Обиље информација садрже три књиге љетописа СПЦ у периоду 1945-1958. Вељка Ђурића Мишине. О македонском црквеном питању значајне су књиге Ђ. Слијепчевића и П. Пузовића. Незаобилазан је корпус радова проф. Предрага Пузовића на разне теме из поратне прошлости СПЦ (рад Светог архијерејског сабора СПЦ, о патријарсима Викентију и Герману, о богословском образовању, екуменским симпозијумима...), сабрани у четвртој књизи прилога за историју СПЦ. За културолошку дјелатност СПЦ после 1945. корисна је докторска дисертација Јована Јањића. О патријарху Гаврилу изузетно је важна монографија Радмиле Радић, док је за патр. Викентија корисна монографија протојереја проф. Душана Н. Петровића. О патр. Герману обиље података даје Вељко Ђурић Мишина у двије књиге, док је за вријеме патр. Павла корисна књига Јована Јањића. Од велике користи били су нам чланци Душана Кашића, Благоте Гардашевића, Душана Петровића, Радомира Ракића, епископа Саве (Вуковића), Риста Грђића из споменица објављиваних поводом 50-година од васпостављања Српске патријаршије и 20-година патријарашке службе патријарха Германа.

Коначно, у трећу подгрупу издвојили смо литературу која за предмет има историју односа и веза између РПЦ и СПЦ у периоду 1941-1991, а која није обимна, за

разлику од литературе која је хронолошки везана за период између два свјетска рата. Од представника руске историографије свакако вриједи поменути књигу-приручник о историји међусобних односа Руске и Српске цркве у 20. вијеку професора Петроградске духовне академије Михаила Шкаровског, која је заснована на раније непознатим архивским документима и обиљу литературе. Руско-српским црквеним односима бавио се и професор Московске духовне академије И. Н. Шабатин, које је публикувао у ЖМП. Ову проблематику дотицао је и проф. Виктор Косик у оквиру својих радова о Руској цркви и руској дијаспори у Београду, као и А. Кострјуков. Професор Константин Скурат осврнуо се на односе СПЦ и РПЦ у оквиру обраде Српске цркве у двотомној књизи о Православним помјесним црквама. Од представника српске историографије аспектом српско-руских црквених односа и веза бавили ли су се поједини аутори, углавном у склопу обраде других тема. Радмила Радић бавила се односима СПЦ и РПЦ у студијама о држави и вјерским заједницама и о патријарху Гаврилу, протојереј Душан Петровић бави се у монографији о патријарху Викентију (на основу *Гласника СПЦ*), посјетама двају црквених делегација током 1956-1957. године, док доста података о међусобним односима 1945-1958. има у трећој књизи већ помињаног љетописа В. Ђурића Мишине, и у његовој књизи о патр. Герману. За преглед односа користан је рад Радомира Ракића о спољним односима СПЦ 1920-1970. Односима СПЦ и РПЦ током преласка православних епархија из јурисдикције Српске цркве у јурисдикцију Московске патријаршије 1945-1946. бавио се Радован Пилиповић. Вриједи поменути да је недавно епископ Антоније (Пантелић), старјешина Подворја СПЦ у Москви, на основу грађе из руских архива, одбранио докторску дисертацију (на универзитету у Прешову, Словачка) о односима СПЦ и РПЦ 1944-1950.

Методологија

У средишту имаголошке пажње јесте нарација о Другом, усвојена у одређеном времену и на одређеном простору. Приче које себи причамо о другима променљиве су, условљене емпиријском реалношћу, културним приликама, идеологијом. Отуда је централни задатак имагологије истраживање тих слика, услова њиховог настанка, прилика у којима оне постају могуће, њихове рецепције и утицаја.²⁹ Слика (лат. *imago*, франц. *image*) схвата се као историјска, друштвено условљена, па је због тога и променљива. Разликују се аутоимажи (слике о себи/сопственом народу) и хетероимажи

²⁹ J. M. Ahmetagić, „Теоријско-методолошке претпоставке имагологије и њено преобликовање“, *Баштина*, 44/2018, 16.

(слике о другом народу). Путем анализе текстова као језичких посредника стварности, компаративна имагологија налази и објашњава modele колективних опажања и представа.³⁰

Истраживање ће бити засновано на фундаменталним принципима историјске науке, на вјеродостојности, провјерљивости и објективности. Специфичност теме утицала је на избор метода истраживања. Хронолошко, проблемско и тематско позиционирање садржаја, тема и мотива о Србима и СПЦ у ЖМП са ширим сплетом догађаја и процеса из српско-руских црквених, политичких, дипломатских односа, погодује потпунијој и обухватнијој обради задате теме.³¹ Примijeњен је тематски принцип истраживања у комбинацији са хронолошким, како би се пратио развој и промјене у црквеним односима, али и комплексније сагледавале специфичности саме теме, епоха и клима историјских околности. Уопште, представе треба проучавати и као одсјај претходних слика узрокованих политичким и културним догађајима прошлих периода и епоха, као дио цјелине. Представе (слике) о Србима и Српској цркви у „руском дискурсу“ имају своју историју, традицију мишљења, речник.³² Приликом истраживања употребићемо и метод контекстуализације у циљу сагледавања општег контекста (политички, дипломатски) унутар којег су се одвијали српско-руски црквени односи и везе, те да бисмо избјегли њихово изоловано разумијевање и тумачење.³³ Тема може да буде обрађена на три нивоа. Први ниво чини приказ совјетско-југословенских односа 1941-1991. године, како политичких, дипломатских и идеолошких, тако и економских, научних, просветних и културних односа. Други ниво проучавања може да обухвата приказ историје РПЦ у ратном и поратном периоду. Посебно је потребно акцентовати државно-црквене односе у СССР-у, црквени живот, међусобне односе и везе између РПЦ и СПЦ, мјесто које је имала СПЦ у спољним контактима Московске патријаршије. Битан је и утицај који је имала званична државна политика и идеологија на коришћење цркве у спољној политици. Коначно, трећи и најобимнији ниво истраживања биће посвећен анализи и обради садржаја о Србима и СПЦ у званичном гласилу највеће Помјесне православне цркве. Кад је ријеч о овом трећем нивоу треба

³⁰ З. Константиновић, „Компаративна имагологија балканског и средњоевропског простора“, *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима*, зборник радова, ур. М. Матицки, Београд, 2006, 12.

³¹ М. Јовановић, Р. Радић, *Криза историје – српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21 века*, Београд, 2009, 90-91.

³² Према: Р. Sekeruš, „Govor o Drugom u francuskoj kulturi prve polovine XIX veka – imagoški ogled“ *Polja*, br. 418, 2011, 51-52.

³³ М. Јовановић, *Срби и Руси...*, 25-27; Џ. Тош, *У трагању за историјом: циљеви, методи и нови правци у проучавању савремене историје*, Београд, 2008, 129-130.

истаћи да смо се, услед жанровских ограничења мастер рада, одлучили да анализирамо сегмент међуцрквених односа Руске и Српске цркве, а да оставимо историју, личности и унутрашњи живот за даља истраживања. Тако смо оставили ван наше пажње следеће теме: писање ЖМП-а о историји Срба и Српске цркве (рано хришћанство, поглед у прошлост Српске цркве, Косовска битка, Ватикан према православљу и балканским Словенима...); писање ЖМП-а о личностима из српске црквене историје: светитељима, подвижницима, исповједницима (Стефан Немања – св. Симеон Мироточиви, св. Сава Српски и светосавље, св. Арсеније Сремац, св. кнез Лазар, преподобни Симеон Дајбабски, св. Горазд, епископ-мученик, подвижник јеросхимонах Теоктист Балтић, подвижник Георгије Хиландарац), истакнутим богословима (епископ др Никодим Милаш, архимандрит др Јустин Поповић), патријарсима СПЦ (Гаврило Дожић, Викентије Проданов, Герман Ђорић, Павле Стојчевић); затим писање о животу „братске словенске Српске цркве“ у ЖМП-у: епископат и свештенство (избори и јубилеји епископа, преминули архијереји, свештеници), конференције, симпозијуми, сусрети, јубилеји, празници, прославе, приказ издања Српске цркве (штампа, периодика и остала издања), вијести из дијаспоре и о спољним односима СПЦ.

Приликом ишчитавања текстова из ЖМП и током њихове обраде и анализе трагали смо за одговорима на читав сет питања: увид у личност која је написала текстове, да ли су искази атипични, у ком се контексту аутор налазио и да ли је желио да постигне нешто одређено, шта се десило прије него што је текст написан, какав је био шири контекст у том времену, да ли постоје кључне ријечи у тексту, постоје ли неки обрасци и тенденције, има ли устаљених стереотипа и поједностављених представа, коме је прилог намијењен и због чега, каква је његова унутрашња доследност и логичка повезаност с другим документима који обрађују исти предмет...³⁴ Да бисмо неке појаве или процесе боље уочили и потпуније сагледали кроз поређење, али и у циљу контекстуализације, наведеним методама придружићемо и компаративни метод. То ће нам омогућити да одговоримо на питања у чему се ставови и погледи поклапају, у чему се ставови разликују и разилазе, и шта је прећутано, кроз сучељавање извјештаја из гласила двије цркве. Историчари често значења из докумената изводе

³⁴ К. Ćelstali, *Prošlost nije više što je nekad bila: uvod u istoriografiju*, Beograd, 2004, 204-212; Р. Еванс, *У одбрану историје*, Београд, 2007, 126.

упоређујући их са другим документима, па тако документ може да открије више него што је његов аутор мислио.³⁵

Увод

1. Совјетско-југословенски односи 1941-1991. године

Дипломатски односи између Краљевине Југославије и Совјетског Савеза, на нивоу мисија, успостављени су 24. јуна 1940. Након капитулације Југославије односе је прекинуо СССР, да би поново били успостављени у јулу исте године.³⁶ Нову фазу у југословенско-совјетским односима свакако представља Други свјетски рат. Познато је да се комунистички покрет у Југославији добрано ослањао на подршку совјетске дипломатије. Ангажовање Црвене армије која је својим јужним крилом ослободила источни дио земље заједно са Београдом, протјеравши из Србије њемачке, бугарске и мађарске окупационе трупе, било је од пресудног значаја за успостављање комунистичког режима и изграђивање власти последњих мјесеци рата.³⁷ Од 1944. године односи су интензивирани и грађени су на постулатима комунистичке идеологије, која је имала улогу најјаче споне у сарадњи Југославије и СССР-а.³⁸ Још током рата Ј. Б. Тито посјеђивао је СССР (21-28.9.1944, 5-17.4.1945), када је потписан Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи СССР-а и Југославије, као темељ југословенске спољне политике, али и поуздана основа за даљи развој економских односа и културне сарадње.³⁹ Сем поменутог потписан је Споразум о условима рада совјетских стручњака, Споразум о испоруци нафтних деривата Југославији (1945), Споразум о економској сарадњи (1946), Споразум о оснивању Југословенско-совјетског дунавског паробродарског акционарског друштва, Споразум о оснивању Југословенско-совјетског друштва за цивилно ваздухопловство, Споразум о школовању грађана ФНРЈ у високим образовним установама СССР-а (1947) и др. Устав

³⁵ Р. Еванс, *У одбрану историје*, 107; М. Bloch, „За komparativnu historiju evropskih društava“ (izlaganje na kongresu historijskih znanosti u Oslu, 1928), *Tokovi istorije*, 3-4/2005, 247.

³⁶ V. Vinaver, „Prilog istoriji jugoslovensko-sovjetskog zbliženja 1940-1941“, *Istorijski glasnik*, 1/1966; V. Vinaver, „Jugoslovensko-sovjetski pakt od aprila 1941. godine“, *Istorijski glasnik*, 1/1973; А. Животић, *Југословенско-совјетски односи 1939-1941. године*, Београд, 2016; А. Ј. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији: утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*, Београд, 2011, 228-229, 255.

³⁷ М. Јовановић, *Срби и Руси 12-21. век: историја односа*, Београд, 2012, 179-180; А. Ј. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији...*, 320.

³⁸ Р. Žarković, „Југославија и СССР 1945-1980: историјат једног хладноратовског односа“, 2-3. (dostupno na http://www.yuhistorija.com/serbian/medj_politika_txt00c2.html)

³⁹ Lj. Dimić, *Југославија и Хладни рат. Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита (1944-1974)*, Београд, 2014, 110-112; Р. Žarković, „Југославија и СССР 1945-1980: историјат једног хладноратовског односа“, 2.

социјалистичке Југославије из 1946. у великој мјери представљао је прераду совјетског Устава из 1936. године. Уведена је планска привреда, колективизација је спроведена на селу.⁴⁰ Југославија је прва у Источној Европи одбила да узме учешће у спровођењу тзв. Маршаловог плана (јул 1947), и притом усвојила совјетско становиште да план предвиђа „мешање у унутрашње ствари европских држава“, и да се овим планом привреда европских земаља ставља „под зависност од интереса САД“.⁴¹

Нов моменат у совјетско-југословенским односима представљају збивања из 1948. године и касније, чији су узроци (самостална политика југословенске државе на спољнополитичком плану, али и ситнији спорови – природа југословенске револуције, избјегавање консултација око важних питања унутрашње и спољне политике, рад мјешовитих друштава, критика на понашање Црвене армије, однос према совјетским цивилним и војним стручњацима, пројекат Балканске федерације, политички утицај у Албанији, помоћ комунистима у грађанском рату у Грчкој) довели до сукоба, ускоро и до раскида односа, након што је 28. јуна 1948. усвојена резолуција Информбироа на засиједању у Букурешту, без присуства представника југословенског руководства. КПЈ је означена као секташко-бирокарска организација, њено вођство оптужено за непријатељску политику према СССР-у и СКП(б), за дискредитовање совјетске армије, и за изједначавање совјетске спољне политике са спољном политиком империјалистичких земаља.⁴² Југославија је (1948-1949) покушавала да докаже идеолошку правовјерност истрајавајући чврсто на стаљинистичким догмама, што све није спријечило да дође до потпуног раскида и прекида односа са СССР-ом. То је довело до потреса и промјена (обрачун са „петом колоном“ унутар југословенског друштва, формирање тзв. ИБ емиграције од Југословена пребјеглих у СССР, политичке чистке које су Совјети спровели у скоро свим комунистичким партијама земаља Источне Европе), а Југославија, не успјевши да докаже своју идеолошку правовјерност, од 1950. прави дубок спољнополитички (преоријентација на тражење подршке Запада односно САД-а) и унутрашњи заокрет (извршене су извјесне модификације система уобличене у концепт „социјалистичког самоуправљања“).

⁴⁰ М. Јовановић, *Срби и Русу...*, 181-182; Лј. Димић, *Југославија и Хладни рат...*, 115-116.

⁴¹ Р. Жарковић, „Југославија и СССР 1945-1980: историјат једног хладноратовског односа“, 5.

⁴² Информбиро (Информациони биро, Комунистички информациони биро) основан је септембра 1947. на седмодневном савјетовању у Шкљарској Поремби (западна Пољска) као савјетодавно тијело комунистичких партија СССР, источноевропских земаља, Француске и Италије, ради размјене искустава и заједничког дјеловања. КПЈ је била један од оснивача и представљали су је на оснивачком савјетовању Едвард Кардељ и Милован Ђилас. У априлу 1956. ИБ је распуштен. В. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988. Социјалистичка Југославија 1945-1988*, Београд, 1988, 195-262; Лј. Димић, *Југославија и Хладни рат...*, 117-119.

Недуго након Стаљинове смрти (1953) ново совјетско партијско руководство на челу са Н. С. Хрушчовим одлучује да нормализује односе са Југославијом.⁴³ Један од првих знакова промјене у односима било је отпочињање југословенско-румунских преговора око Ђердапа (у Оршави и Текији), нешто више од мјесец дана након Стаљинове смрти, што је показало да су ови преговори били дио једне нове динамике у односима Југославије и совјетског лагера. Успостављање Ђердапске речне управе (споразум потписан 31. маја 1953) означило је почетак краја ере сукобљавања, међудржавних провокација, разорне пропаганде и таласа политичких емиграната на свим странама на Дунаву, сматра М. Гулић.⁴⁴ Године 1955. Хрушчов је посјетио Београд (том приликом потписана је *Београдска декларација* – један од најзначајнијих докумената у даљем развоју југословенско-совјетских односа), а наредне године⁴⁵ дошло је до Титове посјете Москви (1-23. јун 1956), којом приликом је потписана заједничка изјава о принципима међупартијске сарадње позната као *Московска декларација*⁴⁶, након чега су односи нормализовани, додуше не на нивоу од прије 1948. Ускоро долази до краћег захлађења односа током 1958. године познатог као „други сукоб“.⁴⁷ Кључни догађаји који су довели до прекида међудржавне и међупартијске сарадње било је одбијање Југославије да потпише Декларацију 12 комунистичких партија на скупу у Москви новембра 1957. године, и усвајање Програма СКЈ на Седмом конгресу у Љубљани (април 1958). Овоме треба додати још и држање Југославије у мађарској кризи 1956. и у случају Имре Нађа, као и ванблоковску политику

⁴³ Ђ. Трипковић, *Jugoslavija – SSSR: 1956-1971*, Beograd, 2013, 10-11. О нормализацији односа између Југославије и СССР-а више у: Ђ. Borozan, „Posrednik mira između gvozdениh zavesa (Razgovori Tito – Hruščov u Moskvi 1956)“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1997, 93-114; Ђ. Borozan, „Posrednik mira između gvozdениh zavesa (Razgovori Tito – Hruščov u Moskvi 1956. – 2 deo)“, *Vojnoistorijski glasnik*, 2-3/1997, 133-153; Љ. Димић, „Јосип Броз и Никита Сергејевич Хрушчов – Разговори у Београду 27. мај – 2. јун 1955“, *Историјски гласник*, 1-2/1997, 55-66; D. Bogetić, „Podsticaji i ograničenja na putu normalizacije jugoslovensko-sovjetskih odnosa tokom 1956.“, *Tokovi istorije*, 3-4/2005, 160-181.

⁴⁴ М. Гулић, „Стварање Ђердапске речне управе 1953. године као један од првих знакова промјене у односима Југославије и совјетског блока“, *Архив*, 1-2/2012, 146-147, 150, 154.

⁴⁵ Ђ. Трипковић, *Jugoslavija – SSSR: 1956-1971*, Beograd, 2013, 19-20. Крајем 1955. и у првој половини 1956. године закључени су крупни привредни, трговински и финансијски споразуми, као и споразум о научно-техничкој сарадњи (децембар 1955) и конвенција о културној сарадњи (мај 1956) којом се предвиђало развијање веза на подручју науке, културе, просвете и спорта.

⁴⁶ Овај документ садржао је принципе права на различите форме и путеве социјалистичког развитка, равноправност између партија, те одбацивање праксе наметања властитих ставова другим партијама. Више у: Ђ. Трипковић, *Jugoslavija – SSSR: 1956-1971*, 30-31; Ђ. Трипковић, „XX конгрес Комунистичке партије Совјетског Савеза и југословенско-совјетски односи“, *Архив*, 2/2001, 200-213.

⁴⁷ Више у: D. Bogetić, „Други југословенско-совјетски сукоб 1958. и концепт активне мирољубиве коегзистенције“, *Историја 20. века*, 2/2004, 123-154.

југословенског руководства.⁴⁸ Ова збивања одразила су се, поред осталог, и на војне односе током 1957.⁴⁹ Међутим, у односу на кризе у односима Југославије и СССР-а из 1948. криза 1956-1958. је краће трајала, јер је совјетска политика успјела да за мање од године дана побољша односе са Београдом. Тренд побољшања југословенско-совјетских односа примјетан је све до средине 1960-их година, чему је доприносила и спољнополитичка ситуација (статус Источне Њемачке и Берлина, кубанска ракетна криза, спор СССР-а са Кином, односи према земљама Трећег свијета).⁵⁰ Импулс побољшању односа дала је Титова посјета СССР-у (3-20.12.1962) и посјета Н. Хрушчова Југославији (20.8.–3.9.1963). Међусобне посјете имале су за последицу побољшање и успјешан развој економске и војне сарадње, као и проширење и допуну програма сарадње из области просвете, науке, културе.⁵¹ Постепено приближавање довело је до договора о економској сарадњи Југославије и СЕВ-а 1964, па је СФРЈ сарађивала на реализацији једног од кључних пројеката - Комплексног програма социјалистичке економске интеграције. И период након смјене Хрушчова, све до 1968, може се окарактерисати као континуитет и задржавање политике СССР-а према Југославији.⁵² Сарадња је била институционализована, потписан је низ важних уговора. Међутим, за совјетско-југословенске односе у овом периоду можемо рећи да су варирали од блиске сарадње и разумијевања до захлађења.⁵³ Тако је до активне сарадње дошло током блискоисточне кризе 1967 (израелско-арапски рат), да би због различитих погледа на карактер и домете реформског процеса у Чехословачкој 1968. дошло до новог захлађења односа, нарочито након војне интервенције пет земаља Варшавског

⁴⁸ Исто, 124-125. О односу Југославије према кризи у Мађарској: L. Gibianski, „Sovjetsko-jugoslovenski odnosi i Mađarska revolucija 1956. godine“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1-2/1996, 151-170; Lj. Dimić, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov i mađarsko pitanje“, *Tokovi istorije*, 1-4/1998, 23-59; P. Marković, „Jugoslavija i Mađarska kriza 1956. godine u svjetlu britanskih izvora i pisanja beogradske štampe“, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, zbornik radova, Beograd, 1996; Lj. Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat...*, 188-239.

⁴⁹ А. Животић, „Успон и пад југословенско-совјетских војних односа 1957.“, *Токови историје*, 1/2014, 105-133; А. Животић, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947-1957)*, Београд, 2015; V. Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, 357-358.

⁵⁰ За југословенско-совјетске односе почетком 60-их осим књиге Ђ. Трипковића видјети још: Lj. Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat...*, 240-275; D. Vogetić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi početkom 60-ih godina. Razlika u Titovom i Hruščovljevom poimanju načela miroljubive koegzistencije“, *Istorija 20. veka*, 3/2011, 205-220; А. Б. Едемский, „Значение событий 1961/62. г. для советско-югославского сближения первой половины 1960-х годов“, *Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке* (Сборник статей), отв. редактор К. В. Никифоров, Москва, 2016, 300-322.

⁵¹ Ђ. Трипковић, *Jugoslavija – SSSR: 1956-1971*, 111-160.

⁵² Исто, 161-205.

⁵³ М. Јовановић, *Срби и Руси...*, 185-186; P. Žarković, „Jugoslavija i SSSR 1945-1980: istorijat jednog hladnoratovskog odnosa“, 35 и даље.

пакта 21. августа те године у ЧССР-у.⁵⁴ Након посјете Брежњева Југославији (септембар 1971) и Титовим узвратним посјетама СССР-у током двије наредне године, успостављена је добра база за позитивне и стабилне политичке односе током те деценије, који су, како истиче П. Жарковић, били можда и најкомпактнији још од првих послератних година. Сарадња Југославије са СССР-ом увијек је за Ј. Б. Тита и руководство била један од кључних спољнополитичких приоритета, због реализације елементарних начела еквиливансе на коме се заснивала југословенска политика несврстаности, као и са становишта борбе за афирмацију и признање сопственог модела социјализма. За СССР и КПСС односи са Југославијом увијек су имали шири међународни значај.⁵⁵ Доласком М. С. Горбачова на чело КПСС-а и почетак *перестројке* дата је нова динамика међусобним односима. Нешто слично очекивало се у свим државама Источне Европе, да се појаве нови, млади, енергични партијски руководиоци, да спроведу реформе по сличном обрасцу. Тих година дошло је до неколико сусрета Горбачова са највишим комунистичким руководиоцима Југославије и Србије (1987, 1988. и 1991). Приликом посјете Горбачова Југославији у марту 1988. усвојена је *Југословенско-совјетска декларација о међусобним и међународним односима*.⁵⁶

Остали односи (привредни, војни, културни, научни и просветни, црквени и духовни) између СССР-а и Југославије, у посматраном периоду, били су прожети идеологијом и у великој мјери детерминисани политичким и партијским односима двају држава. Привредна сарадња прошла је кроз двије фазе. У периоду 1945-1948. сарадња је била замишљена на широкој основи, потписан је и уговор о сарадњи у оквиру „Дунавске комисије“ и развоја цивилног ваздухопловства. У пракси је демонстрирана одлучност југословенских власти да са Совјетским Савезом изграде прворазредне економске односе. Примјера ради, размјена ДФЈ са СССР-ом током 1945. године износила је 60,1% укупне размјене са иностранством, док су остале земље

⁵⁴ Lj. Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat...*, 309-356; Đ. Tripković, *Jugoslavija – SSSR: 1956-1971*, 207-250; J. Pelikan, „Jugoslavija i Praško proljeće posle pojačanja sovjetskog pritiska na Čehoslovačku (jul 1968)“, *1968 – четрдесет година после*, Београд, 2008, 97-128; Д. Богетић, „Југословенско-совјетски односи у светлу војне интервенције у Чехословачкој 1968. године“, *1968 – четрдесет година после*, зборник радова, Београд, 2008, 129-162.

⁵⁵ Đ. Tripković, *Jugoslavija – SSSR: 1956-1971*, 288; P. Žarković, „Jugoslavija i SSSR 1945-1980: istorijat jednog hladnoratovskog odnosa“, 66; D. Bogetić, „Sovjetska politika prema Jugoslaviji tokom prve faze bipolarnog detanta“, *Istorija 20. veka*, 2/2014, 199.

⁵⁶ М. Јовановић, *Срби и Руси...*, 186-187. Декларација у: МСП Републике Србије, *Збирка међународних уговора*. Према: *Југославија у међународним односима 1918-1992*, каталог изложбе, Београд, 2008, 61, документ 266.

„народне демократије“ заузимале 18,2%.⁵⁷ Послије Споразума о економској сарадњи између СССР-а и ФНРЈ од 8. јуна 1946. кренуло се у оснивање мјешовитих југословенско-совјетских друштава у циљу проширења трговинских веза између двије државе. Почетком фебруара наредне године основана су 2 од планираних 8 мјешовитих друштава: за цивилно ваздухопловство ЈУСТА (Југословенско-совјетско акционарско друштво за цивилно ваздухопловство), и за дунавски рјечни саобраћај ЈУСПАД (Југословенско-совјетско дунавско паробродарско акционарско друштво), која су радила до 31. августа 1949.⁵⁸ Након тешких ратних разарања економска обнова земље спроводила се копирањем совјетске економске политике (национализација, централно планирање, колективизација), док је први петогодишњи план развоја, представљен у априлу 1947, био први такав у Источној Европи.⁵⁹ Но, раскид 1948. одразио се и на прекид привредних веза. Нормализација односа Београда и Москве 1955-1956. пропраћена је бројним привредним аранжаманима и споразумима, да би након тога услиједио период застоја (1957-1961), када послје мађарске кризе није било нових економских аранжмана и подстицаја. Сусрети Тита и Хрушчова 1962-1963. имали су за последицу пораст привредне сарадње. Године 1968. СССР је избио на треће мјесто у спољнотрговинској размјени (иза Италије и СР Њемачке), са 15% од укупне трговинске размјене Југославије са иностранством. Исте године, упркос захлађењу политичких односа, успјешно се одвијао и војни програм набавке опреме и наоружања за југословенску армију (од 1962. СССР је постао главни партнер Југославије у војној сарадњи).⁶⁰ Титова посјета Москви (18.6.-1.7.1965) убрзала је реализацију постојећих и закључивање нових привредних аранжмана. Совјетска страна одобрила је кредит у износу од 180 милиона долара (укључујући хидроелектрану „Ђердап“ и обнову Скопља након земљотреса). У овом периоду отпочели су преговори за закључење трговинског споразума о робној размени и индустријској кооперацији за период 1966-1970, за које преговоре Ђ. Трипковић сматра да су представљали „један од најважнијих догађаја у области економских односа између две земље јер се радило о врло амбициозном

⁵⁷ А. Ракоњац, „Обнова старих и успостављање нових трговинских односа (1945-1947) – Југославија, СССР и државе ‘народне демократије’“, *Токови историје*, 1/2018, 57-58, 66-68; М. Јовановић, *Срби и Руси...*, 187-188.

⁵⁸ Више у: М. Гулић, М. Нинковић, „Мјеšovита jugoslovensko-sovjetska društva, slučaj JUSTE“, *Istorija 20. века*, 1/2014, 143-163; В. Дедијер, *Изгубљена битка Ј. В. Стаљина*, Сарајево, 1969, 103-146.

⁵⁹ Р. Ђарковић, „Југославија и СССР 1945-1980: историјат једног гладноратовског односа“, 3; М. Митровић, *Друштвено-економске промене и организација управљања привредом у Србији 1944-1952. године*, Београд-Пожаревац, 1988.

⁶⁰ Ђ. Трипковић, *Југославија – СССР: 1956-1971*, 243-244; Ђ. Трипковић, „Успон економске сарадње између Југославије и СССР 1971-1980“, *Istorija 20. века*, 1/2014, 181-182.

аранжману који је предвиђао пораст робне размене од 12% на годишњем нивоу⁶¹. Након што је у фебруару 1971. потписан споразум о робној размјени до 1975. којим је предвиђено да вриједност робне размјене у оба правца буде 3,7 милијарди долара, та цифра је премашена и достигла вриједност од 5,1 милијарду долара. Томе је погодновало проширење асортимана и количине извезене робе из Југославије (поготову у области машиноградње и хемијске индустрије), па је 1975. СССР избио на прво мјесто као спољнотрговински партнер. Овакви резултати довели су до потписивања новог споразума (новембар 1975) о робној размјени за период 1976-1980, којим је предвиђана размјена у вриједности од 14,2 милијарде долара. Укупна вриједност робне размјене између Југославије и СССР-а у овом периоду премашила је планирани износ и достигла 17 милијарди долара, што је било резултат не само повећања и проширења испорука, него и пораста цијена производа укључених у ову размјену. С друге стране, Југославија је од 1975. постала респектабилан партнер СССР-у, сврставши се међу 10 највећих спољнотрговинских партнера. Почетком 1980-их 25% годишње трговинске размјене одлазило је на СССР, 1987. удио социјалистичких земаља И. Европе, СССР-а, Кубе и Монголије у спољној трговини СФРЈ износио је 41% од укупног увоза, да би 1990. земље СЕВ-а учествовале са 45% у југословенском извозу.⁶²

Односи у области културе, науке и просвете након Другог свјетског рата били су обиљежени тиме што је Југославија прихватила идеолошки културни образац изграђен у СССР-у, а научна и просветна сарадња биле су у потпуности институционализоване и бирократизоване. У октобру 1944. војници Црвене армије извели су музички програм у Народном позоришту у Београду. Ускоро је основано „Друштво за културну сарадњу Југославија-СССР“ (јануар 1945), са циљем упознавања земље са СССР-ом, покретање и одржавање културне сарадње између два народа. До краја 1946. *Друштво* је укључивало преко 15 000 чланова и имало 80 локалних одбора. *Друштво* је директно сарађивало са ВОКС-ом („Свесавезно друштво за културне везе са иностранством“). Рад се одвијао по секцијама (руски језик и књижевност, упознавање рада и радништва, проучавање села и сељаштва, просвете, музике, ликовне умјетности, позоришта и др.), а руска култура сматрана је „непресушним извором“, стога је у литератури и заживио

⁶¹ Ђ. Трипковић, *Jugoslavija – SSSR: 1956-1971*, 178; Б. С. Новосельцев, „Советско-југославские отношения после смещения Н. С. Хрущева и визит Й. Броза Тито в СССР в 1965. г.“, *Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке* (Сборник статей), отв. редактор К. В. Никифоров, Москва, 2016, 349-362.

⁶² Ђ. Трипковић, „Успон економске сарадње између Југославије и СССР 1971-1980“, 183-190; А. Тимофејев, „Тито по други пут... међу Русима“, *Годишњак за друштвену историју*, 1/2012, 100.

термин „совјетизација културних садржаја“.⁶³ У позоришној сезони 1946/1947. у ФНРЈ приказана су 74 дјела домаћих писаца, као и иностраних од којих 59 совјетских (руских), а 1945. совјетски филмови чинили су 62% репертоара. Од 381 филма 1946. године 127 је било совјетских, а 1947. било их је 170. Услед сукоба са СССР-ом совјетски филмови су потпуно уклоњени и поново се јављају 1955, али само као маргина филмског програма (2,32%). Тако је, према истраживањима Г. Милорадовића, у периоду 1945-1949. у просјеку увожено 44 совјетска филма годишње, у периоду 1950-1954. није ни један увезен, да би 1955. било 18 увезених совјетских филмова. Са поправљањем политичких односа и совјетски филм се постепено опорављао, па је до 1964. чинио око 14% филмског репертоара у Југославији.⁶⁴ Интензивно је било и преводаштво, па је од краја рата до јула 1949. на српскохрватски језик било преведено 589 совјетских књига.⁶⁵ Вриједи истаћи да је у СССР-у идеја посебних словенских веза била потиснута за вријеме комунистичких идеолошких експеримената 20-их и почетка 30-их година 20. вијека. Тек 1939. на Историјском факултету МГУ формирана је Катедра за историју Јужних и Западних Словена, 1942. формирана Словенска комисија Академије наука СССР-а, 1943. Катедра за словенску филологију на Филолошком факултету МГУ, док је Институт за словенске студије Академије наука СССР-а основан 1947. године.⁶⁶ У складу са политичким и идеолошким околностима били су односи и у области науке и просвете. Руски језик уводи се као обавезан у основним и средњим школама и на факултетима (1946). Совјетски уџбеници коришћени су у настави. Сваке године више стотина југословенских студената упућивано је на школовање на универзитетима у СССР-у (преко 2000 студената у првих пар послератних година).⁶⁷

⁶³ G. Miloradović, „Руски/совјетски културни утицај у Србији/Југославији у XX и XXI веку“, *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, прир. Žarko N. Petrović, Београд, 2010, 194; Г. Милорадовић, „Културне везе јаче од политичких: Срби и Руси. 1917-1945. године“, *Москва-Србија, Београд-Русија, документа и материјали, том 4: Руско-српски односи 1917-1945*, прир. А. Тимофејев, Г. Милорадовић, А. Силкин, Москва-Београд, 2017, 65.

⁶⁴ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, Београд, 1988, 127-129; Лj. Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji: 1945-1952*, Београд, 1988. Г. Miloradović, „Руски/совјетски културни утицај у Србији/Југославији у XX и XXI веку“, 194; Г. Милорадовић, *Лепота под надзором: Совјетски културни утицаји у Југославији 1945-1955*, Београд, 2012, 317.

⁶⁵ К. В. Никифоров, „Одношение Србов к русским в XX в.“, у: *Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке* (Сборник статей), отв. редактор К. В. Никифоров, Москва, 2016, 11.

⁶⁶ А. Ј. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији...*, 294 - напомена 1032.

⁶⁷ М. Јовановић, *Срби и Руси...*, 199. Има података да је до 1948. на војним академијама и училиштима СССР-а било више од 5000 студената војних лица. Према: Н. Милићевић, „Комунистичка стратегија према српској интелигенцији 1944-1950.“, *Срби и Југославија: држава, друштво, политика*, зборник радова, ур. М. Исић, Београд, 2007, 36.

Са расколом из 1948. све више долази до еманциповања југословенске културе у односу на стаљинистичку културну матрицу. Ове године социјалистички реализам је потврђен и легализован од стране Петог конгреса КПЈ, да би наредне, 1949. године, Партија почела да одбацује каноне социјалистичког реализма оличене у Жданову (област политике), Тимофејеву (теорија књижевности), Герасимову (сликарство), Павлову (философија).⁶⁸ Културне везе социјалистичке Југославије и Совјетског Савеза, осим тога што су биле тијесно повезане и условљене политичким односима, некада су имале припремну улогу и претходиле су нормализацији односа на самом врху. Такав је био случај са књижевним везама и присуством књижевника из Југославије (Добрица Ћосић и Марин Франичевић) на Другом свесавезном конгресу совјетских књижевника (15-26.12.1954), које је имало улогу у контексту припрема за помирење Хрушчова и Тита.⁶⁹ Са нормализацијом односа између Југославије и СССР-а 1955-1956. и даље се развија културна, научна и просветна сарадња у оквиру институционалних веза, мањим интензитетом од оног послератног, уз сада веће отварање југословенске културе за западне културне и научне садржаје. Тако су 60-их и 70-их година 20. вијека и даље оживљени контакти између српских и совјетских композитора и музиколога, како у виду извођача и наступа на концертима и фестивалима, тако и у облику изучавања руског фолклора, учешћа на научним конференцијама и томе слично.⁷⁰

2. Историја Руске православне цркве 1943-1991. године

Руска православна црква (РПЦ) је током 20-их и 30-их година 20. вијека била изложена отвореном прогону, притисцима и репресији од совјетских власти.⁷¹ Илустарције ради, у љето 1939. Московска патријаршија (МП) имала је отворених 8302 храма и свега 4 архијереја: митрополит московски Сергије (Страгородски),

⁶⁸ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, 317.

⁶⁹ А. В. Edemski, М. N. Ninković, „'Misija dobre volje'. Dobrica Ćosić na Drugom svesaveznom kongresu sovjetskih književnika (15-26. decembar 1954)“, *Istorija 20. veka*, 2/2019, 197, 212-213.

⁷⁰ М. Јовановић, *Срби и Руси...*, 204; В. Егорова, „Сербские музыканты в России (1945-1995)“, у: *Сербско-русские литературные и культурные связи (XIV-XX вв.)*, отв. ред. Л. К. Гаврюшина, Санкт-Петербург, 2009, 226-244.

⁷¹ За преглед историје Руске цркве у 20. вијеку: В. Цыпин, *История Русской Церкви 1917-1997*, Москва, 2012; В. Цыпин, *История Русской Церкви: Синодальный и новейший периоды (1700-2005)*, Москва, 2007; М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, Москва, 2010; Д. В. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX веке*, Москва, 1995; А. А. Кострюков, *Лекции по истории Русской Церкви (1917-2008). Учебное пособие*, Москва, 2018; М. В. Шкаровский, *Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах)*, Москва, 1999; А. Л. Беглов, О. Ю. Васильева, А. В. Журавский, Д. В. Сафонов, *Русская Православная Церковь. XX век*, Москва, 2008.

мјестобљуститељ (чувар упражњеног) патријаршког трона од 1936, Алексije (Симански), митрополит лењинградски, архиепископ петергофски Николај (Јарушевич) и архиепископ димитровски Сергије (Воскресенски).⁷² У јесен 1939. - љето 1940. у састав СССР-а улазе Западна Украјина, Западна Бјелорусија, Прибалтик, Бесарабија и Сјеверна Буковина, а са њима преко 7,5 милиона православних вјерника, бројни манастири, црквене библиотеке, духовна училишта. Крајем 1930-их година долази до постепене измјене курса совјетске владе (од интернационално-комунистичког ка национално-патриотском), што се одразило на попуштање притиска према Цркви. Окончању десетогодишњег периода прогона Цркве допринијели су унутрашњи (репресивним акцијама није се успјела сузбити вјера и религиозност становништва; богослужења су тајно одржавана) али и спољашњи узроци (предстојећи рат изискивао је компактније национално јединство). Међутим, и даље је приоритетни задатак у религијској политици државе било скоро успостављање атеистичког друштва.⁷³

Послије напада Њемачке на СССР митр. Сергије (Страгородски) упутио је посланицу пастирима и пастви Православне цркве, неколико дана прије Стаљиновог обраћања народу. Црква је заузела патриотску позицију, а свештеници и вјерници учествовали су у борбама на фронтovima и у партизанским одредима. Црква је пружила држави и совјетској армији материјалну помоћ (према подацима МП до љета 1945. било је сакупљено преко 300 милиона рубаља, не рачунајући драгоцености и друге предмете). Свештенство је било активно у ратним болницама, прихватилиштима, скупљању љекова, одјеће, обуће и др.⁷⁴

Политика њемачког руководства према РПЦ на окупираним територијама водила је у ствари њеном распарчавању и искоришћавању за помоћ њемачкој администрацији, а имала је за циљ уништавање православља по окончању рата и стварању нове религије позване да васпитава послушне поданике Рајха. То се огледало у подршци јерараха који су иступили против РПЦ. Међутим, сепаратистичке националне цркве нису се формирале нигдје осим у Украјини, па је и тамо за њом пошла мањина свештенства и вјерника. Храмови који су отворени на окупираним територијама претварали су се у центре руске националне самосвијести и патриотских

⁷² М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, Москва, 2010, 129-131.

⁷³ Исто, 133-134. Совјетску државну политику према вјерским заједницама М. В. Шкаровский, условно, дијели на 10 главних етапа: 1917-1920, 1921-1928, 1929-1938, 1939-1943, 1943-1948, 1948-1953, 1953-1958, 1958-1964, 1965-1988, 1988-1991 (М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 4).

⁷⁴ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 145, 155-157; В. Цыпин, *История Русской Церкви: Синодальный и новейший периоды (1700-2005)*, Москва, 2007, 447-448.

осјећања. Укупно је за три године окупације било отворено више од 40% од дореволюционе количине храмова, док се обично говори да је на окупираној територији СССР-а било отворено 7547 храмова од чега 60 манастира. Извјесно је да су ови процеси имали примјетан утицај на промјену религијске политике совјетских власти током рата. У сузбијању црквених раскола (обновљенство, григоријанство⁷⁵) помогли су и државни органи, будући да се од јесени 1943. совјетске власти опредељују за РПЦ највећма због њене патриотске улоге и значаја у народу. С друге стране, и сама РПЦ била је веома заинтересована за сузбијање раскола које су формирали државни органи још 1920-их година, користећи их у прогону цркве.⁷⁶

Од јесени 1941. смањена су хапшења клирика МП, из логора је ослобођено десетине свештенослужитеља, а до септембра 1943. 6 архиепископа и 5 епископа. У октобру 1941. евакуисани су поглавари главних вјерских заједница СССР-а у Уљановск, гдје је до краја љета 1943. боравио и митрополит Сергије. У циљу пропаганде одлучено је да се обнови издавачка дјелатност РПЦ. Предговор за књигу *Правда о религији в России* написао је митр. Сергије, штампана је у 50 000 примјерака, на неколико језика, и дистрибуирана у иностранство (1942). Наредне године штампана је још једна књига у пропагандне сврхе: *Русская Православная Церковь и Великая Отечественная война*. У зиму 1941/1942. у блокираном Лењинграду сви православни храмови опскрбљивани су са минимумом неопходних количина вина и брашна за причешћивање вјерника. Уз помоћ власти у Уљановску је у марту 1942. одржан Сабор епископа који је осудио стварање аутокефалне Украјинске православне цркве. Успостављене су услови за хиротоније епископа, па је до краја боравка мјестобљуститеља Сергија у Уљановску број архијереја достигао 17. Да РПЦ добије статус правног лица омогућило је отварање патријаршијског банковног рачуна (фебруар 1943), на молбу митр. Сергија, у циљу уплате новца за потребе фронта из свих

⁷⁵ Обновљенски раскол у Руској цркви избио је под покровитељством совјетске власти у мају 1922, послје хапшења патријарха Тихона. У прво вријеме обновљенство је захватило више од половине свих парохија. Послије ослобођења патријарха Тихона (јун 1923) обновљенство је опадало, захватајући мање од 20% православних општина. Коначно је исчезло 1945-1946. Григоријански раскол (име по јекатеринбуршком митрополиту Григорију) избио је 1926, такође уз подршку власти, али је имао мање успјеха од обновљенског раскола. Исчезао је током 1944-1945. године. Митр. Иоанн (Снычев), *Церковние расколы в Русской Церкви 20-х и 30-х годов XX столетия – григорианский, ярославский, иосифлянский, викторианский и другие. Их особенности и история*, Сортавала, 1993; А. Поляков, *Викторианское течение в Русской Православной Церкви в контексте церковно-государственных отношений*, Киров, 2015; Р. Миз, *Подделе у руском православљу: лексикон верских заједница XII-XX века*, Земун, 2011, 220-221, 183, 141, 173-174.

⁷⁶ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 198-199, 207-208; Д. В. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX веке*, Москва, 1995, 203-218; А. А. Кострюков, *Лекции по истории Русской Церкви (1917-2008). Учебное пособие*, Москва, 2018, 51-57, 74-76, 167-174.

храмова СССР-а. Још неки детаљи свједочили су нормализацији државно-црквених односа, попут увођења ордена св. кнеза Александра Невског, а приликом приказивања филмова пуштане су донедавно незамисливе сцене и кадрови (у ослобођеним градовима становништво је с иконама у рукама дочекивало совјетске војнике, неки од војника се осјењују крсним знаком и др).⁷⁷

Преломни моменат у положају Цркве наступио је сусретом у Кремљу Ј. Стаљина и В. Молотова са митрополитима Сергијем, Алексијем и Николајем (4. септембар 1943). Одабир овог термина није био случајан, јер су у току биле припреме за савезничку конференцију у Техерану. На сусрету је договорено решавање низа питања: отварање парохија, духовних училишта, штампање црквених издања, избор патријарха, формирање Синода (у РПЦ га није било од 1935), оснивање Савјета за послове РПЦ (СПРПЦ) (на челу пуковник државне безбједности Г. Г. Карпов, замјеник К. А. Зајцев).⁷⁸ Ускоро је Сабор од 19 архијереја једногласно изабрао митрополита Сергија за патријарха московског и цијеле Русије (8.9.1943). Кроз недељу дана патријарх је примио делегацију Англиканске цркве, која је претходно у више наврата инсистирала да посјети РПЦ. Сабор је усвојио документ „Осуда издајника вјере и отаџбине“ („Сваког ко је крив за издају општецрквене ствари и ко је прешао на страну фашиста, као противник Крста Господњег, биће одлучен, а епископ или клирик – лишен звања“). Обновљено је издавање *Журнала Московске патријаршије* (ЖМП) на мјесечном нивоу (претходно изашла 24 броја током 1931-1935). Совнарком је одобрио у Москви отварање Богословског института у 1944. години. Савјет је донио решење о отварању првих 18 храмова (фебруар 1944). Међутим, низ обећања није био испуњен, јер је Стаљин желио да створи привид благостања у религијском животу. Циљ је био стављање Цркве под јаку контролу, па јој је самостално дјеловање било ограничено и контролисано.⁷⁹

Крајем јануара 1945. у Москви је почео Помјесни сабор РПЦ који није одржан још од 1918, уз присуство поглавара и представника Православних цркава из Румуније, Југославије, Бугарске, земаља Блиског Истока, Грузије, као и руских јерараха из

⁷⁷ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 208-211; Д. В. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX веке*, 183-187.

⁷⁸ Т. А. Чумаченко, *Совет по делам Русской православной церкви при СНК (СМ) СССР: 1945-1965*, диссертация на соискание ученой степени д-ра ист. наук, Москва, 2011. Биографија Григорија Г. Карпова (1898-1967) на www.pravenc.ru/text/1681145.html.

⁷⁹ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 214-215; В. Цыпин, *История Русской Церкви...*, 461-465; Д. В. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX веке*, 188-190; А. А. Кострюков, *Лекции по истории Русской Церкви...*, 116, 182-184.

иностранства. За новог патријарха изабран је Алексије (Симански). Одлучено је да виша власт у РПЦ припада Помјесном сабору којег сазива патријарх. Патријарх управља црквом са Светим Синодом од 6 чланова (3 стална члана – митрополити кијевски, лењинградски и крутицки). За питања која су потребовала сагласност власти патријарх је успостављао везу са СПРПЦ. Дјелокруг тих питања није ограничен тако да је Савјету пружао могућност да се неограничено мијеша у црквени живот. Почетком 1946. број архијереја износио је 61; за три године (1943-1946) хиротонисано је 36 људи. По подацима СПРПЦ 1. јуна 1945. укупан број отворених храмова износио је 10 243, отворена су била 104 манастира, а 1946. број свештеника и ђакона износио је 9254.⁸⁰

На другом, уједно последњем, сусрету Стаљина са руководством РПЦ (10.4.1945) разматрани су прије свега задаци Патријаршије на међународном плану. При МП основан је 4. априла 1946. Одјел (Одељење) за спољне црквене везе, чији је руководиоца био митр. крутицки Николај (Јарушевич). Совјет министара донио је решење „О православним манастирима“ (29.5.1946) чиме је регулисан њихов правни и економски положај. У фебруару 1947. ЦК ВКП(б) донио је одлуку о укидању „Савеза борбених безбожника“ (основан 1925). Током 1948. Московска патријаршија достигла је врхунац свог развоја у послератном периоду (1. јануара те године у земљи је било 14 329 православних храмова, 13 104 свештеника и ђакона, 70 архијереја, 2 духовне академије и 8 семинарија са 562 полазника). Због преласка бројних унијатских парохија у православље и даље је повећаван број храмова, свештенства и монаштва (1.1.1949. број храмова достигао 14 447, свештеника и ђакона 13 483, манастира 85 са 4632 монаха и монахиња). До промјене у државно-црквеним односима долази у другој половини 1948. из више разлога: промјена међународног положаја СССР-а, поновне чистке и репресија, ограничавање слободе савјести. Државни органи изабрали су тактику постепеног потискивања Цркве на периферију друштвеног живота, иако се још полагало на њене спољне контакте и међународну дјелатност.⁸¹

Половином 1950-их у руководству КПСС постојала су два приступа питању Цркве. Један који је био антирелигиозни, и други познат као „државни“ - посматрање РПЦ као дијела система управљања државом. Послије 1947. најповољнији период за

⁸⁰ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 220-221; А. А. Кострюков, *Лекции по истории Русской Церкви...*, 190-191.

⁸¹ Исто, 339-348. Статистички подаци за РПЦ у: М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 429-431; М. В. Шкаровский, *Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах)*, Москва, 1999, 398-399; В. Цыпин, *История Русской Церкви...*, 503, 793-796. О Одјелу опширније: *На службе церкви. К 65-летию Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата*, Москва, 2011.

Цркву наступио је 1955-1957. Повећавао се број свештенослужитеља, поправљала се старосна структура свештенства, растао је број поклоника, неки свешеници су амнестирани и ослобађани и затвора и логора. Од 1955. усталила се пракса да представници РПЦ присуствују пријему у Врховни Совјет и у иностране амбасаде. По први пут током совјетске историје допуштено је да РПЦ штампа и објављује Библију и Еванђеље, повећан је тираж ЖМП-а на 15 000 примјерака, а добијена је дозвола власти да се покрене зборник „Богословские труды“ (тираж 3000 примјерака). Још је одлуком ЦК КПСС од 7. јула 1954. „О крупним недостацима у научно-атеистичкој пропаганди и мјерама за њено побољшање“, којим је осуђена дотадашња помирителска политика према „црквеном питању“, предлагано да се врати на предратни правац. Но, 10. новембра исте године усвојено је решење ЦК „О грешкама у спровођењу научно-атеистичке пропаганде међу становништвом“, а дио чланова Президијума ЦК (Молотов, Маљенков и Ворошилов) није био сагласан по питању нове антирелигијске кампање, упозоравајући да би то могло довести до нежељених последица унутар земље, и штетити њеној репутацији у иностранству. Међутим, послије XX конгреса КПСС у партијским документима све израженије је провејавала антицрквена орјентација. Н. С. Хрушчов је истицао да они остају атеисти, те да ће се трудити да од опијума религије ослободе велики дио народа. Период 1958-1964. познат је као вријеме последњих покушаја руководства СССР да радикалним методама ријешити проблем религије.⁸²

Припрема јаке антирелигијске кампање отпочела је крајем 1957. инсистирајући на спровођењу антирелигиозног акта од 7. јула 1954. Помирљив однос са Црквом схватан је као дио стаљинистичког наслеђа којег се треба ослободити (нарочито је на томе инсистирао партијски и комсомолски врх). По Хрушчову, просвећивање народа, ширење научних знања, изучавање природних закона, не остављају мјеста за вјеру у Бога. Окретање против Цркве имало је и економске разлоге. Кампања је не случајно почела од манастира (због њихове духовне улоге, они су били мјеста поклоништва, окупљања вјерника). Совјет Министара је 16. октобра 1958. донио решење „О манастирима у СССР“ којим је манастирима забрањено практиковање најамног рада, смањење броја чланова манастирских обитељи, уведена је земљишна рента. План је био да се током 1959-1960. затворе 28 од 63 манастира. Повећани су порези на приходе од радионица свијећа, што је био удар на материјалну базу Цркве. У новембру-децембру 1958. биле су кампањом захваћене и црквене библиотеке, многе књиге су одстрањене,

⁸² М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 352-357; А. А. Кострюков, *Лекции по истории Русской Церкви...*, 212-213.

инострани литература подвргавана је контроли. Уцјенама, поткупљивањем, пријетњама крајем 1950-их–почетком 1960-их година око 200 свештенослужитеља одрекло се чина. У марту 1961. донијета је инструкција ЦК КПСС којом се забрањује религијским центрима да организују саборе дјеце и омладине, поклоништво, добротинство, санаторијуме и лечилишта, екскурзије, библиотеке. Свештеници су уклоњени од руководства парохијом, финансијско-економски послови предају се у надлежност парохијском савјету на челу са старјешином којег су постављале локалне власти. Затворена је Кијево-печерска лавра. Међутим, религиозна активност и вјерски живот није опадао упркос кампањи⁸³

Послије смјене Н. Хрушчова у октобру 1964. дубљих промјена у односу КПСС-а према Цркви није било. Антицрквена политика је настављена али сада „полуконспиративно“, да се не би провоцирала кампања протеста и незадовољства на Западу и у самој земљи. За спровођење те политике био је задужен Савјет за послове религије настао (децембра 1965) спајањем Савјета за послове РПЦ и Савјета за послове религијских култова (руководилац В. Куроједов). На иницијативу Ј. Андропова 1967. формирана је 5-а (идеолошка) управа КГБ-а, а у оквиру ње од наредне године формиран је 4-и (црквени) одјел, у чију надлежност је спадала контрола над вјерским животом. При крају владавине Хрушчова остало је отворено свега 16 манастира. Стање духовних школа 1970. године кренуло је на боље (ријешен проблем предавачког кадра из редова питомаца академија, у њима су се школовали студенти из других земаља, осниване су нове катедре). Након смрти патријарха Алексија I (17. април 1970) за мјестобљуститеља изабран је Пимен (Извеков), митрополит крутицки и коломенски. На Помјесном сабору (30. мај – 2. јун 1971, присуство 236 чланова од којих 75 архијереја са 67 епархија у земљи и 14 епархија у иностранству) Пимен је изабран за патријарха. Од половине 1970-их поново је почео пораст броја свештеника, а 1977-1981. званично је отворено 25 храмова. У Софрину код Москве отворен је завод за производњу свијећа и црквених утвари, 1983. Даниловски манастир је предат РПЦ. Савјет за послове религије почетком 1980-их одликовала је двосмисленост – упоредо са уступцима МП, предузимане су мјере за оживљавање атеистичке пропаганде. За вријеме К. Черњенка

⁸³ М. В. Шкаровский, *Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах)*, Москва, 1999, 359-393; А. А. Кострюков, *Лекции по истории Русской Церкви...*, 215-231; Д. В. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX веке*, 280-313.

(1984-поч. 1985) појачано је гушење Цркве, па су за једну годину донијете 4 антирелигијска акта.⁸⁴

Послије новог курса перестројке долази до оживљавања дијалога државе са црквом. Програм КП усвојен на XXVII конгресу био је састављен у старом, атеистичком духу. Секретаријат ЦК КПСС 13. марта 1986. донио је указ о мјерама за противдејства на клеветничку клерикалну инострану пропаганду у вези са 70-огодишњицом Велике Октобарске социјалистичке револуције. Током 1986-1988. издато је 6 илустрованих зборника посвећених различитим аспектима и периодима црквене историје, да би од 1986. почео је да излази мјесечни илустровани додатак ЖМП-у. У сусрет прослави 1000 година крштења Русије у Кремљу је дошло до сусрета М. Горбачова са патријархом Пименом и члановима Синода (29.4.1988), када је Генерални секретар прогон религије окарактерисао као грешку. Сверуски Помјесни сабор састао се током јубилејних свечаности (6-9.6.1988). Одлуком Сабора у праксу црквеног живота уведене су неке одлуке Великог сабора из 1917-1918, и донијет је Устав РПЦ. Црква је све отвореније пројављивала своје намјере да се врати у друштвени живот земље и да прошири активност у разним сферама (просвета, издаваштво, мисионарење, култура, наука, добротинство). Од 9. до 11. октобра 1989. одржан је Архијерејски сабор чије је једно од решења била канонизација патријарха Тихона (патријарх 1917-1925). Почело је прослављање новомученика из совјетског периода. Донијето је решење о канонизацији првог патријарха Руске цркве Јова и о формирању Бјелоруског егзархата. Од 7. до 10. јуна 1990. одржан је последњи совјетски Помјесни сабор РПЦ, на којем је Алексије (Ридигер) изабран за патријарха. Поред тога, донијето је решење о канонизацији протојереја Јована Кронштатског, а РПЦ су враћене мошти св. Серафима Саровског. Врховни Совјет СССР-а је 1. октобра 1990 донио закон „О слободи савјести и религиозних организација“ потврдивши им статус правног лица. У јесен 1991. Московска патријаршија имала је 93 епархије, више од 12 000 парохија, 10 000 свештеника, 117 манастира. Цркви су враћени манастири Свето-Даниловски (1983), Оптина пустиња и Толгски манастир (1987), Кијево-печерска лавра (1988), а 1991. Соловјецки, Валамски, Донски и Новоспаски манастир.⁸⁵

⁸⁴ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 384, 390-398; В. Цыпин, *История Русской Церкви...*, 526-533. Код М. В. Шкаровског стоји да је Помјесни сабор РПЦ трајао од 30. маја до 20. јуна 1971. године (стр. 391).

⁸⁵ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 405-410; Д. В. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX веке*, 398-404; А. А. Кострюков, *Лекции по истории Русской Церкви...*, 242, 256-257.

3. Међународна активност РПЦ

Узима се да је у периоду јесен 1943 – љето 1948. РПЦ била у центру „велике политике“. Уочи рата МП већ неколико година није имала међународну дјелатност. Савезничке владе (САД и Велика Британија) нису биле индиферентне у вези положаја цркве у СССР-у, па је изасланик Ф. Рузвелта А. Хариман крајем октобра 1941. у Москви изјавио да је америчко друштво забринуто за судбину РПЦ, и предао молбу да се поправи њен правни и политички положај. Стаљин је увидио важну консолидујућу улогу цркве, сматрајући да ће превладавање идеолошких баријера с народима Европе бити лакше ако прибјегне религији и црквеним каналима, прије свега да искористи православне цркве Источне Европе. Са РПЦ везивали су их и глобални планови за потврду њеног првенства у православном свијету. У обзир је узимана и паства Руске цркве у бројним земљама свијета, организована у епархије, парохије, мисије.

Међународна активност РПЦ заживјела је након састанка црквеног врха са Стаљином у септембру 1943. На дан избора патријарха Сергија било је донијето обраћање Сабора епископа Руске цркве свим хришћанима свијета. Ускоро се патријарх састао с делегацијом Англиканске цркве (19.9.1943). На Помјесном сабору 1945. били су присутни поглавари делегације 8 аутокефалних Православних цркава, који су фактички дали сагласност за заједничку борбу с Ватиканом, који је представљао главног противника совјетском руководству у новој религијској међународној политици стварања свјетског религијског центра у Москви. У мају-јуну 1945. патријарх Алексије био је у посјети јерусалимском, антиохијском и александријском патријарху. Почетком 1946. Г. Г. Карпов је предлагао Стаљину да се појача утицај на источне патријаршије с циљем да се искористе у будућности приликом решавању низа важних питања. Прибјегавало се и финансијској помоћи појединим црквеним поглаварима зарад остваривања одређених интереса (тако је цариградском патријарху Максиму V дато 50 000 долара, па је овај одбио да осуди грчке комунисте који су развили борбу у својој земљи). Посредством патријарха Алексија почетком 1945. окончан је раскол Бугарске цркве са Цариградском патријаршијом (на снази од 1872). Румунски патријарх је у октобру 1946. изјавио да је Москва дужна да постане центар православља, а да РПЦ треба да предводи борбу с католицизмом. У јануару 1946. Чехословачка православна црква потпада под јурисдикцију МП, а од 1949. Албанска црква се потпуно оријентисала на Москву. Синод РПЦ сагласио се да 1948. да аутокефалност Пољској православној цркви. Ширење утицаја РПЦ види се и по томе што су само током 1945.

послате делегације у 15 земаља. Окончање Руске православне заграничне цркве (РПЗЦ)⁸⁶ био је важан задатак СПРПЦ, јер се сматрало да би Англоамериканци могли искористити заграничне православне организације у борби против совјетске политике. Патријарх Алексије се обратио архипастирима и клиру тзв. „карловачке оријентације“. У септембру 1945. 75 парохија митрополита Евлогија, поглавара Западноевропског егзархата Цариградске патријаршије (ЦП), прешло је у јурисдикцију МП. Међутим, РПЗЦ због противприродног савеза више црквене јерархије с обезбоженом влашћу није хтјела да се сједини са РПЦ, па је након смрти митрополита Евлогија епархијски сабор клира и мирјана одлучио да се врати под окриље ЦП, а свега 20 парохија остале су вјерне МП. У марту 1946. на сабору грко-католичког (унијатског) свештенства и вјерника у Лавову донијета је одлука о припајању Православној цркви.⁸⁷

СПРПЦ 1947. је представио нов програм борбе с Ватиканом. Требало је ликвидирати унијатску цркву у СССР-у, створити алијансу хришћанских цркава у виду међународног покрета на челу са РПЦ за борбу с Ватиканом, стварати од Ватикана независне цркве у СССР-у и И. Европи. Сматрано је за обавезу хришћана цијелог свијета да помогну католицима да се ослободе папизма. План је био да се створи „Московски Ватикан“ – Православна Васељенска црква под фактичким руководством РПЦ (Москва – Трећи Рим). Стаљин је одобрио иницијативу митр. Николаја (Јарушевича) да се 1948. године сазове Васељенски сабор и МП присвоји титулу – васељенска. Међутим против тога је била Цариградска патријаршија, Грчка и Кипарска црква, па се од тог плана одустало. У јулу 1948. поводом 500 година аутокефалности

⁸⁶ РПЗЦ је настала последице догађаја у Русији 1917. и завршетка Грађанског рата, од свештенства које је напустило земљу. У јулу 1921. основали су Вишу црквену управу у Цариграду, као црквени управни орган. Одатле прелазе у Србију гдје у Сремским Карловцима на Аранђеловдан 1921. одржавају први велики црквени сабор. Од Московске патријаршије одвојили су се 1927. Сједиште им је било у С. Карловцима (отуда назив „карловчани“) до 1944, потом прелазе у Њемачку (Минхен) гдје ће остати до 1948, када прелазе у Њујорк. Успостављање црквеног јединства и заједнице између РПЦ и РПЗЦ постигнуто је на Спасовдан 4/17. маја 2007, након што је служена литургија у храму Христа Спаситеља у Москви. Акт о канонском јединству потписали су патријарх руски Алексије II и поглавар РПЗЦ митрополит Лавр. Опширније: Д. В. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX веке*, 219-255; А. А. Кострюков, *Русская Зарубежная Церковь в 1939-1964 гг. Административное устройство и отношения с Церковью в Отечестве*, Москва, 2015; М. Јовановић, „Sveštenik i društvo – eto parole’: Ruska pravoslavna zagranična crkva na Balkanu 1920-1940“, *Tokovi istorije*, 3-4/2005, 67-100; А. Тимофејев, „Руска загранична православна црква и Грађански рат у Србији 1941-1945“, у: *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 2, 2007, 285-295.

⁸⁷ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 283-289; А. А. Кострюков, *Лекции по истории Русской Церкви...*, 190-191; И. В. Шкуратова, *Советское государство и внешнеполитическая деятельность Русской Православной Церкви (1945-1961 гг.)*, диссертација на соискание ученој степени канд. ист. наук, Москва, 2005; Александр Абрамов, *Взаимоотношения Русской Православной Церкви с Болгарской Православной Церковью в 1940-е – 1950-е годы (исторические и источниковедческие аспекты)*, диссертација на соискание ученој степени канд. богословия, Москва, 2019, 42-46 и даље.

Руске цркве одржан је сабор на којем су учествовале 11 од 13 аутокефалних Православних цркава (без Јерусалимске због рата у Палестини, и Кипарске). Усвојени су документи „Ватикан и Православна Црква“ (нагласак на реакционарном, антинародном карактеру активности Ватикана и папизма, подршка папе фашизму и организовању борбе против СССР-а) и „Екуменски покрет и Православна Црква“.⁸⁸

Пад интересовања совјетског руководства за међународну активност РПЦ наступа од друге половине 1948. Над И. Европом успјешно је успостављена совјетска контрола. У новембру 1948. на чело Цариградске патријаршије долази „амерички миљеник“ патријарх Атинагора, који је током интронизације 1949. позвао хришћане и муслимане на сарадњу у борби против комунизма. Осим папе, Руској цркви појавили су се нови снажни конкуренти – Цариградска патријаршија и Свјетски савјет цркава (ССЦ).⁸⁹ С почетком хладног рата нов фактор заинтересованости совјетског руководства за међународну активност РПЦ била је њена мировна активност, па је улога РПЦ била скромнија од раније, и не толико неопходан елемент спољне политике СССР-а.

У Паризу је 1949. основан Свјетски савјет за мир на којем је РПЦ представљао митр. Николај (Јарушевич). У ЖМП-у исте године појавила се стална рубрика „У заштиту мира“. Током празновања преподобног Сергија Радоњешког (1954) поглавари 4 патријаршије и митрополит бугарски упутили су „Апел хришћанима читавог свијета“ с позивом да се појачају напори у заштиту мира. Након отпочињања рата у Кореји патријарх и Синод упутили су апел Савјету безбједности ОУН инсистирајући на прекиду америчког бомбардовања и извођењу страних војних трупа из земље. Аутокефалија Чехословачкој православној цркви дата је 1951, о чему је претходно решење донио Совјет Министара СССР-а – поглавар је постао митр. Елефтерије (Воронцов). Тамо су 1950. православним постале 230 грко-католичке (унијатске) парохије. У Румунији је 1948. престала да постоји Грко-католичка црква, а 700 свештеника прешло је у православље, уз око 3000 парохија и 48 грко-католичких манастира. РПЦ је подржавала контакте са хришћанским конфесијама на Западу.

⁸⁸ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 293-295; А. А. Кострюков, *Лекции по истории Русской Церкви...*, 204-207; *Журнал Московской Патриархии*, специальный номер, 1948.

⁸⁹ Свјетски савјет цркава (ССЦ) је екуменска религијска организација основана 1948. у Амстердаму, када је одржана прва генерална скупштина Савјета. Првобитно су чланови били протестантске организације, а од православних учешће је узела само Цариградска патријаршија. Крајем 50-их и почетком 60-их година у ССЦ су ушле све Помјесне православне цркве. Опширније: В. В. Симонов, „Развитие экуменической идеи и проблема межконфессионального диалога“, и „Католический ответ экуменизму“, *Общая история церкви*, том 2 књ. 2: *Вызов религиозного синкретизма. Проблема экуменизма. XX – начало XXI века*, Москва, 2017, 9-213.

Сложена ситуација била је у САД: 1948. тамо је МП имала 70 парохија, а кроз десет година само 20. Од друге половине 1950-их година поново је оживјела веза МП са својим парохијама у иностранству.⁹⁰

У јулу 1955, на празник преп. Сергија Радоњешког, у Москви су се сабрале делегације 8 Православних цркава којом приликом је послата порука за мир хришћанима цијелог свијета. Посебна пажња сада је поклањана александријском патријарху Христофору (новчана помоћ и отварање подворја у Одеси), јер је руководство СССР-а тежило да ојача везе са новим властима Египта. Синод РПЦ је признао аутономију Православним црквама у Финској и Кини (1957). Непријатан инцидент поводом збивања у Мађарској 1956. био је донекле ублажен активним учешћем цркве у припреми и раду VI свјетског фестивала омладине и студената у Москви (јул-август 1957), који је укључивао сусрете, разговоре, савјетовања младих хришћана западних земаља, а које је требало убиједити у постојању слободе савјести у совјетској држави.⁹¹

Крајем 1950-их власти Совјетског Савеза све више су јавно исказивале незадовољство недовољним спољнополитичким ангажовањем РПЦ, поготову неефикасним продором на Блиски Исток, будући да је интерес совјетске државе за тај регион константно растао. Поводом јубилеја 40 година успостављања Патријаршије 1958. у Москви су боравили представници 12 од 14 аутокефалних православних цркава (изузев јерусалимске и кипарске). Представници 9 цркава (не и грчки и српски) потписали су изјаву о забрани употребе атомског оружја. Други акт о тежњи ка јединству Православља и мира међу народима потписале су све делегације осим ЦП. Почетком 1959. делегација РПЦ посјетила је Етиопију у циљу успостављања веза са Коптском црквом, да би половином исте године СССР посјетио цар Хаиле Селасије I, ускоро и делегација Етиопске цркве. Током III Генералне скупштине ССЦ РПЦ је постала чланица ове организације (1961). Ова скупштина осудила је колонијализам, позвала владе земаља на разоружавање и обуставу нуклеарних проби. Почетком 1960-их побољшавају се односи са Цариградском патријаршијом. У новембру-децембру 1960. патријарх Алексије је посјетио Блиски Исток, којом приликом је патријарсима антиохијском, александријском и јерусалимском додијељено звање Почасни члан

⁹⁰ В. Цыпин, *История Русской Церкви...*, 491-492; М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 296-301.

⁹¹ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 301-302; В. Цыпин, *История Русской Церкви...*, 492; Н. Иванов, „Взаимоотношения Русской Православной Церкви с церквями-сестрами за последнее сорокалетие“, ЖМП, бр. 2, 1958, 60-68.

Московске духовне академије, као и ордене св. кнеза Владимира. Уприличен је састанак и са цариградским патријархом Атинагором. На прољеће 1962. патријарх је посетио Православне цркве у Југославији, Бугарској и Румунији.⁹²

Президијум ЦК КПСС одобрио је да се, највише заслугом архиеп. Никодима (Ротова), пошаљу два посматрача – представника РПЦ на II ватикански концил (1962-1965), што је за кратко значило нормализацију односа с Ватиканом. РПЦ била је активна и за вријеме кубанске ракетне кризе. У другој половини 1963. низ неповољних међународних околности негативно се одразио на међународну активност РПЦ: у јуну је умро папа Јован XXIII а изабран Павле VI, који је постепено одступао од курса свог претходника, на кога су совјетске власти полагале наде (планиран чак и његов сусрет са Н. Хрушчовом). На активности новог папе КГБ гледао је као на замаскирану борбу против комунизма.⁹³

Основни циљеви и правци међународне активности РПЦ од друге половине 60-их до половине 80-их година 20. вијека били су учешће у „борби за мир“, ангажман у ССЦ-у, развој веза с Ватиканом, везе с Православним црквама, и развијање и унапређење контаката са представницима различитих конфесија. Совјетско руководство је као и раније показивало велику заинтересованост за спољну дјелатност РПЦ, па је 1966. В. Куроједов истицао да везе путем црквених канала са земљама у којима религија има велику улогу служе као ефикасно средство утицаја на развој односа по државној линији. У Будимпешти су се октобра 1965, током одржавања Међународне конференције хришћана у заштиту мира, на предлог представника РПЦ учесници обратили отвореним писмом предсједнику САД Л. Џонсону, затраживши да се прекине рат у Вијетнаму. РПЦ је била принуђена оправдати војну интервенцију СССР-а у ЧССР. Патријарх Алексије писао је предсједнику Централног комитета ССЦ-а М. М. Томасу 14. септембра 1968. да су догађаји од 21. августа те године предуприједили крвопролиће и могуће међународни оружани конфликт. Само током 1968/1969. из СССР-а биле су у иностранство отправљене 123 делегације вјерских заједница, од чега је половина одлазила на РПЦ. Важан јубилеј била је прослава 50-година успостављања патријаршије у Руској цркви (26.5.-4.6.1968), у којој је

⁹² А. А. Кострюков, *Лекции по истории Русской Церкви...*, 233; М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 304-309; *Журнал Московской Патриархии, специальный номер, посвященный празднованию сорокалетия восстановления патриаршества в Русской Православной Церкви*, июнь, 1958.

⁹³ В. Цыпин, *История Русской Церкви...*, 529; А. А. Кострюков, *Лекции по истории Русской Церкви...*, 233; М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 315-316; О. Ю. Васильева, *Русская Православная Церковь и Второй Ватиканский Собор (факты, события, док.)*, Москва, 2004.

учествовало 120 представника Православних цркава и 5 патријараха. На мјесто римског папе 1979. изабран је Јован Павле II, по поријеклу Пољак. Политика Ватикана је усмјеравана на различите слојеве становништва директно се мијешајући у унутрашње послове социјалистичких земаља, у циљу оживљавања римокатолицизма у низу региона СССР-а (Литванији, Летонији, западним дјеловима Украјине и Бјелорусије).⁹⁴

Аутокефалност Православној цркви у Америци, послије дугих преговора, РПЦ је признала 1970. године, што је наишло на протест ЦП. Исте године дата је аутономија Јапанској православној цркви. Са Помјесног сабора РПЦ (јун 1971) упућен је апел свим хришћанима свијета да се боре за прекид америчког оружаног мијешања у унутрашње ствари земаља југоисточне Азије, као и да Израел одустане од експанзивне политике. Грчке власти су 1969, послије много година, допустиле монасима из РПЦ да попуњавају братство руског манастира Светог Пантелејмона на Светој Гори.

Почетком 1970-их патријарх Пимен боравио је у посјети Египту, Сирији, Либану, Израелу и Бугарској, Грчкој, Румунији и Југославији (1972). У екуменској дјелатности и даље је циљ био подршка совјетској спољној политици, борба за мир, антиколонијализам и др. РПЦ је отворено подржала улазак совјетске војске у Афганистан. На Генералној скупштини ОУН прочитано је писмо руског патријарха о неопходности разоружања, а 1983. патријарх Пимен упутио је отворено писмо предсједнику САД Р. Регану, објављено у „The New York Times“.⁹⁵

Током припреме обиљежавања јубилеја 1000 година крштења Русије појавили су се први предзнаци ослобађања међународне активности РПЦ од појачане контроле државних структура. У саставу совјетске делегације током боравка М. Горбачова у САД (1987) били су представници цркве. У годинама које су претходиле јубилеју одржаване су богословско-научне конференције (Кијев 1986, Москва 1987, Лењинград 1988). Јубилеј је прослављен уз присуство 517 почасних гостију, 8 поглавара Православних цркава, и уз учешће представника других вјерских заједница свијета (5-12.6.1988).⁹⁶

⁹⁴ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 319-326; В. Цыпин, *История Русской Церкви...*, 524-525; К. Логачев, „Празднование 50-летия восстановления патриаршества в Русской Православной Церкви“, *ЖМП*, бр. 7, 1968, 9-17.

⁹⁵ В. Цыпин, *История Русской Церкви...*, 525; М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, 330-333; Д. В. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX веке*, 365-371. О Православној цркви у Америци: К. Е. Скурат, *История Поместных Православных Церквей 2*, Москва, 1994, 511-551.

⁹⁶ В. Цыпин, *История Русской Церкви...*, 547-564; Д. В. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX веке*, 380-443.

Прва канонизација у оквиру РПЦ у совјетској епохи догодила се 10. априла 1970. када је Синод донио одлуку да се лику светих приброји просветитељ Јапана архиепископ Николај (Касаткин). Затим је 1977, на молбу Синода новоформиране Православне цркве у Америци, Синод РПЦ донио одлуку да се у светитеље уврсти Инокентије (Вениаминов), просветитељ Сибира, Далеког Истока, Алеутских острва и Аљаске. У светитеље РПЦ уписан је св. Герман Аљаски (1970). Нова епоха у канонизацији светих отпочела је у години празновања јубилеја 1000 година крштења Русије. Помјесни сабор 1988. у диптихе светих унио је Димитрија Донског, Андреја Рубљова, Максима Грка, Макарија Московског, Пајсија Њамцког, Ксенију Петроградску, Игњатија Брјанчанинова, Теофана Затворника и Амвросија Оптинског. Сабор из 1989. канонизовао је првог патријарха Руске цркве Јова, и патријарха Тихона (Белавина). У 1991. у месецослов РПЦ унесено је име великог руског и светогорског подвижника 20. вијека – преподобног Силуана Атонског.⁹⁷

Крајем 1920-их година богословско образовање прекинуто је на читавој територији СССР-а. Послије сусрета у Кремљу наредне године дошло је до отварања Богословског института и Богословско-пастирских курсева (1944), да би 1946. у Москви и Лењинграду биле отворене духовна семинарије и академије. Семинарије су још отворене у Ставропољу (1946), а током 1947. у Кијеву, Саратову, Луцку, Одеси, Минску и Волинску. У духовним училиштима РПЦ 1956/1957. школовало се 1522 полазника. Током прогона цркве крајем 1950-их ограничаван је пријем кандидата у семинарије и академије. Године 1960. дошло је до затварања семинарија у Кијеву, Саратову и Ставропољу, 1963. у Минску, и 1965. у Волинску. Остале су само 3 семинарије (Одеса, Москва и Лењинград) и 2 академије (Москва и Петроград). У свим духовним школама 1964/1965. било је 752 ученика, а у првим разредима свих семинарија само 58. Три нове семинарије отворене су 1989 (Кијев, Минск и Тоболск), у октобру исте године отворене духовне школе у Смоленску, Ставропољу, Новосибирску, Кишињеву и Чернигову. Према подацима из октобра 1989. укупан број ученика свих црквених школа износио је 2948. Почетком 1990-их отворене су семинарије у Саратову, Нижњем, Луцку, Почајеву и Риги. У емиграцији од 1925. радио је Богословски институт Светог Сергија у Паризу. Семинарија Светог Владимира отворена је у Крествуду у Њујорку (1938) и временом је прерасла у академију. При

⁹⁷ В. Цыпин, *История Русской Церкви...*, 634-635, 709.

манастиру св. Тихона у Пенсилванији 1942. установљена је семинарија, а од 1949. семинарија постоји у Џорданвилу.⁹⁸

1. Историја руско-српских црквених односа и веза

У вријеме када је увелико тињао сукоб између Југославије и СССР-а у ЖМП-у је професор Московске духовне академије Иван Н. Шабатин публиковао, у оквиру циклуса из историје руско-балканског пријатељства у Христу, огледе и есеје о руско-српским црквеним односима.⁹⁹ Историја црквених односа обрађена је по етапама, почевши од обраћања Срба у хришћанство (40-их година VII вијека), преко њиховог преласка под јурисдикцију Константинопољске патријаршије (прва половина VIII вијека), уз напомену да подјела цркве 1054. није довела до покатоличења српске пастве – она је у потпуности остала православна. Стицање аутокефалности Српске цркве 1219. било је „равно признању политичке независности земље“ сматра аутор, позивајући се притом на рад академика Ј. В. Готје „Образование Сербского государства“ (*Славянский сборник*, 1947). Један дио биографије оснивача Српске цркве св. Саве везан је за Русију, будући да га је руски монах одвео на Свету Гору гдје је у руском Пантелејмоновом манастиру (Стари Русик) примио монашки постриг.¹⁰⁰

До краја XIV вијека о руско-српским црквеним везама немамо података у доступним документима и материјалним споменицима, што аутор објашњава тиме да је Русија била под тешким јармом татарско-монголске Златне Орде. Истина, стазе које су из руских земаља водиле на Свету Гору и у Свету Земљу-Палестину пролазиле су и кроз Србију; Атонска гора била је, по тврдњама професора М. Н. Тихомирова, истинско међународно средиште православног Истока, гдје су се Руси сретали са Грцима, Бугарима и Србима. Руски православни човјек неће заборавити чињеницу да је 1349. српски цар Стефан Душан узео под своје покровитељство руски манастир св. Пантелејмона на Светој Гори, као и то што су у годинама тешких татарских невоља Срби и Бугари снабдијевали руске земље црквено-богослужбеним књигама.¹⁰¹ Дан када се одиграла Косовска битка (15/28. јун 1389) заувјек је ушао у историју као дан националне жалости, након чега су земљом управљали српски деспоти. Овакав начин

⁹⁸ Исто, 593-603; А. А. Кострюков, *Лекции по истории Русской Церкви...*, 346-348, 350-353.

⁹⁹ Професор И. Н. Шабатин, „Русско-сербские церковные отношения (Очерки из истории русско-балканской дружбы во Христе)“, *ЖМП*, бр. 4, 1949, 34-47.

¹⁰⁰ Исто, 34.

¹⁰¹ Исто, 35.

управљања земљом у виду аутономије Шабатин квалификује као „древни прототип марионетских влада“ које је прије неколико година наметнуо Хитлер, а касније и англо-франко-амерички империјалистички блок. Године 1479. Турци су ликвидирали ову „марионетску аутономију“.¹⁰² Овдје видимо да аутор наступа са визуром хладноратовске блоковске подјеле послератног свијета што је био реалан историјски контекст тадашњег времена, као и са свјежим сјећањима на недавно завршени рат.

С почетком XV вијека долази до нове фазе у руско-српском пријатељству у Христу. Почетком XVII вијека Русија је изашла као побједник из бојева са јаким западно-европским интервентима, и остала једна и јединствена у свијету православна земља, сачувавши државну независност и поставши „бедем васељенског Православља, чувар његове догматске чистоте“. Истакнуто је да током XV-XVII вијека није било ни једног случаја одбијања помоћи једновјерној браћи Словенима, примјећујући да је несебична и без икаквих калкулација за надокнаду подршка њима пружана чак и у годинама када је сам руски народ трпио велике невоље; „пријатељ се у невољи познаје“, истиче Шабатин. Током овог периода Руси и Украјинци пружили су склониште и гостопримство хиљадама Срба који су избјегли у руске земље након заузимања Србије од Турака. Аутор овдје помиње, додуше као мање основану, претпоставку већ помињаног проф. Тихомирова да су српско-бугарски емигранти донијели у рејон Пскова и Новгорода богумилску јерес, која је на руском тлу заживјела у облику стригољништва и других јереси.¹⁰³

Важан аспект руско-српских црквених веза јесу међусобне културне везе и утицаји, које до сада историјско-црквена наука није у потпуности проучавала. Неће бити први пут да се И. Шабатин критички осврће на ставове Е. Е. Голубинског и његових следбеника, овог пута због тога што осветљавање питања међусобних културних веза и утицаја отежава виталност у црквено-историјској литератури експлицитних или прикривених антипатриотских погледа школе Голубинског, који су доказивали једнострану и искључиву зависност руске културе од култура готово свих народа свијета с којима су Руси имали додире, међу њима и са Србима.¹⁰⁴ Ниво српске културе био је такав (нпр. у XV вијеку) да су Турци поред турског, арапског и грчког употребљавали и словенски (српски) језик (што је видљиво и у граматама турских султана слатих Московији и Молдавији). Дјела неколико српских духовних писаца

¹⁰² Исто.

¹⁰³ Исто, 36.

¹⁰⁴ Исто, 36-37.

била су дјелимично или у потпуности посвећена православној Русији. То су „црноризац филолог“ Аникита Лав (прва половина XVI в.), писац два похвална слова св. Михаилу кнезу черниговском и преподобним Зосиму и Саватију, подвижницима соловјецким. Својим литерарним талентом прочуо се све до „хладног Беломорја“. Срби се сријећу и у саставу руске црквене јерархије и међу монаштвом, и на њих је сјећање подједнако драго у Руској као и у Српској цркви. Шабатин истиче да се са сигурношћу може рећи да је Србија, представљена својим најбољим и најобразованијим синовима, помогла развоју руске културе и њеном приближавању српској, чији је просјечни ниво (нпр. у XVI вијеку) једва надилазио руски. Посебан осврт у овом огледу заслужили су српски монаси св. Кипријан и Пахомије Логотет. Кипријан је наслиједио св. Алексија на катедри московских митрополита (1380-1382, 1390-1406), донијевши са собом своју високу вјеру, ватрену љубав према руском и српском слободољубивом народу, и високу личну духовну културу. Поменуте су његове заслуге што за сво вријеме његове управе Руском црквом између Москве и Литве није било оружаных сукоба, као и да се с правом може назвати великим свецем патриотом. У Руској цркви служио је Григорије Цамблук који је на врхунцу своје снаге достигао високи чин и мјесто митрополита кијевског, истина у вријеме када је ова катедра била независна од Москве, али је важно истаћи да он није постао духовно оружје агресивних и антируских планова владара Литве. Његова књижевна активност представља, по ријешима И. Шабатина, озбиљан допринос руској црквеној култури. Србин Пахомије Логотет (†1480) преко 50 година служио је Руској цркви, а познат је као писац житија многих руских подвижника. Иако неки историчари црквене архитектуре указују на сличност појединих московских здања из XV в. са српским (нпр. Андронијев манастир), ипак нико не говори о потпуном копирању.¹⁰⁵

Током XVI-XVIII в. руско-српске црквене везе постале су још чвршће и свестраније, при чему је у овом периоду ток утицаја ишао не са југа на сјевер, већ, како је тврдио поменути проф. Тихомиров, са сјевера на југ. За овај период аутор скреће пажњу на рад дописног члана Академије наука СССР-а С. К. Богојављенског „Связи между русскими и сербами в XVII-XVIII вв.“ (1947). Монаси манастира Хиландара долазили су Ивану Грозном с молбом за помоћ (1555), па је „света обитељ“ била снабђевена свим неопходним, а цар је пристао да буде покровитељ њиховог манастира. У Москву су током XVI в. Долазили изасланици из Београда, манастира Беочина,

¹⁰⁵ Исто, 37-39.

Крушедола, Студенице, Милешеве... С манастиром Милешевом који је средином XVI вијека био центар српског штампања књига, није искључено да су први руски штампари имали везе са овим манастиром. Током наредног вијека посјете свештених лица постале су толико честе да су власти биле приморане да уведу одређени поредак с тим у вези. Издаване су дозволе у којима су били одређени датуми наредних долазака (за 5, другима кроз 7, трећима кроз 10 година итд.), којих се морало придржавати. Тако је 1653. враћен и пећки патријарх Гаврило зато што је од претходног доласка било прошло 6 а не 7 година, да би наредне године био примљен са великим почастима и вратио се издашно дариван. Долазили су и српски архијереји из Аустрије (еп. Антоније 1622, 1660-их митр. Теодосије који је остао да умре у Москви, митр. Неофит 1641, еп. Михаило Хоповски 1648...). Трагична је судбина патр. Гаврила који је након повратка из Русије, оклеветан и облаган, био објешен од турских власти. Један од циљева овог разбојничког чина био је застрашивање других који су намјеравали да наставе контакт са Московом, том престоницом истинског православља.¹⁰⁶ Српски митр. Теодосије је после свргавања руског патријарха Никона (1658) био је мјестобљуститељ (чувар) патријаршијског московског трона. И митр. ердељски Сава (Бранковић), који је познат у балканској историји, појављује се 1668. са својим братом, српским историчарем, писцем и дипломатом грофом Ђорђевићем Бранковићем. Веза није ишла само преко свештених лица, икона и богослужбених књига. Њихови купци нису биле само цркве, манастири и свештенство; обични, прости, српски народ „лицем у лице“ суочио се са обичним руским људима. Тако је „пријатељство у Христу јачало одозго и одоздо!“¹⁰⁷

Следећа епизода у руско-српским црквеним односима везана је за епоху аустријско-турских ратова и невоље којима су Срби били изложени – убиства и поробљавање мирног српског становништва од Турака, затварање православних храмова, њихово претварање у тврђаве, насилно обраћање Срба у католичанство од стране Аустријанаца. Након сеобе 37 000 српских породица сјеверно од Саве и Дунава на челу са патр. Арсенијем III Чарнојевићем, Срби бивају изложени германизацији и унијаћењу свим дозвољеним и недозвољеним средствима. Цар Петар Велики 1711. објавио је рат Турској и позвао балканско-словенске народе на заједничко дејство против непријатеља. Први је апел подржао храбри црногорски народ под вођством митрополита Данила – свог духовног и световног владара. Познато је да се овај рат завршио неуспјешно по Русију, али је она зближила братске народе, па је интерес за

¹⁰⁶ Исто, 40.

¹⁰⁷ Исто, 41.

Русију порастао у Србији и Црној Гори, а у Русији за Србију. У прилог томе говори да је један од првих научних проблема основане Руске академије наука била управо славистика, посебно словенска историја.¹⁰⁸ На молбу митр. Мојсија (Петровића) Русија је пружила Србима помоћ у оснивању школа на матерњем језику. Године 1725. долази руски учитељ и преводилац Максим Суворов чији се рад одвијао у тешким условима. Шабатин, представљајући околности у којима је радио М. Суворов, каже да је био готово лишен подршке српске јерархије која је писала повољне критике о његовом раду, истовремено му ускраћујући „парче хлеба за дјецу и свијећу за вечерњу наставу“. Упркос томе он је на овим пословима радио 11 година, успјевши да школује преко 120 људи, претежно свештеника и монаха различитог узраста. За потезе српског патријарха Арсенија IV Шакабенте руски аутор истиче да је направио двије грешке. Прва је та што је већ на прве гласине о турској контраофанзиви напустио своју паству и побјегао у Аустрију, и друга што је умјесто да позове побуњенике да се храбро одупру и тако помогну руском оружју, он позвао Србе са територије под турском влашћу да се преселе у Аустрију, па је за патријархом избјегло око 60 000 српских породица. Међутим, патр. Арсеније је ускоро, узевши у обзир расположење своје пастве, покушао да исправи грешку обраћајући се руској царици Ани Ивановној са захтјевом да позове Србе да наставе антитурски ослободилачки рат у саставу руских трупа или у сарадњи са њима, или макар да Србима у Аустрији обећа подршку и заштиту.¹⁰⁹

Многи српски црквени писци своје стваралачко формирање дугују Русији. Један од њих је архимандрит Јован (Рајић) (1726-1801), поријеклом из сиромашне српске породице, који је 3 године студирао на КДА, а онда у Москви завршио богословске студије гдје се упознао са московским светињама, библиотекама и архивама. Он је 1770-их година завршио рад на четворотомној *Историји разних словенских народа, посебице Бугара, Хрвата и Срба*, која је ушла у „златни фонд“ српске историографије. Чак и скептик Е. Е. Голубински примјећује огромну вриједност дјела Јована Рајића, и у својим радовима се с поштовањем на њега позива стотине пута.¹¹⁰ Шабатин укидање Српске патријаршије 1766. објашњава као резултат настојања Турака да укину српску црквену независност због тога што је црква била тијело свог народа у којој су они видјели идејног вођу своје борбе за бољу будућност, али и Цариградске патријаршије, конкретно молбом патријарха Самуила I турском султану да се укине Српска

¹⁰⁸ Исто, 42.

¹⁰⁹ Исто, 43.

¹¹⁰ Исто, 44.

патријаршија а њене епархије потчине Цариграду.¹¹¹ Овим се отвара нова етапа у руско-српским црквеним односима. Мирјани и ниже свештенство сада су више него раније гледали на Русију као на јединог ослободиоца. И царска влада пружала је озбиљну подршку Србима, па је тако цар Николај I оштрим и упорним дипломатским притиском постигао 1830. признање аутономије српској митрополији, па се од 1832. митрополити и епископи бирају између српског свештенства – митрополит је могао бити свргнут само споразумно између цариградског патријарха и српског кнеза, епископи по сагласности српског митрополита и кнеза. Ускоро је у Београду отворена средња школа (1836). Срби су више богословско образовање стицали у Русији највећма у Кијевској духовној академији (КДА), потом у Московској духовној академији (МДА). Тако је познати српски првојерарх митрополит Михаило (Јовановић), који је око 40 година часно предводио Српску цркву и био аутор великог броја штампаних богословских дјела, био студент КДА и постриженик Кијево-Печерске лавре.¹¹²

Ослобођење Србије у руско-турском рату 1877-1878. било би немогуће без помоћи великог руског народа, као што је било немогуће ослободити Југославију од нациста без снажне помоћи обичних руских људи – војника, официра и генерала Совјетске Армије под генијалним вођством великог Стаљина, истче Шабатин. Снага, моћ и ефикасна братска помоћ руског народа омогућила је Србима да 1879. постигну признање црквене аутокефалије од Цариграда, упркос снажним интригама аустро-њемачке и енглеске дипломатије.¹¹³

Међутим, у положају Срба који су живјели на територији Аустро-Угарске у XIX вијеку није било значајних побољшања. Карловачка митрополија је 1850-их добијала материјалну помоћ Русије за обнову порушених цркава. До краја XIX в. у Србији су коришћене богослужбене књиге штампане у Русији. Србе у Далмацији обрадовало је крајем XIX в. постављање за епископа далматинско-истријског њиховог сународника Никодима (Милаша), магистра КДА и почасног члана Петроградске академије, „једног од најбољих словенских црквених историчара и канониста тог времена“, у чијој личности је био спој патриотизма своје земље и научника руске богословске школе. Он је много учинио за руско-српско пријатељство и за борбу против унијата у својој епархији. Да би приказао положај босанско-херцеговачких Срба, који није био нимало лакши од својих сународника у Аустро-Угарској, Шабатин наводи професора Душана

¹¹¹ Исто, 45.

¹¹² Исто, 46.

¹¹³ Исто.

Јакшића, аутора поглавља о историји Српске цркве у књизи *История Христианской Церкви в XIX веке* (редакција А. П. Лопухина, 1900-1901). Д. Јакшић закључује да православним Србима остаје молити се Богу за избављење од египатског ига и уздати се у братску Русију. Гласом својих оружаних снага велики руски народ – први међу равноправнима у породици Совјетског Савеза – спасао је српски народ од аријевских завојевача и од тоталног физичког уништења које су за Словене спремали Хитлерови крвници. Аутор се нада да Срби ово неће заборавити, чему је гаранција раст братских веза између наших народа уопште, и раст руско-српског пријатељства у Христу. Будући да је овај оглед писан у вријеме када је поодмакао политички, идеолошки и партијски сукоб између СССР-а и Југославије, Шабатин у завршном дијелу помиње југословенску власт која се одвојила од народа, да је заборавила лекције из старије и недавне прошлости, те да покушава да раскине братску везу међу народима исте вјере, што је, како истиче, већ искористила војска Ватикана појуривши у све пукотине како би пореметила наше пријатељство у Христу, „али православни српски народ то неће дозволити!“¹¹⁴

Иван Шабатин написао је чланак о односима СПЦ и РПЦ 1956, у години када су поново успостављени и обновљени односи између двије цркве, што је означено као почетак нове ере у развоју руско-српских црквених односа после прекида 1948. године. СПЦ се „великим подвизима својих прослављених исповједника и крвљу мученика“ утврдила у животима и срцима вјерника данашње Југославије. Шабатин истиче да је кроз читав свој ток историја Српске цркве је уско повезана са српском народном историјом и његовом борбом за очување своје културе и политичке независности. За период првог крштења које није у потпуности захватило Србе и Хрвате, аутор наводи рад протојереја Ивана Христофоровича Пичете „Очерк истории Православной Сербской Церкви“ («Православное обозрение», 1870). Народне масе Срба нису дале да се прошири католички утицај и антисловенска експанзија латинског Рима, зашто је од посебног значаја била близина Цариграда и свјетлост истински православне побожности Свете Горе Атонске. Баш на Атону је у XI в. започела директна комуникација и општење између Срба и Руса, која се касније претворила у блиско пријатељство у Христу.¹¹⁵ Још у годинама свог атонског подвижништва свети Сава је постао поборник зближавања Српске и Руске цркве, док је конфликт који је настао

¹¹⁴ Исто, 47.

¹¹⁵ И. Шабатин, „Из истории взаимоотношений Сербской и Русской православных церквей“, *ЖМП*, бр. 6, 1956, 67-68.

након избора првог српског патријарха 1346. на који је Константинопољска патријаршија одговорила анатемом 1352, изглађен посредством атонских монаха – српских и руских – тако што је 1375. анатема скинута.¹¹⁶

Срби су након пада у турско ропство наде полагали у Русију, која је од краја XV в. постала центар црквено-словенске писмености. Србија се током XVI-XVII в. почела користити рукописним, касније и штампаним, богослужбеним књигама, Светим Писмом, светоотачким дјелима... набављаним у Московiji; духовно и књижевно општење постало је један од облика црквених веза између два народа. Српски народ дао је Русији током XV-XVI в. не мало својих истакнутих синова. Москву су посјећивали скопљански митрополит Симеон, митр. Михаило (1652, 1660, 1661), митр. Теодосије (1662, 1665). Срби који су се крајем XVII-почетком XVIII в. одселили у Аустро-Угарску, због низа околности (хладноће туђинства, непријатељских околности, понижења, неправде, језуитске пропаганде) мислили су о далекој али једнородној и једновјерној Русији. Током 1751-1753. преко 40 000 (по другима око 100 000) аустро-угарских Срба, предвођених капетаном Прерадовићем, Текелијом, Хорватом, Шевићем, доселило се у предјеле Украјине, о чему свједоче насеља Словеносербск, Славјанск и др. Почетком XVIII в. најудаљенији српски регион Црна Гора успоставио је са Русијом сталне пријатељске односе, када се 1711. цар Петар Велики посебним прогласом обраћа Црногорцима, тражећи од њих да се дигну на устанак и помогну Русију у рату с Турском. Царски проглас и писмо уручили су митр. Данилу Петровићу руски пуковник Михаило Милорадовић и капетан Иван Лукачевић. Од тог времена све до почетка XX в. није било ни једног црногорског владике који није посјетио Русију, истиче Шабатин.

Период управљања Грка-фанариота после 1766. био је један од „најмрачнијих периода у историји многостадалне Српске цркве“ – затваране су српске школе, сузбијан српски језик у богослужењу и увођен грчки, манастири као упоришта српске писмености су затварани. То је довело да су погледи Срба поново упућивани ка Руској цркви. Посебно је истакнута епизода из руско-српских односа када је 1809. француски маршал Мармон нудио владика Петру I Петровићу Његошу титулу патријарха свих Срба и 200 000 франака, али му је овај јасно казао да им Руси нису непријатељи него браћа по вјери и племену, те да нас воле као што и ми волимо њих. Словени спасење и славу очекују само од савеза са моћном Русијом, још му је казао владика Петар. И овом приликом услиједио је осврт на значајније српске јерархе XIX вијека, посебно на митр.

¹¹⁶ Исто, 69.

Михаила Јовановића, уз напомену да су сви најенергичнији и најпросвећенији архијереји и учени богослови Српске цркве образовање стицали на руским духовним академијама.¹¹⁷

За разлику од претходног чланка аутор је овом приликом обрадио период у односима РПЦ и СПЦ током прве половине XX вијека. Наглашено је да су у међуратном периоду директне везе између двије цркве биле донекле ослабљене услед међународне ситуације. Сам аутор сматра срећним што може свједочити како је у тешким годинама за Руску цркву, када су њено јединство угрожавали унутрашњи расколи (посебно „обновљенство“), Српска црква је показала изузетно коректно разумијевање ситуације. Она је готово прва од аутокефалних Православних цркава изјавила да је једини представник руског православља тзв. Тихонова црква, док је у вези обновљенаца Синод СПЦ сматрао да су они прекршили свете каноне, и да су „отпадници од чистоте Православља“. Велики значај за односе, сматра аутор, имао је дипломац и кандидат богословља Петроградске духовне академије патријарх српски Варнава, уз то постриженик Александро-Невске лавре, кога је снажно пријатељство у Христу повезало са „незаборавним кормиларом“ Руске цркве у годинама црквених олуја – митрополитом (касније патријархом) Сергијем (Страгородским). Такозвано „карловачко питање“ било је изузетно тешко и сложено за обје цркве. Напоменуто је да су патр. Варнава и Синод СПЦ изразили протест против антиканонског поступка Цариградске патријаршије која је примила 1931. митр. Евлогија, а који је изашао испод јурисдикције Московске патријаршије. Призната је посредничка улога Српске цркве између „карловчана“ и мјестобљуститеља патријаршијског престола, али су расколници погазили сваку могућност помирења са мајком Црквом. Овим је аутор истакао да се и у годинама између два свјетска рата Српска црква наставила да се према „великој сестри“ Руској цркви односи као према истинском, непоколебљивом носиоцу православља.¹¹⁸

Складно су куцала срца вјерних чада Руске и Српске цркве и у годинама Великог Отаџбинског рата, а обје цркве су у тим годинама постојано биле уз свој народ. Херојска Српска црква претрпјела је велике губитке међу епископатом (митр. Петар, епископи Горазд, Јеротеј, Платон, Сава) и свештенством. Патријарх српски Гаврило (Дожић) приказан је као велики старатељ (брижник) за цркву и вјерни народ, поменуто је његово заточење и интернација од стране њемачког окупатора, одакле се вратио 1946. бодар духом али безнадежно нарушеног здравља. Директна веза између

¹¹⁷ Исто, 70-73.

¹¹⁸ Исто, 74.

двје цркве обновљена је и прије окончања ратних дејстава, па је у јануару 1945. делегација СПЦ на челу са митр. Јосифом допутовала у Москву на Помјесни сабор и избор новог сверуског патријарха. Осим ове Шабатин је навео и остале међусобне посјете двају цркава у послератном периоду (које ће бити предмет наше обраде у наредном поглављу), док је за посјету српског патријарха Викентија предвиђену за октобар 1956. рекао да је пријатељска, да се у Руској цркви очекује као велики празник којим се обиљежава отварање нове ере у развоју руско-српских црквених односа.¹¹⁹

Савремени руско-српски црквени односи били су тема прилога у ЖМП-у и раних 1960-их година. Године 1962. у мају мјесецу СПЦ је посјетио патријарх Алексије на позив патријарха српског Германа, који је 1961. био у посјети Руској цркви. Била је то прилика да се Павел Кутепов, сарадник преводилачког бироа Одељења за спољне црквене односе Московске патријаршије, који је у неколико наврата био у улози тумача и преводиоца приликом боравка српских црквених делегација у СССР-у, осврне на савремене међуодносе двије цркве. Као полазну тачку савремених односа П. Кутепов узима крај Другог свјетског рата, од када посебно расте осјећај црквене блискости два народа.¹²⁰ Када је ратни пламен још увијек бијеснио а многострадална Југославија била прекривена страшним ранама нанијетим ратом и окупацијом, док су још била свјежа сјећања на масовна стријељања у Крагујевцу и Краљеву, док још није био обрастао травом пепео уништених села у казним експедицијама, и поред тога што су народи Југославије имали толико хитних ствари и брига унутар своје земље, Српска црква је, истиче руски аутор, послала своју делегацију у Москву поводом избора руског патријарха у јануару-фебруару 1945. године. Делегацију је предводио митр. Јосиф (Цвијовић), замјеник патријарха Гаврила, и ова посјета била је посебно важна не само зато што су претходно прекинуте везе званично обновљене, већ и због тога што су чланови делегације својим очима могли да виде да су храмови у Русији отворени и да су у одличном стању, да нису празни него испуњени вјерницима. Ово је било важно стога, сматра Кутепов, што су у послереволюционарним годинама у Југославији непријатељи наше земље увјерили све да је вјерски живот у Русији угушен и замро. За руску црквену делегацију током боравка у Југославији (април 1945) аутор истиче да је на сваком кораку сретала све више и више нових свједочанстава љубави Српске цркве

¹¹⁹ Исто, 75. Погледати још: Н. Иванов, „Взаимоотношения Русской православной церкви с церквими-сестрами за последнее сорокалетие“, *ЖМП*, бр. 2, 1958, 60-68.

¹²⁰ П. Кутепов, „Взаимоотношения Русской и Сербской православных церквей в наше время“, *ЖМП*, бр. 5, 1962, 38-48.

према нашој цркви, и народа Југославије према нашем народу. И наредне године (фебруар 1946) приликом боравка у Југославији руске црквене делегације поново су се испољила бројна свједочанства словенског братства, заједнице исте вјере, али и страдања која су два народа трпјела од заједничког непријатеља.¹²¹ Ријечи српског патријарха Гаврила о полагању наде, налажењу утјехе, помоћи и заштите у великим искушењима од „моћне покровитељице Православља и Словенства Мајке Русије“, о величини Русије у којој гледамо „сигурну гаранцију за срећну будућност Светог православља и Словенских народа“, изговорене у јулу 1948. у Москви, навео је и П. Кутепов, као што су то урадила два претходна аутора прилога о српско-руским односима (И. Шабатин и Н. Иванов). Представници СПЦ су приликом посјете 1956, истиче аутор, истицали блискост два народа, сродство по крви и по вјери, и борбу против заједничког непријатеља. Патријарх Викентије још је говорио о измишљотинама стране штампе о опадању и ограничавању црквеног живота у Совјетској Русији.¹²² Основни извори на које се аутор позива су изводи из говора и заједничких саопштења руског и српског патријарха приликом узајамних посјета о руско-српској блискости и сродству, о јединству погледа на проблеме који у садашње вријеме оптерећују и узнемиравају човјечанство. Тако је истакнуто да „Руска и Српска православна црква у складу са тежњама својих народа искрено подржавају братску везу између православних цркава и благосиљају ствар очувања мира у свијету“, да обје цркве „поздрављају настојања наших влада да подржавају и развијају добре међународне односе једино правилним путем, путем мирне сарадње и заједничког изграђивања срећнијег и бољег живота људи“. Кутепов је истакао да и нови српски патријарх Герман наставља да подржава и јача древне везе између Руске и Српске цркве.¹²³

¹²¹ Исто, 38-40.

¹²² Исто, 42, 44.

¹²³ Исто, 45-48.

2. „Односи на највишем нивоу“. Узајамне црквене посјете 1945-1991. године

2.1. Посјете до 1948. године

Члан Председништва АВНОЈ-а протојереј Јевстатије Караматијевић упутио је писмо мјестобљуститељу руског патријаршијског престола Алексију,¹²⁴ у којем говори о борби југословенског народа, о једном дијелу епископата и свештенства Српске цркве који служе окупатору, о четницима Драже Михаиловића... Захтијева да се митрополит Алексије моли за многострадалну Српску цркву. За себе и друге партизанске свештенике каже да се моле за „долгољетије“ митр. Алексија, и моли га да пошаље помоћ у свештеничким одеждама (ризама), богослужбеним књигама и свештеним утварима, у мјери његових могућности.¹²⁵ На ово писмо Алексије је одговорио лично Караматијевићу. У једном дијелу свог одговора позива се на покојног патријарха руског Сергија који је у свом пасхалном обраћању хришћанима у Југославији и у другим земљама поред осталог писао „Нека Душан зна да су Срби живи, Срби слободни!“, претходно се питајући да ли је могуће да орловски поклич Срба икад утихне. Алексије је Караматијевића и друге свештенике партизанских одреда одликовао напрсним крстом, а послао је богослужбене предмете и књиге, мимо Синода СПЦ.¹²⁶ Митр. Јосиф је овај гест Алексијев сматрао за „једну 'ситницу', али карактеристичну за наше односе са Руском Црквом за време герилске – партизанске борбе са окупаторима“, као и да ово „није било наивно без нарочитог циља.“¹²⁷ Обраћање свештеника Јабланице и Топлице српском народу у Прокупљу 16. септембра 1944. уперено против Љотића, Недића и Д. Михаиловића који се проглашавају за непријатеље Срба и свих православних, објављено је у ЖМП-у.¹²⁸ Ово су користили партизани доласком у Србију лjeta 1944, чије је вођство спремало бројне скупове православног свештенства (16.9.1944. Јабланица и Топлица, 1-3.11.1944. Лесковац и др.) у циљу негирања пропаганде о партизанима као противницима религије, вјере и цркве.¹²⁹ Поводом објављивања ових писама реаговали су поједини архијереји СПЦ. Тако је епископ америчко-канадски СПЦ Дионисије упутио писмо патријарху Алексију

¹²⁴ „Письмо югославского протоиерея Евстафия Караматиевича, члена Президиума Антифашистского Веча Народного Освобождения Югославии на имя патриаршего местоблюстителя“, *ЖМП*, бр.9, 1944, 27-31.

¹²⁵ Исто, 29-30.

¹²⁶ Исто, 31; Р. Радић, *Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950*, Београд, 2011, 512.

¹²⁷ Митрополит Скопски Јосиф, *Мемоари*, друго издање, прир. Протојереј мр Велибор Џомић, Цетиње, 2008, 263-264.

¹²⁸ „Обращение священников Ябланицы и Топлицы к сербскому народу (перевод с сербского)“, *ЖМП*, бр. 11, 1944, 14-16.

¹²⁹ В. Ђ. Ђурић, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд, 1997, 297.

12.10.1945. у којем је поменуто и слање напрсних крстова извјесним српским свештеницима преко политичке власти Титове, а не преко Светог синода. Алексије је одговорио да предају напрсних крстова преко власти а не преко Синода објашњава тиме да Синод није знао мјесто гдје се налазе партизани.¹³⁰ Такође, поводом „давања мјеста“ овим дописима из Јабланичког среза реаговао је митр. Јосиф (Цвијовић) приликом боравка српске црквене делегације у Москви (1945). Чланови српске делегације су између осталог замолили руског патријарха да „дописима неких наших свештеника из јабланичкога среза не даје места у своме званичном листу“, већ „да све што га у нашој Цркви интересује тражи од званичних црквених представника“ сматрајући да би супротно „спутало добре односе двеју самосталних цркава“.¹³¹ Решењем Државног комитета одбране 17. новембра 1943. почело је на територији СССР-а формирање посебног југословенског пјешадијског батаљона. На предлог Г. Карпова патријарх Сергије је предложио на мјесто војног свештеника старјешину московског храма св. апостола Петра и Павла протојереја Дмитрија Цветкова (касније добио чин мајора). Почетком 1944. на бази овог батаљона била је формирана југословенска бригада, хетерогена по етно-конфесионалном саставу, у коју су ушли остаци под Стаљинградом разбијеног хрватског пука, Словенци и војвођански Срби, а такође и југословенски политички емигранти. Ова бригада формирана је, како сматра А. Тимофејев, као „резервни адут СССР-а у југословенској игри“. Пред одлазак на фронт прота Цветков је овој јединици одржао говор.¹³²

„Историјским данима“ у Москви јануара-фебруара 1945.¹³³ присуствовала је и делегација СПЦ од 13 чланова, предвођена митр. Јосифом, замјеником патријарха Гаврила. Иако је у питању био Помјесни сабор РПЦ на којем је требало бирати новог патријарха, он се по свом саставу „приближио типу Васељенских сабора“, како је третиран од стране представника Московске патријаршије. С братском љубављу поздрављен је представник „славне Цркве многострадалне Југославије“, чији вјерни

¹³⁰ *Власть и Церковь в Восточной Европе 1944-1953 гг., Документы российских архивов в двух томах*, том 1. 1944-1948, Редакционная коллегия: Т. В. Волокитина, Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Д. Н. Нохотович, Москва, 2009, 211-216; *Письма патриарха Алексия I в Советь по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров – Совете министров СССР*. Том 1. 1945-1953 гг., Москва, 2009, 88.

¹³¹ О томе више у: Митрополит Скопски Јосиф, *Мемоари*, 257.

¹³² М. В. Шкаровский, *Русская и Сербская Православные Церкви в XX веке. История взаимоотношений*, СПбПДА, Санкт-Петербург, 2016, 92; А. Ј. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији...*, 358-359; „Слово протоиерея Д. П. Цветкова югославской воинской части на территории СССР пред отправлением ее на фронт 27/VII 1944 г.“, *ЖМП*, бр. 10, 1944, 9.

¹³³ „Исторические дни“, *ЖМП*, бр. 2, 1945, 31-85.

син и предстојатељ (патр. Гаврило), као прави мученик, до сада чами у њемачком ропству. И они заједно са православљу вјерним српским народом болно доживљавају његове патње и страдања, и моле се за његово избављење. У својој поздравној ријечи митр. Јосиф рекао је да су дошли као пријатељи и као браћа, наводећи ријечи једног руског војника које му је овај недавно казао у Београду: „Моја мајка ће бити срећна што њен син ратује за равноправност људи, за словенство, за православље.“ Митрополит је још истакао да „Ми, Срби, себе сматрамо вашом браћом“, и да ће дијелити с њима судбину каква год она била.¹³⁴ Тадашњи митр. крутички Николај срдачно и топло поздравио је митр. Јосифа приликом уласка у Богојављенски храм као изасланика братске, истокрвне и многострадалне Југославије, и као представника СПЦ. Подсјетио је и на заједничку судбину двије земље у рату, као и на ватреног родољуба патр. Гаврила чија су страдања блиска срцу вјерујућег руског народа. Подсјетио је да су двије цркве вјековима живјеле и живе у блиском, срдачном пријатељству попут двије сестре у породици Васељенске Православне Цркве.¹³⁵ Старјешина руске цркве св. Тројице у Београду протојереј Јован Сокаљ, који је био у саставу српске црквене делегације, написао је чланак о путовању југословенске делегације на избор патријарха московског, изражавајући дивљење према животу у СССР-у, према великим дјелима Стаљина, Лењина и Црвене Армије, те да су три седмице проведене у Москви пролетјеле попут чудесног сна. Делегација СПЦ је новоизабраном патријарху московском и сверуском Алексију I предала копију Мирослављевог јеванђеља и икону св. Саве и св. Симеона Мироточивог „као симбол јединства цркве и државе“.¹³⁶

Петочлана делегација РПЦ предвођена епископом кировоградским и администратором одеске епархије Сергијем (Лариним) боравила је у периоду 8-21. април 1945. у посјету СПЦ и Југославији. Један од чланова делегације професор Сергеј Васиљевич Савински, проректор Богословског института у Москви, објавио је у ЖМП-у запис о боравку у Југославији.¹³⁷ Циљ посјете био је, осим учвршћивања и јачања братских веза које су вазда постојале између православних цркава Русије и Србије, а које су биле прекинуте догађајима последњих година и поново обновљене доласком делегације СПЦ на избор и интронизацију новог патријарха РПЦ, да се ријеше два питања: придруживање мукачевско-прјашевске епархије из јурисдикције СПЦ у

¹³⁴ Исто, 36, 40.

¹³⁵ Исто, 54-55.

¹³⁶ Протоиерей Иоан Сокаль, „Путешествие югославской делегации из Белграда в Москву на выборы патриарха московского и всея Руси“, ЖМП, бр. 4, 1945, 22-25.

¹³⁷ Проф. С. Савинский, „Пятнадцать дней в Югославии“, ЖМП, бр. 6, 1945, 18-28.

јурисдикцију РПЦ, и осуда лидера Карловачког Синода. Московска патријаршија била је у спољнополитичкој офанзиви, а сасвим извјесно назирао се крај рата. По ријечима митр. Јосифа, ова делегација била је прва таква у историји српско-руских црквених односа.¹³⁸ Јасно су се видјела огромна разарања која су Њемци оставили за собом напуштајући престоницу Југославије. Патријаршијску зграду СПЦ Савински је приказао као прелијепо велелепно здање преко пута Саборне цркве. Од стране митр. Јосифа били су поздрављени са најсрдачнијим братским осјећањима, и замољени да вјерују и осјећају „да је наш дом ваш дом, да сте овдје као међу својом браћом“. Придворни храм св. Симеона Мироточивог у згради Српске патријаршије оставио је пријатан утисак као простран, висок, свијетао, осликан у српско-византијском стилу, а посебно је било пријатно примијетити украшену икону св. Тирила и Методија коју је патр. Алексије поклатио митр. Јосифу приликом боравка у Москви. Након посјете цркви Ружици и малој пећини гдје су некад почивале мошти св. Параскеве-Петке, истакнуто је да се одавде пружа очаравајући поглед на ушће Саве у Дунав, на непрегледну прекодунавску низију и Земун. Еп. Сергије изразио је задовољство што је примијетио да СПЦ заједно са југословенским народом узима учешће у борби за слободу Југославије. Видио је српске свештенике у партизанској униформи, свештенике-партизане на министраским позицијама и међу члановима АВНОЈ-а. Протојереј Владо Зечевић, тадашњи министар унутрашњих послова, искористио је прилику да говори о великој улози свештеника-партизана у рату, јер су те свештенике непријатељи народа клеветали као „издајнике Цркве и непријатеље народа“. Посебно су истакнуте ријечи еп. мукачевско-прјашевског СПЦ Владимира (Рајића) на том пријему у Патријаршији, који је имао улогу преводиоца, како за последњих 25 година Српска црква није имала тако драге госте као што је ова делегација, пожељевши да РПЦ стане на чело свих Православних словенских цркава,¹³⁹ што је било у складу са настојањем Московске патријаршије да све словенске Православне цркве обједини у један фронт.

Делегација је обишла споменик Незнаком јунаку на Авали, гробље 35 руских војника у селу Бели Поток, гдје је еп. Сергије изразио задовољство због пажње и љубави са којом се околни мјештани Срби односе према овом гробљу. Приликом обиласка манастира Раковице гостима је показана и соба у којој је био утамничен патријарх Гаврило. Гостима је било пријатно, налазећи се у храму св. Александра

¹³⁸ Р. Радић, *Живот у временима...*, 517, 520.

¹³⁹ Проф. С. Савинский, „Пятнадцать дней в Югославии“, 18-21.

Невског, што сродни по крви и вјери народ Југославије поштује овог светитеља, о чему свједочи величанствени и прелијепи храм њему посвећен. Будући храм св. Саве на Врачару, чија макета подсећа на храм св. Софије у Константинопољу, ако буде изграђен у предвиђеном облику како је планирано биће истакнуто свјетско здање и „достојан споменик и национални понос Југославије“. Пријатељски тонови и изрази захвалности руском народу за помоћ коју никада неће заборавити провејавали су и приликом сусрета са предсједником Народне скупштине Србије др Сенишом Станковићем и министром пољопривреде Србије протојерејем Миланом Смиљанићем. У бесједи на крају литургије одржане у Саборној цркви у Београду 15. априла еп. Сергије истакао је да је то дан радости и заједништва двеју цркава које никада нису биле у раздору, али су стицајем околности биле раздвојене и међу њима није било живе везе. Присјетио се страдалих српских архијереја у рату, али и преминулог америчког предсједника Рузвелта „нашег заједничког пријатеља и једног од највећих заточника и поборника светског мира“.¹⁴⁰ Приликом посјете љетње резиденције српског патријарха у Сремским Карловцима (17. априла) на госте је снажан утисак оставио Саборни храм (мозаик, иконостас, иконопис), који је био оскрнављен и опљачкан од усташа, док је у патријаршијском двору тад била смјештена болница. Са последње званичне трпезе (опроштајна вечера) у Патријаршији 19. априла пренешене су ријечи митр. Јосифа да ће Српска црква увијек пребивати у искреној љубави према својој старијој сестри – Руској цркви, а он сам увијек остати солидаран и одан РПЦ. У *Гласнику*, службеном листу СПЦ, стоји да је „вечера протекла у врло лепом расположењу и било је неколико узајамних здравица у којима је изливена сва братска љубав српскога и рускога народа“. Руску црквену делегацију примио је Тито 21. априла, а боравак и разговор са њим приказани су као „незаборавни тренуци“ и дат им је простор. Он их је примио у маршалској униформи са орденом Суворова I степена, и причао им о својој посјети Москви која само што је завршена, током које је потписан Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између СССР-а и Југославије (11. април 1945). На пријему код др Ивана Рибара, предсједника АВНОЈ-а, прочитано је образложење Владе Југославије о одликовању патријарха Алексија и еп. Сергија орденом Народног Ослобођења, а осталих чланова делегације орденом Братства и јединства.¹⁴¹ По писању Радмиле Радић, ова посјета није протекла у потпуној идили и словенском јединству,

¹⁴⁰ Исто, 22-24. Видјети такође: јеромонах Данило, „Делегација Сверуског Патријарха у посети Српској Патријаршији“, *Гласник СПЦ*, бр. 5-6, 1945, 58.

¹⁴¹ Проф. С. Савинский, „Пятнадцать дней в Югославии“, 25-28; јеромонах Данило, „Делегација Сверуског Патријарха у посети Српској Патријаршији“, 59.

иако о томе није ништа званично објављено. У Српској патријаршији држање еп. Сергија оцијењено је као некоректно и недипломатско. Много је говорио о потреби одржавања тијесних веза између сестринских цркава, али изгледа да није сматрао да су оне равноправне. На сједницама Синода СПЦ (9. и 10. априла) руски епископ је лупао по столу, вријеђао и нападао епископе СПЦ, захтијевајући да се Српска црква активно укључи у борбу против Ватикана и да званично иступи против епископа РПЦ на челу са митр. Анастасијем (Грибановским).¹⁴² О овим моментима током боравка руске делегације ништа није забиљежено у ЖМП-у, док је у *Гласнику* наведено да је у току боравка делегације Руске цркве САСинод СПЦ одржао више заједничких конференција с делегацијом на којима су решавана чисто међуцрквена питања: „По свима питањима постигнута је сагласност и сва су решена у духу Христове и братске словенске љубави. Решења свих питања провејава искрена у Христу братска љубав и свесрдна сарадња Српске са Руском Црквом“.¹⁴³

На сједницама Синода СПЦ 15/9.-23/8.1945. и 22-29.9.1945, на основу члана 56 Устава СПЦ, донијета је одлука, на молбу патр. московског Алексија, да се епархија мукачевско-прјашевска отпусти испод јурисдикције СПЦ и преда под јурисдикцију Московске патријаршије. Да обави предају одређен је надлежни архијереј Владимир (Рајић).¹⁴⁴ Дан предаје (22. октобар 1945) оцијењен је као важан догађај, а то је обављено на сједници Синода РПЦ којом је предсједавао патријарх Алексије, уз присуство еп. Владимира који је саопштио да су он и сва Српска црква радосни што епархија мукачевска улази у састав РПЦ, пожеливши овој епархији успјех и напредак под јурисдикцијом РПЦ „на коју сада гледају с великим надама сви православни народи“. Еп. Владимир, који је најприје завршио Витанску духовну семинарију (1903) а потом Московску духовну академију (1907), чувао је најљепше успомене о својим професорима и друговима током школовања у Русији, љубав и захвалност према Руској

¹⁴² Р. Радић, *Живот у временима...*, 517. Митр. Јосиф, тадашњи замјеник патр. Гаврила, о овој посјети је писао: „(...) одмах се из отпоздрава приметило да јачи и старији брат истиче своју надмоћ над зависнијим и сиромашнијим братом.“ Сматра да се владика Сергије надао „да ће нас својом агресивношћу – бројном величином и спољашњим сјајем Руске Цркве, као и политичком ситуацијом тога времена, довести у шкрипац страха и понизност па, када је видео да са тим начином долази до негативних резултата, обрнуо је ћурак и почео се за своје испаде извињавати“. Митрополит Скопски Јосиф, *Мемоари*, 257-260.

¹⁴³ јеромонах Данило, „Делегација Сверуског Патријарха у посети Српској Патријаршији“, 59-60.

¹⁴⁴ *Гласник СПЦ*, бр. 9, 1945, 81; Епископ Сава, „Епархије и епископи 1920-1970.“, *Српска Православна Црква 1920-1970, Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске Патријаршије*, Београд, 1971, 522-523; „Боравак у Москви делегације православног свештенства Закарпатске Украјине“, *Гласник СПЦ*, бр. 1-2, 1945, 13-15; Р. Пилиповић, „Место Закарпатја у српској црквености прве половине 20. века“, *Наукові записки БИДЦ*, №5, 2018, 231-242.

цркви. У пратњи еп. Владимира био је јерођакон Прохор (Јакшић), чији је отац протојереј Душан био Србин из Аустро-Угарске а мајка Русиња. Еп. Владимир истакао је велики напредак у изградњи Москве, коју је напустио прије 36 година. Приликом овог боравка у Москви примио га је и предсједник СПРПЦ Г. Г. Карпов, обећавајући помоћ при скором отварању српског Подворја у Москви и при пријему Срба у новоотворену Московску духовну академију.¹⁴⁵ Разговарано је још и о дјеловању манастира на Светој Гори, заштити њихових права. Еп. Владимир дао је изјаву о слободном и аутономном вршењу мисије РПЦ без уплитања државних власти, и о несметаном одвијању вјерског живота у СССР-у.¹⁴⁶ То је било важно у сврси оповргавања пропаганде присутне у западној штампи о контроли РПЦ-а од стране државе, и вјерском животу у СССР-у који је готово замро.

Епископ кировоградски Сергије (Ларин) поново је предводио делегацију РПЦ која је од 22. фебруара до 28. марта 1946. боравила у Београду. Члан делегације био је и тадашњи секретар Московске патријаршије Лав Николајевич Париски, који је након повратка о боравку делегације сачинио реферат патр. Алексију, из кога су објављени изводи у ЖМП-у.¹⁴⁷ На више мјеста истицао је братску љубав и идеолошко заједништво које се осјећало „свуда и у свему“. Аутор је запазио блискост и разумијевање руског језика од стране народа, да се продају новине „Известија“, „Правда“, „Комсомолска правда“, совјетски журнари „Огоњек“, „Крокодил“ и др. У центру Београда радила је велика књижара „Руска књига“; у изложима многих радњи видјели су се портрети генералисимуса Стаљина и маршала Тита, а 9. марта у изложима уочљиви су били и портрети В. М. Молотова уз натпис: „Данас, 9. марта, рођендан је В. М. Молотова“. У драмском театру играла се Гогољева „Женидба“, у опери „Евгеније Оњегин“, у биоскопу „Дјетињство“ Максима Горког. И овог пута истакнуто је брижљиво старање према гробовима палих бораца Црвене Армије: гробнице нису запуштене, украшене су зеленилом, постављен је крст са натписом, а на неким гробовима постављена су и кандила.¹⁴⁸ Изрази захвалности Русији и руском народу одавали су и поједини министри. Еп. Сергије посјетио је Министарство пољопривреде, на чијем челу је тад био прота Милан Смиљанић, којом приликом га је дочекало око 100 службеника, што је био својеврстан повод за испољавање братских осјећања.

¹⁴⁵ „Пребивание в Москве епископа Мукачевского Владимира“, *ЖМП*, бр. 11, 1945, 20-21.

¹⁴⁶ Р. Радић, *Живот у временима...*, 521- напомена 226.

¹⁴⁷ „О пребывании московской делегации в Белграде в феврале-марте 1946 г. (Из доклада Л. Н. Парийского Святейшему Патриарху Алексию)“, *ЖМП*, бр. 5, 1946, 37-44.

¹⁴⁸ Исто, 37.

Надахнуто је говорио министар Смиљанић истакавши да шта год радимо све ће бити мало у поређењу са оним што је совјетска Русија учинила за нас. И овог пута услиједила је посјета Авали и гробу Незнаном јунаку, гдје је еп. Сергије служио панихиду за војнике који су пали за вјеру и отаџбину. Руски владика поменуо је све ратнике који су пали током вјекова „од Косова поља до славних епских побједа у савременом рату“. У Крагујевцу су посјетили цркву уз велики број народа, као и гробље невиних жртава фашизма. Опет је служена панихида при чему су „пјевали Срби дирљивим српским напјевом“, док су жене у црнини стајале с упаљеним свијећама у рукама.¹⁴⁹ И овога пута зграда Српске патријаршије са капелом св. Симеона оставила је утисак на чланове делегације, па јој је Л. Париски посветио неколико редака у свом тексту. У капели Патријаршије свакодневно се обављају богослужења ујутро и увече. Аутор се похвално изразио о братству при Патријаршији кога чине митр. Јосиф, викарни епископ Валеријан и 10-12 претежно млађих монаха, који су сви са вишим богословским образовањем, говоре по неколико страних језика, раде у различитим службама Патријаршије (црквени суд, архив, канцеларија и др.), живе у врло скромним условима, а у својим келијама немају ништа сувишно; они су будући епископи Српске цркве. Аутор се осврнуо на неке одлике српског богослужења у којем је све усмјерено на усвајање, проницање и фокусирање на текст богослужења; чита се брзо али изражајно; пјевају својим српским напјевом који има сличности са руским напјевом, а уочљиво је да оба имају заједнички коријен – византијско пјевање. У пјевању нема никакве извјештачености, жеље за доказивањем, нити поноса својим гласом. Посебан утисак оставио је храм на Опленцу, коме аутор никада није видио премца. То је врста музеја религиозног сликарства, дивно је освијетљен, са подом поплочаним мермером... Међутим, у њему нема одјејанија, престо храма није пресвучен, нема богослужбених књига, нема мириса тамјана, ни пред једном иконом нема кандила, па аутор жали што се овај храм не налази у Београду како би се у њему могли молити православни људи. Будући да се налази на готово пустом и ненасељеном подручју, храм је и плод људске сујете и поноса.¹⁵⁰ За разлику од прве посјете еп. Сергија ова није добила већи простор у *Гласнику*. Сврха доласка ове делегације било је питање јурисдикције чешкоморавске епархије која се налазила под јурисдикцијом СПЦ. На засиједању Синода СПЦ 19. марта 1946. 18 парохија бивше епархије мукачевско-прјашевске, које су остале на територији Чехословачке, припојене су чешкој епархији, а ова је, одлуком истог тијела

¹⁴⁹ Исто, 38-39.

¹⁵⁰ Исто, 43-44.

дан касније, предата у јурисдикцију РПЦ и одобрено је „да патријарх московски и целе Русије господин Алексеј може одмах послати свога епископа у Чехословачку да прихвати привремену црквену управу тамошње Чешке православне епархије, пошто је наша Српска православна црква сада у немогућности да то учини и пошто сматра да је то у сагласности са интересима православља у данашњим приликама.“ После ове посјете у Српској патријаршији стечен је утисак да је руска делегација имала за циљ да се СПЦ стави у подређен положај у односу према Московској патријаршији, а сматрало се да у томе активну улогу имају и југословенске власти.¹⁵¹

Свесловенски комитет основан је у Београду 14. јануара 1945. са задацима упознавања југословенских народа са осталим словенским народима, и јачање братства и солидарности. На Пленуму Комитета 25.3.1945. дата је иницијатива за сазивање свесловенског конгреса у Београду за децембар 1946. Први свесловенски конгрес у Београду одржан је од 8. до 12. децембра 1946. у присуству делегата 12 словенских народа, а учествовало је 5 словенских земаља (СССР, Пољска, Југославија, Чехословачка и Бугарска). О задацима новог словенског покрета на Конгресу реферат је поднио члан совјетске делегације генерал-лајтнант Александар С. Гундоров. Поред осталог, устврдио је да је након побједи над фашизмом за словенске народе отворена нова историјска ера, да им пријатељство са Совјетским Савезом даје поуздање у стабилност њихових тековина какве до тада нису имали, да словенске организације треба да „воде неуморну борбу против остатака фашизма и хушкача новог рата“, да Совјетски Савез жели да види словенске народе јаке, самосталне и напредне, а велики задатак који је стајао пред словенским организацијама било је учвршћење културних веза међу словенским народима. По ријечима Гундорова, овај први послератни Конгрес треба да покаже читавом свијету „да борбено јединство словенских народа и сарадња међу њима не само да није ослабила после рата него, напротив, стално се појачава“.¹⁵²

Међу 20 представника из СССР-а био је и митрополит крутички Николај (Јарушевич). У Југославију је допутовао специјални возом, док су у „плавим водама Дунава“ још били видљиви трагови рата у виду неуклоњених дјелова потопљених пароброда који су штрчали. У Вршцу су 3. децембра били од народа бурно поздрављени, а истог дана стигли су у Београд знајући и осјећајући да срца његових житеља горе огњем радости у очекивању сусрета са словенском браћом из Совјетског

¹⁵¹ „Преосвећени Епископ кировоградски г. Сергије у Патријаршији нашој“, *Гласник СПЦ*, бр. 6, 1946, 93-94; Р. Пилиповић, „Смена јурисдикције над православнима у Чехословачкој 1945/1946. године“, *Саборност*, 3/2009, 233-234; Р. Радић, *Живот у временима...*, 522.

¹⁵² М. Mitrović, „Prvi posleratni Sveslovenski kongres 1946. godine“, *Tokovi istorije*, 1-4/1999, 121-122.

Савеза, о којем је топлом пријему и дочеку на више мјеста писао. У „величанственом, високом, свијетлом, пространом“ Саборном храму у Београду, гдје се тад налазио ковчег са моштима св. кнеза Лазара Српског, 4. децембра, на празник Ваведења, служена је литургија. Патријарху Гаврилу и присутнима митр. Николај говорио је о пријатељству двају цркава у предратном и ратном периоду, о величини и значају „древне Српске цркве“. Српски патријарх истакао је како и наша историја, и наша традиција, и искуство захтијевају да се чврсто држимо путање коју је указивала наша бурна прошлост, и да нас увијек уједињује братска љубав и блиска сарадња са Руском црквом и са братским по крви и по вјери великим руским народом, и са нашом вјековном заштитницом – великом мајком Русијом. За руског госта казао је да га сада сав православни свијет прославља као великог јерарха и „новог Златоуста Сверуске Православне цркве“. Више пута српски патријарх употребљавао је ријечи „Мајка Русија“, „моћна и братска Русија“. До почетка Конгреса митр. Николај посјетио је више храмова у Београду и околини (манастир Раковицу, Ваведење, Љеснински руски женски манастир, Иверску капелу и руско гробље, руску цркву у Земуну...). Конгрес је отворен 8. децембра у „једној од највећих просторија у Београду – сали Народног универзитета“. Увече тог дана, на пријему који је приредио југословенски Свесловенски комитет, имао је разговор са маршалом Титом истакавши његову једноставност и шарм. Како и колико словенски свијет цијени улогу РПЦ у заједничком дјелу побједи над фашизмом може да се види на примјеру топлот пријема који му је био указан на Конгресу, док је његов говор 9. децембра био пропраћен аплаузима и више пута прекидан знацима одобравања. Руски митрополит говорио је у категоријама „свесловенско јединство“, „свесловенско братско пријатељство“, „словенски свијет“, „јединство словенског свијета“, а поменуо је храбре и слободољубиве вјернике браћу Југословене. Снажан утисак на њега оставио је митинг у Београду у част Конгреса, коме је присуствовало око 200 000 становника престонице. Наступ маршала Толбухина, „кога балкански народи називају својим ослободиоцем“, био је пропраћен снажним овацијама. Из Београда митр. Николај отпутовао је 12. децембра уз снажно увјерење у постојаност и искреност пријатељства између двије цркве. Пут је наставио у Бугарску гдје је имао састанак са бугарским егзархом Стефаном.¹⁵³

¹⁵³ Митрополит Николај, „В Југославији на Славянском конгресе и в Болгарији“, *ЖМП*, бр. 12, 1946, 9-15; Митрополит Николај, „Речь на Славянском Конгресе в Белграде, произнесенная 9 декабря 1946 года“, *ЖМП*, бр. 12, 1946, 22-23.

Интересантна су и поједина запажања митр. Николаја са овог путовања о српском патријарху и стању у Српској патријаршији, која су ушла у посебан извјештај, а нису публикована у ЖМП-у. Имао је током боравка честе контакте са патр. Гаврилом који му је казао да је видио да на Западу интригирају против свих Словена, нарочито против моћних представника Русије. Њемци су тражили 1943. да осуди избор Сергија за руског патријарха, а он је то одбио. Српски патријарх митр. Николају рекао је да је центар православља у Москви, те да остале мале аутокефалне цркве могу да пронађу прави пут свог историјског живота само у заједници са РПЦ.¹⁵⁴ Како тврди историчар Момчило Митровић, значај Свесловенског конгреса је несумњиво велики, иако је био идеолошки усмјераван. Конгрес је пратио велики публицитет, манифестације, посјете делегација и појединаца словенских земаља. С друге стране, исти је био у функцији „старијег брата“ СССР-а – његове спољне политике и националних интереса.¹⁵⁵

Патријарх Гаврило упутио је руском патријарху честитку за Божић искористивши прилику да у њој наведе како се са великим дивљењем радовао јуначким дјелима и блиставим побједама братске руске војске, као и да ће с преданошћу и љубављу следовати и чувати традиционалне везе са својом сестром великом Руском православном црквом на корист православља и словенске солидарности, која се данас манифестује у свим словенским земљама под вођством „велике моћне братске Русије“.¹⁵⁶

Руска црквена делегација која је у априлу 1948. посјетила Албанију морала је, услед недостатка авиона, 4 дана да проведе у Београду, гдје је стигла 23. априла. Делегацију је предводио епископ ужгородски и мукачевски Нестор, уз учешће протојереја П. Д. Филонова и свештеника М. В. Зернова. У то вријеме већ је почео сукоб на релацији СКП(б) – КПЈ: 27. марта 1948. упућено је Стаљиново и Молотовљево писмо Титу и члановима КПЈ, као и одговор на исто југословенских партијских руководиоца 13. априла. Међутим, током боравка у Југославији делегацији је указивана срдачна добродошлица, а на позив патр. Гаврила боравили су у просторијама Патријаршије. Посјетили су многа интересантна мјеста, упућујући читаоце да су она већ подробно описана на странама ЖМП-а током боравака претходних црквених

¹⁵⁴ Више у: Р. Радић, *Живот у временима...*, 497-499. Извјештај митр. Николаја у: *Власть и Церковь в Восточной Европе 1944-1953 гг., Документи российских архивов в двух томах*, том 1. 1944-1948, Редакционная коллегия: Т. В. Волокитина, Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Д. Н. Нохотович, Москва, 2009, бр. 89, 364-372.

¹⁵⁵ М. Mitrović, „Prvi posleratni Sveslovenski kongres 1946. godine“, 126.

¹⁵⁶ „Патриархия Сербской Православной Церкви“, *ЖМП*, бр. 1, 1947, 4.

делегација. На крају је поменут ентузијазам народа у Албанији и Југославији „који граде нови живот“, што су чланови делегације примијетили током боравка.¹⁵⁷ Није саопштено о чему је конкретно разговарано, а претпоставља се да је том приликом српском патријарху упућен позив на прославу 500 година аутокефалности Руске цркве, планирану за јул 1948. године.¹⁵⁸

Године 1948. Руска црква обиљежила је „на најсвечанији начин“ 500-годишњицу своје аутокефалности, од када, независно од Цариградске патријаршије, самостално бира на црквеним саборима своје највише црквене поглаваре. Тим поводом су у Москви од 8. до 18. јула 1948. одржане велике свечаности, којима је присуствовала и делегација СПЦ предвођена патр. Гаврилом (уз пратњу митр. скопског Јосифа, еп. браничевског Венијамина, Душана Дожића, шефа патријарховог кабинета, и др Павла Дрецуна, личног патријарховог љекара), упркос противљењу Владе Југославије која је била против пута у Москву. Наиме, у јуну те године Коминформбиро је на састанку у Букурешту оштрој критици изложио КПЈ и њено руководство, па су се совјетско-југословенски односи отворено погоршали. Радмила Радић истиче како се у српској историографији дуго сматрало да је посета патријарха Гаврила Москви била последица притисака југословенских власти које су настојале овај пут да искористе за смиривање ситуације. С друге стране, документи руских архива показују да је путовање српског патријарха у Москву био чин његове личне храбрости.¹⁵⁹ На ове свечаности били су позвани поглавари свих помјесних Православних цркава, али су присуствовали само српски патријарх Гаврило, румунски патријарх Јустинијан и грузијски Калистрат, док су остале цркве послале делегације. ЖМП је пренио поздравни говор српског патријарха изговорен 8. јула у храму Васкрсења на Сокољњиках, из кога су више пуна преношени изводи у чланцима објављеним у овом часопису, а који су за предмет имали руско-српске црквене односе. Патријарх је у име СПЦ пренио честитке и братске поздраве у поводу ових великих догађаја из живота РПЦ. Још је истакао да „следејући нашим вековним традицијама, у којима смо са непоколебивом братском оданошћу полагали наду, налазили утеху и имали помоћ и заштиту... од моћне покровитељице Православља и Словенства Мајке Русије, ми данас више него икада, гајимо исте осећаје братске оданости и наде и гледамо у величини Русије сигурну гаранцију за срећну будућност Светог православља и Словенских народа, за мир, правду и слободу целог

¹⁵⁷ „Ответный визит в Албанию“, ЖМП, бр. 6, 1948, 3-5.

¹⁵⁸ Р. Радић, *Живот у временима...*, 531.

¹⁵⁹ Исто, 531-535.

човечанства широм Васељене.“ Желио је да изрази „приврженост и оданост“ Руској цркви и Русији, али и „дивљење херојској армији Совјетског Савеза, чијом је крвљу одбрањена и извојевана слобода и нашем народу“. Ријечи патр. Гаврила „салушане су са пуно пажње и примљене са топлотом и највећом љубави“ будући да су одавале осјећања „традиционалног братства и јединства“ двије цркве и „крвног сродства наших братских народа“, како је саопштено у *Гласнику СПЦ*.¹⁶⁰

Патријарх Гаврило је овај скуп у свом говору назвао „свеправославним сабором“. Сабор је решавао 4 питања која су „од опште важности за све помесне православне Цркве“: однос Ватикана према Православљу за последњих 30 година, Православна црква и екуменски покрет, могућност признања англиканског рукоположења од стране Православне цркве, и питање календара. Српски патријарх поднио је представку у којој моли руског патријарха да РПЦ, у заједници са Цариградском патријаршијом, предузме иницијативу да (1) све аутокефалне Православне цркве изводе реформе у братском међусобном сагласју, једновремено у једнаком обиму, да (2) према инославним хришћанским заједницама иступају као цјелина у свим питањима вјерочења и сарадње, и (3) да се припреми ново издање православног хришћанског исповедања (омологије). Како доноси *Гласник СПЦ* српски патријарх хтио је да демантује „непријатељски настројене против словенског Православља верзије“ како су словенске Православне цркве на челу са Руском патријаршијом „политичка оруђа Совјетског Савеза“, будући да „ми, који смо географски на домаку интриге наших непријатеља, и нарочито, на ударцу агресивне ватиканске пропаганде“ добро познајемо њихове методе.¹⁶¹ На банкету који је 15. јула приредио Совјетски министар за црквене послове Г. Г. Карпов, патријарх Гаврило, први по реду, одржао је говор и здравицу на српском језику, истакавши значај и велику важност изјаве патријарха Алексија да ће Руска црква и у будућности гајити братске односе са осталим аутокефалним Православним црквама „поштујући у братској љубави и међусобној сарадњи независност сваке помесне цркве“.¹⁶² Учесници су имали прилике да се провозају и каналом „Москва“, па се на пароброду „Дороњин“ јасно

¹⁶⁰ „Речь произнесенная Святейшим Патриархом Сербским Гавриилом“, *ЖМП*, бр. 8, 1948, 10-11; „Делегација Српске Православне Цркве на челу са Његовом Светошћу Српским Патријархом на великим свечаностима у Москви“, *Гласник СПЦ*, бр. 7-8, 1948, 66-67.

¹⁶¹ А. Ш., „Празднование 500-летия автокефалии Русской православной церкви“, *ЖМП, специальный номер*, 1948, 66; „Делегација Српске Православне Цркве на челу са Његовом Светошћу Српским Патријархом на великим свечаностима у Москви“, 67-69.

¹⁶² „Речь Патриарха Сербского Гавриила“, *ЖМП*, бр. 10, 1948, 3-4; „Делегација Српске Православне Цркве на челу са Његовом Светошћу Српским Патријархом на великим свечаностима у Москви“, 68.

уочавала маркантна и снажна фигура патријарха Гаврила, човјека „који се прославио далеко изван граница своје земље“ борбом са хитлеровским окупаторима.¹⁶³ Овом приликом руском патријарху уручен је поклон СПЦ – жезал од слонове кости, а предата је и одлука Сабора СПЦ од 15/2. маја 1948. о уступању чешкоморавске епархије под јурисдикцију Московске патријаршије. Сјутрадан је митр. крутички Николај српској делегацији, у присуству патр. Гаврила, предао храм св. апостола Петра и Павла код Јаузких врата – Петропавловски переулук, да буде Подворје Српске цркве у Москви. Српски патријарх изјавио је том приликом да ће од сада „љубав двеју наших сестринских цркава и наших народа“ бити још приснија и јача.¹⁶⁴ Државни органи ФНРЈ су до 1948. инсистирали на одржавању веза између СПЦ и РПЦ, да би након тога ти контакти били строго контролисани и ограничени. Више су форсирани везе са црквом у Грчкој, вјерским заједницама Западне Европе и са Блиским Истоком, јер су сматране за пожељне и корисне југословенској спољној политици.¹⁶⁵

2.2. „Глачање неравнина“. Посјете 1956-1957. године

Ако изузмемо честитке за Божић и Васкрс које је руски патријарх циркуларно слао поглаварима Православних цркава, дакле и српском патријарху, послије прекида совјетско-југословенских односа 1948. скоро су престале вијести и информације из СПЦ да се објављују у ЖМП-у (до јуна 1955), са изузетком броја за мај 1950. у којем је објављен некролог патријарху Гаврилу из пера проте Јована Сокала. Патријарх Алексије обратио се 8. фебруара 1950. Савјету за послове РПЦ да је, због непријатељског односа садашње југословенске владе која води упорну подривачку активност према Совјетском Савезу, одлучио да врати југословенски орден Народног ослобођења који је добио 22. априла 1945. Затим су југословенске ордене вратили прота Дмитриј Цветков, протојереј-професор Сергије Савински, прота Стефан Марков, епископ житомирски Сергије (Ларин) и архимандрит Симеон (Никитин), којима су били одликовани приликом посјете СПЦ и Југославији у априлу 1945.¹⁶⁶ Ипак треба истаћи како су руски аутори пишући на тему руско-српских црквених и духовних односа и веза (на примјер у претходном поглављу анализирани рад И. Шабатина из

¹⁶³ Г. А., „На канале имени Москвы“, ЖМП, бр. 9, 1948, 23.

¹⁶⁴ „Передача Подворий Автокефальным православным церквам“, ЖМП, бр. 8, 1948, 66-67.

¹⁶⁵ Р. Радић, *Живот у временима...*, 535-536; R. Radić, *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953*, Beograd, 1995, 308.

¹⁶⁶ *Письма патриарха Алексия I в Советь по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров – Совете министров СССР*. Том 1. 1945-1953 г., Москва, 2009, бр. 453, 458, 459, 460, 461, 462, стр. 508-515.

1949), помињући раскид у совјетско-југословенским односима 1948, правили дистинкцију између „однарођене“ (југословенске) власти и братског, једновјерног, српског народа. О. Јован Сокаљ је, по повратку из Југославије у СССР 1950. године, писао како је живио међу сродним југословенским народом чије је гостопримство и повјерење уживао (у Југославију је дошао 1921), радећи као професор и васпитач у богословијама Српске цркве. Али, последњих година, „због издајничке политике актуелне југословенске владе“ живот совјетских људи у Југославији постао је тежак, готово немогућ. Стога је он у јануару 1950, после много перипетија, стигао у отаџбину.¹⁶⁷ Односи између двије цркве постали су таоцем политичке конфронтације између СССР-а и Југославије. Московски патријарх је 10. марта 1954. упутио писмо српском патријарху Викентију у којем је послао указ о наименовању протојереја Виталија Тарасјева за старјешину свих руских црквених општина у Југославији. Исте године Сабор СПЦ је предложио да се обнове везе са РПЦ. У новембру 1954. храмови, свештенство и парохијани Московске патријаршије у Југославији били су предани у јурисдикцију СПЦ. Фебруара 1955. патријарх Викентије примио је позив руског патријарха да посјети Московску патријаршију, што је одбијено уз извињење. Поправљање политичких односа са СССР-ом још се није било одиграло, па су југословенске власти сматрале да још увијек није вријеме за посјету Москви, тј. да прва посјета патријарха СПЦ иностранству не би требала да буде баш Руској цркви, да не би изгледало како српски патријарх прво поклоњење врши московском патријарху, истиче Радмила Радић. Осим тога, посјета патријарха није могла да претходи посјети предсједника републике. Српски патријарх је 6. фебруара 1955. служио литургију у Подворју Руске цркве у Београду, уз саслуживање еп. банатског Висариона и еп. будимског Германа. Крст и митру тог дана били су положени на проту Тарасјева. Српски патријарх је сматрао да је ово историјски дан јер су се у руском храму сабрали представници двије братске цркве, у нади на још присније и тјешње односе. Интересантно је примјетити да је вијест о овом догађају објављена тек у јунском броју ЖМП-а. Други позив за посјету примљен је 18.8.1956. и одлучено је да буде прихваћен.¹⁶⁸

До припреме за посјету српског патријарха дошло је, како сматра М. Шкаровски, након сусрета предсједника Савјета министара СССР-а Н. А. Булгањина са патр.

¹⁶⁷ Прот. И. Сокаљ, „Возвращение на Родину“, ЖМП, бр. 4, 1950, 60-61.

¹⁶⁸ Р. Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970. Други део: 1954-1970*, Београд, 2002, 177; „Служение Србског Патријарха Викентия“, ЖМП, бр. 6, 1955, 69.

Алексијем 26. марта 1956, када је било ријечи и о неопходности коришћења међуцрквених веза за нормализацију совјетско-југословенских односа.¹⁶⁹ Делегација СПЦ од 11 чланова, уз учешће секретара КВП СИБ-а Милоја Дилпарића и руског проте Виталија Тарасјева, на челу са патр. Викентијем, од 5. до 29. октобра 1956. боравила је, на позив руског патријарха, у званичну посјету Руској цркви и СССР-у, с циљем „да сјединимо своје молитве у празновању руских светитеља, да се лично што боље упознамо и посаветујемо о пословима који се тичу не само наших сестринских цркава него и питања која се тичу целога Православља“. Викентије је сматрао да је ово историјски тренутак када се „после толиког прекида“ двије цркве налазе заједно. Централна прослава био је празник преподобног Сергија Радоњешког 8. октобра у Тројице-Сергијевој лаври у Загорску. На празник Московске духовне академије (Покров Пресвете Богородице) 14. октобра српски патријарх проглашен је почасним чланом МДА. Српска делегација посјетила је Москву, Лењинград и Кијев. Предмет посјете нису били само храмови, већ и „научна, техничка, уметничка и друга достигнућа“ радног народа совјетских република (велика изложба пољопривреде и индустрије, МГУ, Лењинов маузолеј, Третјаковска галерија, Кремљ, Ермитаж, фабрика „Зис“ у предграђу Москве, колхоз у селу Гогољево код Кијева...). Патријарха Викентија примио је предсједник Савјета министара СССР-а Н. А. Булгањин 19. октобра, коју је информацију ЖМП пренио из листа „Известија“. О чему је разговарано није пренешено, али из *Гласника СПЦ* сазнајемо да је пријем трајао 30 минута, да је Булгањин казао да је имао прилике када је био у Југославији (мај-јун 1955) да упозна наш народ, да су „наши људи пуни части, честитости, искрености, поштења и храбрости“. Викентије је рекао како се нада да ће Влада СССР-а помагати да „наше међусобне везе што боље ојачамо“. На крају је Булгањин додао да треба „свесно и савесно“ радити „на томе да став наших православних цркава буде што правилнији према рукавоствима наших двеју земаља“, те да кроз васпитавање вјерника „нама руководиоцима помогнете у нашим напорима за чување наше слободе и независности, нашег културног и привредног јачања и подизања, за чување мира у свету!“¹⁷⁰

Током боравка у Москви српски патријарх дао је интервју одговорном секретару редакције ЖМП-а А. В. Ведерникову, док је у улози преводиоца био прота Тарасјев.

¹⁶⁹ М. В. Шкаровский, *Русская и Сербская Православные Церкви...*, 127.

¹⁷⁰ „Прием Н. А. Булганиным Патриарха Сербского Викентия“, *ЖМП*, бр. 11, 1956, 4; Н. Иванов, „Праздник церковного общения (к пребыванию в СССР делегации Сербской Православной Церкви)“, *ЖМП*, бр. 11, 1956, 20-40; „Путовање делегације Српске православне цркве у Совјетски Савез“, *Гласник СПЦ*, бр. 1-2, 1957, 8-43, оvdје 26-27.

Патријарх је рекао да су дошли у Москву са жељом да се ојача духовна заједница са РПЦ и успоставе ближе и присније везе са њеним вођама, јер су везе „због околности ван наше контроле“ неко вријеме биле прекинуте. Овдје су се осјећали као код куће и као у својој породици. Лични контакт са молитвеним и литургијским животом руског народа има посебну вриједност и због тога што су нас збуњивале гласине и измишљотине стране штампе о пропадању и гушењу црквеног живота у совјетској Русији, истакао је српски патријарх. Осим питања о црквеном животу, српски патријарх одговарао је и на питања о московским духовним школама, о утисцима током сусрета и разговора са патр. Алексијем, како му се допала и с каквим осјећањима напушта Москву, будући да су програмом боравка биле предвиђене посјете још и Лењинграду и Кијеву. По завршетку интервјуа Ведерников је патр. Викентију уручио књиге митр. крутичког Николаја *Слова и речи* и *За мир*.¹⁷¹ Ова посјета је у водећем руском црквеном часопису представљена као празник црквеног заједништва. Тадашњи југословенски амбасадор у СССР-у Вељко Мићуновић, кога је посјетила српска црквена делегација, записао је да је патр. Викентије „добро оцијенио да је он овдје у црквеној, али и у државној, политичкој мисији“. О пријему српског патријарха код председника владе СССР-а Мићуновић је сматрао да су ову делегацију Руси (ЦК партије и Влада) примили боље него чланове Извршног комитета ЦК СКЈ Блажа Јовановића и Лазара Колишевског, који су се због недостатка таквог пријема незадовољни вратили у Југославију. За пријем у југословенској амбасади (присуствовали руски патријарх и министар Карпов) Мићуновић вели да би „човјек рекао да је разумијевање између руских и српских попова лакше и боље него између југословенских и совјетских комуниста“.¹⁷²

Приказ *Гласника СПЦ* (број 1-2, 1957), који је посвећен боравку српске делегације у СССР-у, објављен је у ЖМП-у са изводима из говора српског патријарха о историјском значају ове посјете, о „обнови духовног јединства“ двије цркве, о историјату међусобних црквених веза када је у Руској цркви српски народ имао свога заштитника и добротвора, о научним, техничким, умјетничким и другим достигнућима совјетског народа, о пријему у духовно-просветним установама... Општу оцјену ове посјете дао је српски патријарх да су се у „крилу Руске православне цркве осећали не као гости него као на своме дому; осећали смо се као једнокрвна и једноверна браћа“.

¹⁷¹ „Интервју Патријарха Сербског Викентия, данное ответственному секретарю редакции «Журнала Московской Патриархии» А. В. Ведерникову 19 октября 1956 года“, *ЖМП*, бр. 11, 1956, 4-6.

¹⁷² V. Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, 143-145.

Почевши од патријарха Алексија па до православног руског народа „дали су нам душу и срца своја и такмичили се у указивању љубави и пажње које нећемо никада заборавити“. Због тога је српски патријарх захвалан не само руководству РПЦ, него и властима СССР-а.¹⁷³

Руски патријарх узвратио је посјету Српској цркви у периоду 11-31. октобар 1957, да „посведочи чврсту духовну везу наших цркава и наших народа“, јер историјске судбине двије цркве и два народа „имају много заједничког“. Св. Сава Српски познат је по томе што је мирио не само свој народ већ и друге народе Балканског полуострва, чак и цијелог Истока, како је истакао руски патријарх, не без асоцијација на актуелну улогу коју је РПЦ имала у борби за мир у свијету. Поменуо је и друге „истакнуте синове Србије“ који су допринијели учвршћивању православља у руској земљи“ (често помињани св. Кипријан, Пахомије Логотет, Григорије Цамблук). Делегацију је примио А. Ранковић у СИВ-у Југославије, М. Минић у Извршном Већу Србије. Алексије је благословио на литургији у београдској Саборној цркви (13. октобар) побожни, скромни, вриједни српски народ. Српски патријарх је истакао значај ове посјете, будући да до тад није био случај да руски патријарх посјети Српску цркву.¹⁷⁴

Руска делегација посјетила је гробље ослободилаца Београда, Авалу, Савезни клуб министара (гдје су били приказани документарни филмови „Новости дана“, „Живот фресака“ и „Кардинал Степинац“), нову болницу за туберкулозне на Бежанији, Народни музеј у Београду, град Вршац, С. Карловце и Нови Сад. Ректор Богословије Светог Саве, тада смјештене у манастиру Раковици, архимандрит Јован, посебно је издвојио два датума из историје манастира и Богословије – 30. јун 1701. када је руски цар Петар Велики дао повељу архимандриту Григорију и свима игуманима после њега да могу сваке седме године, са 3 или 4 сабрата, слободно путовати по цијелом Руском царству и сакупљати прилоге за манастир, и 6. јун 1846. када је првих шест ученика Београдске богословије отишло у Кијев ради стицања вишег богословског образовања, међу којима је био Милоје Јовановић, доцније познат као митрополит Србије Михаило. Делегација је посјетила и музеј Првог српског устанка.¹⁷⁵ У програму посјете био је предвиђен одлазак у Сарајево, посјета предсједнику ИВ НР БиХ, као и Старој цркви св. Архангела у Сарајеву која је „жива историја српског народа у овим крајевима“ са

¹⁷³ М. Јастребов, „Святейший Патриарх Сербский Викентий о своей поездке в СССР“, *ЖМП*, бр. 6, 1957, 75-76; Патријарх српски Викентије, „Поводом наше посете сестринској Руској цркви“, *Гласник СПЦ*, бр. 1-2, 1957, 7-8.

¹⁷⁴ „Пребывание делегации Русской Православной Церкви в Югославии“, *ЖМП*, бр. 11, 1957, 63.

¹⁷⁵ Исто, 65-67.

реликвијом - руком св. првомученице Текле, коју је св. Сава добио на дар од јерусалимског патријарха. Посјетили су и музеј при овом храму, музеј Гаврила Принципа, док је на гробу „Видовданских мученика“ био положен вијенац и служен помен. Делегација је посјетила фабрику „Фамос“ и Народни музеј БиХ. Предмет посјете био је и град Зеница са жељезаром.

По повратку у Београд посјетили су секретара КВП М. Дилпарића. На ручку у Митрополији београдско-карловачкој патр. Алексије је истакао како они виде да СПЦ живи „пуним и плодним“ црквеним животом. На Богословском факултету је 24. октобра, на предлог 3 професора овог факултета (Лазара Мирковића, Драгослава Страњаковића и Чедомира Драшковића), руском патријарху додијељен почасни докторат богословских наука за рад на развијању пријатељских веза између Православних цркава (посебно између Руске и Српске цркве), као и за његов рад на богословском пољу (посебно на црквеном проповједништву) и у области међународног права.¹⁷⁶ И овог пута руска делегација обишла је Крагујевац, Саборну цркву и гробље совјетских војника, и стријељаних српских мученика. Услиједила је посјета Светозареву и тамошњој фабрици каблова. Један дио делегације посјетио је Врњачку Бању, манастире Жичу и Студеницу, а 28. октобра цијела делегација обишла Оплепац гдје су посматрали дивни и чудесни по љепоти православни храм. Тог дана делегацију је примио Ј. Б. Тито, уз присуство српског патријарха. О овом пријему код председника није саопштено више детаља у ЖМП-у као што је био случај 1945. и 1946. године. Дио делегације искористио је прилику да посјети манастир Љубостињу. Два патријарха потписала су заједничко саопштење (коминике) у којем је наведено да је ово била прва посјета поглавара Руске цркве СПЦ, да је разговор вођен о многим питањима од интереса са обје цркве и „цео православни свет“, да двије цркве „у складу са тежњама својих народа“ поздрављају братске везе између православних цркава и „благосиљају ствар очувања мира у свету“, те да поздрављају „настојања наших влада“ да подржавају и развијају добре међународне односе путем мирне сарадње и заједничког изграђивања „срећнијег и бољег живота људи“. Патријарх Алексије је поднио извјештај Г. Г. Карпову о боравку у Југославији.¹⁷⁷ По писању *Гласника*, на чијим странама је ова посјета добила велики простор, делегација је 12. октобра прошла по периферији Београда одакле је имала диван поглед на град, као и да све њих

¹⁷⁶ Исто, 71-72.

¹⁷⁷ Исто, 73-77; *Писма патријарха Алексија I в Советъ по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров – Совете министров СССР*. Том 2. 1954-1970 г., Москва, 2009, бр. 124, стр. 195-205.

„Београд много потсећа на Кијев и друге лепе градове Русије, а народ им је близак и присан као и њихов“. Приликом посјете Народном музеју (15. октобра) пажњу им је привукла српска црквена средњовјековна умјетност заступљена фрескама из познатих манастира и цркава. Предсједник СКВП Д. Радосављевић је 17. октобра примио руску делегацију и у поздравној ријечи истакао како ће ова посјета имати позитивно дејство и на даље „продубљење и учвршћење“ пријатељских односа између народа Совјетског Савеза и Југославије, док је „тежак период помућених односа између наших земаља је већ далеко, иако не временски, а оно у смислу сталног стварног побољшавања“. По повратку у земљу руски патријарх је упутио телеграм захвалности за боравак у „прекрасној Југославији“.¹⁷⁸ Историчарка Радмила Радић пише, на основу докумената Савезне комисије за верске послове, да су приликом ове посјете вођени разговори и о питању признања уздизања Бугарске цркве на степен патријаршије, док је делегација РПЦ испољавала „своје велике симпатије како приватне тако и званичне за Бугаре“. Приликом једног разговора двојице патријараха о проблему цркве у Македонији, руски патријарх је отворено питао зашто СПЦ не бира за епископе људе из Бугарске, на шта је Викентије одговорио да Македонци нису Бугари, па се на томе разговор завршио.¹⁷⁹

Прослави 40-годишњици обнове патријаршије у Руској цркви маја 1958. присуствовала је и делегација Српске цркве коју је предводио еп. нишки Јован, уз учешће епископа бањалучког Василија, жичког Германа, и проте Виталија Тарасјева. Претходно је било планирано да се свечаност одржи 4. децембра 1957. на Ваведење – дан када је 1917. интронизован Тихон за патријарха московског и цијеле Русије, али је због низа разлога (главни због зимских хладноћа) помјерен за прољеће наредне године. Позвани су били представници свих православних цркава, али се из Јерусалимске и Кипарске нису могли одазвати због тадашњих политичких збивања у тим земљама.¹⁸⁰ У патријаршијском Богојављенском катедралном храму служена је свечана литургија „за мир свега свијета“. Патријарх Алексије је са жаљењем констатовао што српски патријарх Викентије није могао присуствовати нашим свечаностима. На свечаностима у Тројице-Сергијевој лаври 13. маја говорио је и нишки епископ Јован подсјетивши да духовне везе међу руским и српским народом датирају из времена када су словенски апостоли Ћирило и Методије и њихови ученици превели црквене књиге на словенски

¹⁷⁸ „Делегација Руске православне цркве у посети Српској православној цркви“, *Гласник СПЦ*, бр. 11, 1957, 247, 252, 257, 277.

¹⁷⁹ Р. Радић, *Држава и верске заједнице...*, 183.

¹⁸⁰ *Журнал Московской Патриархии, специальный номер, посвященный сорокалетию восстановления патриаршества в Русской Православной Церкви*, июнь, 1958, 4.

језик, а да је св. Сава утврдио „нераскидиве везе“ са РПЦ. Руски патријарх је захвалио на овим ријечима и поново изразио жаљење што српски патријарх није могао присуствовати лично.¹⁸¹ Делегација СПЦ посјетила је радионице Московске патријаршије за црквене предмете у Новодјевичем манастиру. Услиједила је посјета Лењинграду, Главној астрономској опсерваторији у Пулкову, а у Кнез-Владимирском храму служили литургију. Примљени су били код митрополита лењинградског и ладошког Елефтерија. Делегација СПЦ је 21. маја напустила Москву, док су остале делегације остале до 23. маја.¹⁸² Патријарх Викентије није могао присуствовати црквеним свечаностима у Москви због припрема у вези са засиједањем сабора СПЦ. На крају прославе митрополит крутички и коломенски Николај поднио је један краћи акт који су потписали сви делегати изузев представника Грчке и Цариградске цркве, у којем се изражавају жеље да се још јаче укрепљују наше Цркве „које се свагда моле за мир у целом свету“ и наше народе „који желе мир у целом свету“, те да се сусрети и општење православних сестара-цркава никад не прекину. Српска делегација посјетила је амбасадора Мићуновића у Москви.¹⁸³ Било је ово вријеме „другог сукоба“ на релацији Југославија-СССР, који је довео до поновног прекида међудржавне и међупартијске сарадње. Разлог је био одбијање југословенских власти да потпише Декларацију 12 комунистичких партија у Москви на скупу у новембру 1957, и усвајање Програма СКЈ на Седмом конгресу у Љубљани априла 1958. године.

Амбасадор Вељко Мићуновић извијестио је ДСИП да су се Руси отпочетка држали хладно према српској црквеној делегацији, мада су им ови неколико пута објаснили изостанак патријарха Викентија. Руси су неколико пута помињали изостанак српског патријарха „показујући индиректно своје нерасположење и умањујући значај наше делегације“. Мићуновић наводи још неке примјере. На ручку код руског патријарха 14. маја требало је да говори и наш митрополит о чему је патријарх био раније обавијештен, али када је на овога дошао ред да говори патријарх је устао и закључио ручак не извињавајући се и ништа не објашњавајући. Другом приликом, када је преводилац почео да преводи поздрав епископа СПЦ, устао је руски митрополит Николај и рекао да превод није потребан, да они разумију српски, иако је ту било странаца (Грци, Румуни, Албанци...). Делегација СПЦ била је мишљења да је то било онемогућено јер је у тексту са захвалношћу била поменута Влада ФНРЈ. Из амбасаде је

¹⁸¹ Исто, 15, 21, 33.

¹⁸² Исто, 47, 49, 64.

¹⁸³ „Прослава четрдесетогодишњице обнове Руске патријаршије“, *Гласник СПЦ*, бр. 6, 1958, 113-116.

јављено, што је било погрешно, да су и представници СПЦ потписали један Апел Православних цркава за мир којим се осуђује рат, нагомилавање и експериментисање нуклеарним оружјем..., те да су у листу „Известија“ од 23. маја наведени сви потписници осим представника СПЦ. Међутим, из Београда је јављено да су представници СПЦ потписали само једну кратку заједничку изјаву али не и Апел, јер би морали претходно да добију одобрење Синода, а то није било ни предвиђено у програму. О овим моментима није ништа саопштено у званичним гласилима обје цркве, изузев да је патријарх Алексије у два наврата изразио жаљење због одсуства патр. Викентија.¹⁸⁴

2.3. Редовност у посјетама (1961-1991)

Московски патријарх је више пута позивао српског патријарха Германа да посјети Руску цркву након што је изабран за патријарха (13.9.1958), али је овај одлагао одговор. Још 1959. речено му је од власти да није вријеме да путује због скорошњег избора за патријарха, као и због путовања на Блиски Исток. И овог пута важан је био тренутак у политичким и партијским односима СССР-а и Југославије. Тадашњи секретар СКВП Милоје Дилпарић рекао је патријарху Герману 17.9.1960, као своје лично мишљење, „да можда није најбоље да Патријарх иде сад у СССР кад смо очевици само Албанезима својственог дивљања против наше земље, као и познатих кинеских клевета“.¹⁸⁵

Патријарх Герман посјетио је Руску цркву у периоду 5-20. октобар 1961. Није му то био први пут будући да се, тада као епископ жички, налазио у саставу српске црквене делегације која је у мају 1958. присуствовала црквеним свечаностима у Москви. Сада је долазио у посјету као патријарх Српске и Македонске православне цркве, да настави и оснажи вјековима постојеће пријатељство и братство по крви и вјери између руског и српског народа, како пише тадашњи студент МДА игуман Александар (Лехно), који је са архиеп. пермским и соликамским Сергијем и еп. мукачевским и ужгородским Николајем, имао прилику да срене српску делегацију приликом ступања на тло СССР-а.¹⁸⁶ Герман је у храму Васкрсења на Сокољницима

¹⁸⁴ Више у: В. Ђурић Мишина, *Летопис Српске православне цркве 1946-1958. године: Време патријарха Гаврила (1946-1950) и Викентија (1950-1958)*, књига 3, Книн-Београд, 2002, 1575-1576; Р. Радић, *Држава и верске заједнице...*, 179-180.

¹⁸⁵ Р. Радић, *Држава и верске заједнице...*, 180.

¹⁸⁶ Игумен Александр (Лехно), „Праздник церковного общения (К пребыванию Сербского Патриарха Германа в СССР)“, *ЖМП*, бр. 12, 1961, 6-19.

говорио о јединству по духу и по крви народа руског и српског, које је изражено не само у сродству језика већ и преко светиња (мислећи на поштовање Богородице која се једнако поштује код оба народа преко чудотворних њених икона Иверске и Тројеручице). Приликом обиласка храмова Герман је често потенцирао давнашње пријатељске везе два народа и, поготову, улогу цркве као везивног цемента који је сигурно држао на окупу оба сродна, крвљу повезана словенска народа. Током посјете Донском манастиру служен је помен на гробу патр. Тихона, при чему је дирљиво звучало пјевање чланова српске делегације српским напјевом. Разгледајући храм пажњу је скренуо гроб архимандрита Авакума (Миланковића), Србина из Сремске Митровице, умрлог 1792, који је био ђакон код патријарха српског Василија (Бркића).¹⁸⁷ Свечано је било у лаври преподобног Сергија Радоњешког, јер се 1961. навршавало 570 година од његовог упокојења. На литургији 8. октобра у Успенском храму Лавре руски патријарх истакао је древне и присне везе двије цркве. Герман је истакао како су он и његови сапутници имали незаборавне дане, да Срби и Српска црква поштују и руске светитеље. По његовим ријечима, Срби су навикли да разумију и осјећају да су Руска и Српска црква једно, а осјећају и да су наши народи једно. Руски патријарх је нешто касније истакао да везе двије цркве требају постати још јаче и снажније у вријеме када је неопходно јединство Православних цркава у заједничкој молитви за мир. По ријечима српског патријарха Србија је од давнина знала ће окретањем Русији добити заштиту и помоћ, а Српска црква да обраћајући се Русији неће остати без подршке.¹⁸⁸

Приликом посјете Лењинграду и тамошњој Духовној академији митр. загребачки Дамаскин, некада студент ПДА, подигао је на свечаном ручку здравицу на руском језику, истакавши да се нада како ће се наставити традиција размјене студената богословских школа двије цркве. „Историју Српске цркве ми не можемо изучавати без познавања њених веза са Руском црквом“, подвукао је митр. Дамаскин, на свечаности поводом почетка нове школске године у ЛДА.¹⁸⁹ По повратку у Москву, на слави МДА 14. октобра, Герману је уручена диплома Почасног члана ове Академије, при чему је он нагласио да су везе између „наших цркава цементиране и никаква сила те везе не може

¹⁸⁷ Исто, 8-9.

¹⁸⁸ А. Казем-Бек, „Патриарх Сербский Герман на торжествах в Троице-Сергиевой Лавре“, *ЖМП*, бр. 11, 1961, 36-37.

¹⁸⁹ Игумен Александр (Лехно), „Праздник церковного общения (К пребыванию Сербского Патриарха Германа в СССР)“, 12; „Посета патријарха српског г. Германа патријарху руском г. Алексију“, *Гласник СПЦ*, бр. 1, 1962, 26.

раскинути“, имајући притом у виду „велики број великих људи“ који су добили „духовну снагу“ у МДА и са „таквим духовним силама дошли у своју отаџбину“. Прота Виталиј Тарасјев прочитао је рад српског патријарха на тему „Значај рада Светог Саве на свеправославној узајамности“. Током богослужења у Богојављенском катедралном храму 15. октобра руски патријарх је истакао како се „данас Руска црква сједињује са Српском црквом у молитвама за мир“, да се нада „да ће ваше симпатије према руском народу остати сталне и да ће их чести братски сусрети још више развити“. ¹⁹⁰ Герман је био примљен код Предсједника Президијума Врховног Совјета СССР Л. И. Брежњева, на захтјев српске делегације, којему је пријему присуствовао и предсједник СПРПЦ В. Куроједов, али о детаљима разговора није више саопштено. ¹⁹¹

Дио посјете српска делегација провела је у Одеси гдје се налазила Богословија и љетња резиденција руског патријарха. Ту је било прилике да се прикаже филм о првом космонауту Јурију Гагарину, и о 40-годишњици обнове Руске патријаршије. Током боравка у Совјетском Савезу разговарало се о конференцији на Родосу, о Свјетском савјету Цркава, Другом ватиканском концилу, Светој Гори, федерацији цркава у САД, размјени студената... У резиденцији руског патријарха 19. октобра потписан је коминике у којем је поменуто да су „ови сусрети и разговори били непрестано у атмосфери братске љубави и пуног узајамног разумевања“, да традиционалне везе двије цркве треба и даље да се непрекидно развијају и јачају, као и везе са другим помјесним Православним црквама и инославним црквама и организацијама, да је Герман позвао Алексија да посјети Југославију што је прихваћено. У овом саопштењу одјек је нашла и „савремена компликована међународна ситуација“ при чему је улога сарадње цркава у решавању ових питања од „прворазредног значаја и свети задатак“ за „тријумф идеја мира и праведности на земљи“. На опроштајној вечери српски патријарх опет је подсјетио на „компоненте јединства“ два народа који су „једна душа, једно срце“, пожељевши „да и наше земље буду у истом духу јединства и сарадње“. ¹⁹²

¹⁹⁰ „Посета патријарха српског г. Германа патријарху руском г. Алексију“, *Гласник СПЦ*, бр. 1, 1962, 34, 38-39.

¹⁹¹ Из извјештаја који је Герман поднио СКВП о путу у СССР-у сазнајемо да је Брежњева интересовало какви су му утисци о боравку у СССР-у. Брежњев је истакао да му је познат допринос СПЦ за време прошлог рата и садашњи напори за очување мира. Герман је рекао да су односи између двије земље „сада углавном добри и да у последње време Југославија иступа идентично са политиком СССР-а“. Брежњев је казао „ми се у неким ситницама не слажемо али смо у суштини сагласни“. Герман је узвратио да због ситница не треба запоставити заједнички циљ, те да се „наши и ваши народи осећају се као једно срце и једна душа“. Р. Радић, *Држава и верске заједнице...*, 180-181.

¹⁹² „Посета патријарха српског г. Германа патријарху руском г. Алексију“, 45-46; „Совместное коммюнике глав Сербской и Русской Православных Церквей“, *ЖМП*, бр. 11, 1961, 30-31; Р. Радић, *Држава и верске заједнице...*, 181.

Делегација РПЦ од 11 чланова на челу са патр. Алексијем боравила је у узвратној посјети СПЦ у мају 1962. Био је то дио завршне етапе ходочашћа које је руски патријарх отпочео 1960. посјетом православном Истоку и Јерусалиму, а које ће бити завршено посјетама Српској, Бугарској и Румунској цркви.¹⁹³ Иако је прошло скоро 5 година од претходне посјете руског патријарха СПЦ и Југославији, ипак су за то вријеме још више оснажене „вјековне братске везе“ између двије цркве. Вјеру је руски патријарх назвао „несаломљивом основом“ узајамног пријатељства, поменувши и жртву коју је руски народ поднио у помоћи да се стекну слобода и независност. Сматрао је да у доба међународне напетости наша дужност није само да саосјећамо са сваком манифестацијом људског уједињења у борби за мир, већ и да допринесемо овој борби својим јединством, вјером, љубављу и, ако је потребно, животом. Нећемо престати да дижемо глас за постизање разоружања, за прекид проба атомског оружја, истакао је руски патријарх.¹⁹⁴ Руска делегација учинила је посјету и Македонији да би присуствовала у Охриду прослави светих Кирила и Методија. Након вожње Охридским језером, посјетили су манастир-музеј (бивши манастир) светог Наума, гдје им је на извору Дрима приређен ручак на отвореном. Били су примљени од стране предсједника ИВ Македоније Александра Грличкова. На празник Ћирила и Методија 24. маја два патријарха и митрополит македонски Доситеј служили су литургију у цркви Богородице „Каменска“ у Охриду. По повратку у Београд услиједио је пријем код Тита, којом приликом је руски патријарх одликован Орденом југословенске заставе са лентом (за заслуге у развијању и учвршћивању мирољубиве сарадње и пријатељских односа између ФНРЈ и СССР и за заслуге у ослободилачком рату), а Орденом југословенске заставе са златним вијенцем архиеп. Никодим и еп. Јосаф. На литургији у београдској Саборној цркви 27. маја „посебном снагом испољавало се јединство“, док је изговарање возгласа на националним акцентима и дијалектима не само што није нарушавало већ супротно, истицало велико јединство двије братске цркве. Поменуо је и „фатално питање“ како спријечити ракетно-нуклеарни рат. Истог дана у Патријаршији руски патријарх је узвратио на здравицу свог српског колеге захваљујући Титу и Влади Југославије на могућности да поново посјети „вашу лепу земљу, да будемо међу вама, нашом милом браћом... Да уживамо тако широко и топло гостопримство, да поново посетимо ваше градове и долине и дођемо у контакт са братским народима који живе у

¹⁹³ Архимандрит Питирим, протоиерей А. Остапов, „Во имя единения и мира. Посещение Святейшим Патриархом Алексием Сербского, Болгарского и Румынского патриархов“, *ЖМП*, бр. 7, 1962, 3-27.

¹⁹⁴ Исто, 6-8.

вашој земљи“, као и да га радује што се „постепено учвршћују“ традиционалне везе између наших цркава и народа. И овог пута издато је заједничко саопштење два патријарха са изразима задовољства због „потпуне сагласности постигнуте у нашим разговорима“. Веза „љубави која нас сједињује остаје жива и нераскидива“, те да једина брига у овом смислу јесте да се она још више ојача преко узајамних посјета и заједничких разматрања питања „црквеног и општехришћанског живота“, као и да ће се двије цркве залагати за очување мира у свијету и за остварење хришћанске правде. По извјештавању *Гласника*, делегација је посјетила споменик Незнаком јунаку на Авали, Иверску капелу на Новом гробљу, Богословију Светог Саве и Богословски факултет... Архиеп. Никодим је за ручком у Охриду рекао да „наш руски народ са великом љубављу чува успомену на стару Охридску архиепископију“, као и да су одавде потекле прве богослужбене књиге и „ваше црквено-словенско писмо“. Током богослужења двије делегације молиле су и за „богомспасавану земљу нашу руску и земљу нашу југословенску, за власт и војску њихову“.¹⁹⁵

За вријеме патријарха Германа посјете Москви биле су редовне и постале готово рутина. Српски патријарх присуствовао је обиљежавању 50-годишњице архијерејске службе патријарха Алексија у јулу 1963, који је јубилеј у ЖМП-у оцијењен као „ријетка појава у историји цркве“, а године управљања патр. Алексија представљају „читаву епоху“ у историји РПЦ.¹⁹⁶ Централна прослава требало је да се одржи на дан обретења моштију преподобног Сергија Радоњешког 5/18. јула 1963. Било је присутно 13 делегација аутокефалних цркава (без делегације из Јерусалима) и 17 делегација инославних хришћанских цркава и заједница. Истакнуто је као важно присуство представника Римокатоличке цркве, јер је након избора Јована XXIII за римског папу успостављена линија добрих односа са РПЦ. СПЦ представљао је патријарх Герман, прота Миле Јараковић и протођакон Властимир Ђорић, уз пратњу проте Виталија Тарасјева. Герман је руског патријарха назвао „светилник Цркве“ који је уједно „велики поборник идеје мира“, и у своје лично име и од свих архијереја и свег српског народа поздравио патријарха и честитао му јубилеј. У Успенском храму лавре служена је 5/18. јула свечана литургија, као и 21. јула на дан Казањске Богородице.¹⁹⁷ Програм ових догађаја је био, по српским изворима, „припремљен с великом прецизношћу, обиман и

¹⁹⁵ Исто, 10, 12-14, 26-27. Уп.: прота Милан Д. Смиљанић, „Патријарх руски вратио посету српском Патријарху“, *Гласник СПЦ*, бр. 7-8, 1962, 240-241, 255-257.

¹⁹⁶ *Журнал Московской Патриархии, Празднование 50-летия епископского служения Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Алексия*, специальный номер, 1963, 10.

¹⁹⁷ Исто, 13, 16, 27-28, 50-52.

пун промена“, а пријем срдачан. Српски патријарх посјетио је и овог пута В. Куроједова. У информативном саопштењу издатом о боравку у Москви и Лаври наведено је да су „представници православних аутокефалних цркава поново су посведочили хришћанском свету јединство православне вере“, а резултати су привели „учеснике признању екуменске вредности овог скупа“. Учесници сусрета изразили су наду да ће настојања људи добре воље довести до изградње „будућега мира на земљи, у свету без оружја и без рата“. ¹⁹⁸

У циљу јачања међуцрквених односа и размјене мишљења руски патријарх упутио је позив српском колеги да пошаље једну делегацију која би као гост РПЦ боравила у СССР-у од 2. до 9. септембра 1965. У саставу српске делегације били су епископи нишки Јован, баљалучки Андреј, злетовско-струмички Наум (услед болести отказао учешће), прота Јефимије Илић, протојереј-ставрофор Бора Станковски, и протођакон Емилијан Чарнић, декан Богословског факултета. У Загорску имали су састанак са професорима МДА и прилику да се упознају са системом школовања у Академији и Семинарији, уз констатацију да у то вријеме није био ни један студент из Србије/Југославије на овим училиштима. Ректор МДА еп. Филарет сваком члану делегације поклонио је по јубиларну медаљу посвећену 150-годишњици Академије, и албуме са сликама Тројице-Сергијеве лавре. Делегација је боравила и у Лењинграду посјетивши ЛДА, Ермитаж, Исакијевски собор... На литургији у цркви св. Тројице 5. септембра на поздраве митр. Никодима уз истицање братских веза два народа и двије цркве одговорио је еп. Јован, потврдивши „позитивне резултате братске сарадње наша два народа кроз целу њихову историју“. Из Лењинграда делегација је отпутовала у Одесу, гдје је боравио руски патријарх у љетњој резиденцији. Он је поздравио српску делегацију „са пуно искрене љубави и топлине“. Овдје су посјетили и Одеску богословију. Епископе СПЦ патр. Алексије одликовао је скупоценим панагијама, а остале чланове делегације Орденом св. Владимира III степена. Делегација је поново отпутовала у Москву гдје су имали састанак са представницима РПЦ о актуелним црквеним питањима. Митр. Никодим истакао је задовољство што је приликом сусрета представника сестринских цркава „владао дух братства, љубави и слагања у мишљењима и погледима“, док је еп. нишки Јован узвратио како „никада није било случаја да су српски народ и Српска црква били на страни непријатеља Руске цркве или руског народа“. Резултат посјете оцијењен је као више него задовољавајући, док је

¹⁹⁸ „Његова Светост Патријарх г. Герман у Москви на прослави педесетогодишњице архијерејског служења Руског патријарха“, *Гласник СПЦ*, бр. 8-9, 1963, 345-346.

приликом разговора о црквеним и међуцрквеним питањима констатована пуна сагласност. Радост је изазвала изјава руског патријарха да има жељу по трећи пут да посјети Југославију.¹⁹⁹

У Москви је свечано обиљежена 50-годишњица васпостављања Руске патријаршије (26. мај - 2. јун 1968). Била је то прилика да српски патријарх поново посјети РПЦ, а по први пут у СССР-у боравио је јерусалимски патријарх Венедикт I. Свечана литургија служена је у Тројице-Сергијевој лаври 30. маја, док је на празничном ручку присуствовало око 400 гостију. Српском патријарху указана је част да 2. јуна начелствује литургијом у Богојављенском катедралном храму у Москви. Специјални број ЖМП-а штампан тим поводом доноси ријечи патријарха Германа „... да Српска православна црква може најбоље осетити Вашу радост тим пре, што је и она у својој историји имала слична искушења кроз која је прошла и Руска православна црква. Ми овај чин обнављања Московског патријархата сравањујемо са Васкрсењем Христа Спаситеља...“. Нешто касније, након објаве коминикеа, српски патријарх је рекао да га је боравак на овим свечаностима, које су биле „демонстрација јединства Православља“, убиједио да је Руска црква жива, као и да „над човечанством лебде тамни облаци“ али је увјерен да је овај скуп „оружје које стоји на супрот таквих стремљења“. У коминикеу ово сабрање представљено је као велики екуменски догађај, а поменути су и конфликти у Вијетнаму и на Блиском Истоку.²⁰⁰

Московска патријаршија своју активност и борбу за мир у свијету спроводила је и организовањем конференција. Једна таква одржана је у периоду 1-5. јул 1969. у Тројице-Сергијевој лаври, на иницијативу патријарха Алексија. СПЦ на овој конференцији представљали су архимандрит Методије (Муждека), ректор Призренске богословије, и ђакон Димитрије Марковић, службеник Патријаршије. На конференцији је било ријечи о проблемима у Вијетнаму, проблемима европске безбједности, конфликтима на Блиском Истоку, уз констатацију да су мир, братство и љубав заједнички свим религијама. По окончању конференције чланови српске делегације посјетили су епископа волоколамског Питирима у редакцији ЖМП-а, а били су у Лењинграду гдје су посјетили ЛДА и неке културне знаменитости.²⁰¹

¹⁹⁹ М., „Пребивание в СССР делегации Сербской Православной Церкви“, *ЖМП*, бр. 10, 1965, 11-12; „Посета делегације наше Цркве Руској православној цркви“, *Гласник СПЦ*, бр. 1, 1966, 19-22.

²⁰⁰ *Журнал Московской Патриархии, 50-летие восстановления патриаршества*, специальный выпуск, 1968, 16-17, 39-40, 74-75; Протођакон Ђорђе Жунић, „Његова Светост Патријарх Српски г. Герман на прослави 50-годишњице обновљења Московске патријаршије“, *Гласник СПЦ*, бр. 7, 1968, 135-145.

²⁰¹ ђакон Димитрије Марковић, „Конференција за мир у Загорску“, *Гласник СПЦ*, бр. 9, 1969, 246-249.

На Помјесном сабору Руске цркве одржаном од 30. маја до 2. јуна 1971. за новог патријарха једногласно је изабран дотадашњи митрополит крутички и коломенски Пимен (Извеков) (патријарх 1971-1990). Овом чину присуствовали су представници других цркава, осим албанске. СПЦ представљали су митрополит дабробосански Владислав и протођакон др Чедомир Драшковић, професор Богословског факултета. На свечаном ручку након интронизације новог патријарха 3. јуна у хотелу „Русија“ једну од првих поздравних ријечи изговорио је митр. Владислав, истичући присне везе Српске и Руске цркве кроз вјекове, и новом патријарху уручио поклон од српског патријарха Германа. На бденију уочи празника Духова у Лаври у Загорску, прво које је служио нови патријарх, српски митрополит добио је најпочасније мјесто - прво међу осталим митрополитима, архиепископима и епископима.²⁰²

Новоизабрани руски патријарх Пимен у октобру 1972. посјетио је Српску, Грчку и Румунску цркву. У посјети СПЦ 14-члана делегација била је од 12. до 18. октобра. Програм боравка укључивао је заједничко служење литургије у патријаршијској катедралној цркви у Београду, посјету Богословији Светог Саве, обилазак цркава, манастира, црквено-историјских и националних споменика у престоници Југославије, али и осталим градовима (Нови Сад, Браничево, Светозарево, Топола, Крагујевац и др.). Посјета храмовима обављана је уз велико присуство вјерних, пријемима у резиденцијама надлежних епископа, и званичним пријемима градских власти. Српски патријарх је 15. и 17. октобра уприличио и званичне пријеме у част гостију, а Пимен је посјетио предсједника ИВ СР Србије М. Бојанића.²⁰³ У *Гласнику* ова посјета детаљно је приказана. И овог пута посјетили су Авалу и гроб Незнаног јунака, као и манастир Раковицу и цркву Покрова Богородице. Величанствен дочек гостима приређен је у Новом Саду, а поглавар РПЦ је први од руских јерараха имао прилику да посјети Матицу српску и њену Галерију. Гости су обишли Иришки венац, Руску цркву у Београду, Богословију Светог Саве, амбасаду СССР-а. Монахиње манастира Ресаво-Манасија госте су дочекале пјевајући црквене пјесме руским напјевом. Гости су посјетили Ресавску пећину, Светозарево; у Шумадији Оплепац, Крагујевац са посетом Саборној цркви и Шумарицама.²⁰⁴ Говори и бесједе које је руски патријарх изговорио

²⁰² Др Ч. Драшковић, „Избор и устоличење патријарха московског и целе Русије господина Пимена“, *Гласник СПЦ*, бр. 8, 1971, 187-189.

²⁰³ „Братский визит в Сербскую, Элладскую и Румынскую православные церкви“, *ЖМП*, бр. 12, 1972, 3-4.

²⁰⁴ протојереј-ставрофор др Душан Кашић, „Његова Светост Пимен, патријарх московски и целе Русије, у посети Његовој Светости патријарху Герману и Српској православној цркви“, *Гласник СПЦ*, бр. 11, 1972, 274-303.

као гост СПЦ посебно су објављене у ЖМП-у. „Једновјерна Српска црква“, „наша једновјерна браћа“, „двије помјесне сестринске православне цркве“, да смо „ми и по крви, и по народним идеалима и по духу наше црквености сасвим блиски једни другима“, неке су од ријечи које је руски патријарх употребљавао током својих обраћања. На свечаном ручку у Патријаршији 15. октобра Пимен је истакао напоре које Руска црква улаже у „миротворство, учвршћење пријатељства и сарадње народа“, поменувши актуелне конфликте у Индокини, страдање арапског и палестинског народа, староседелаца Родезије и Јужноафричке Републике и многих других. Похвалио је бригу СПЦ у екуменском покрету и служење миру и сарадњи међу људима. Руски православни људи високо цијене најбоље особине народа Југославије: патриотизам, осјећање личног достојанства, слободољубивост, поштовање завјета предака. Изразио је наду да ће „вјековно братско пријатељство“ између два народа расти и продубљивати се у интересу Југославије и Совјетског Савеза. Приликом посјете руској цркви св. Тројице у Београду истакао је да је ово Подворје „природно огњиште у коме се подгрејава пријатељство између сестара: Руске и Српске цркве. Значај тога пријатељства је неоцењив“. Тадашњи предсједник Комисије за верске послове СР Србије Витомир Петковић пред црквеним поглаварима истакао је да „поштовање и сарадња“ у односима Српске и Руске цркве може „са своје стране допринети општем напору друштвених и политичких фактора СФР Југославије и СССР-а у развијању што бољих међусобних односа на принципима који су потврђени и у међусобном сусрету у Београду између другова Тита и Брежњева“.²⁰⁵

Српски патријарх узвратио је, послије двије године, посјету Руској цркви (4-12. октобар 1974). Контекст односа Југославије и СССР-а био је повољан у првој половини 1970-их. По мишљењу неких историчара совјетско-југословенски односи током ове деценије били су можда и најкомпактнији још од првих послератних година.²⁰⁶ На услузи српској делегацији био је Павел Александрович Кутепов, „стални пратилац и тумач“, који је поводом ове посјете написао чланак за ЖМП.²⁰⁷ Програм је био богат и садржајан, упркос нешто краћем боравку. И овог пута посјетили су храм на Сокољниках уз напомену патријарха Германа да се Иверска Богородица поштује и у

²⁰⁵ „Слова и речи Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Пимена, произнесенные в Югославии“, *ЖМП*, бр. 1, 1973, 8-11; протојереј-ставрофор др Душан Кашић, „Његова Светост Пимен, патријарх московски и целе Русије, у посети Његовој Светости патријарху Герману и Српској православној цркви“, 288-290, 284, 293.

²⁰⁶ Р. Žarković, „Jugoslavija i SSSR 1945-1980: istorijat jednog hladnoratovskog odnosa“, 66.

²⁰⁷ „Делгация Сербской Православной Церкви в Советском Союзе“, *ЖМП*, бр. 12, 1974, 6; П. Кутепов, „Братский визит Святейшего Патриарха Сербского Германа“, *ЖМП*, бр. 1, 1975, 9-15.

Југославији, гдје у њену част постоји капела. Руски патријарх ову посјету оцијенио је као ново свједочанство „духовног јединства“ двије цркве. У храму Пимена Великог српској делегацији се посебно допао иконостас од бијелог мермера, који би могао, по њиховом мишљењу, да послужи као образац за храм светог Саве у Београду. У Богојављенском катедралном храму у Москви 6. октобра служена је саборна литургија. Руски патријарх говорио је о вишевијековним везама између двије цркве које су још више потврђене проливеном крвљу наших народа у борби за слободу и независност током прошлог рата. Герман је истакао епизоде из прошлости српског народа и Српске цркве када су руски народ и Руска црква „великодушно указивали помоћ“, те у том смислу једва да се може наћи српски православни храм у којем не би било књига штампаних у Русији, црквених предмета, одежди за свештенослужитеље. Тог дана су у Патријаршији архијереји из српске делегације (митрополит црногорско-приморски Данило, епископи шабачко-ваљевски Јован и далматински Стефан) одликовани Орденом светог Владимира за црквене заслуге, па су они на то упутили ријечи захвалности наводећи примјере из прошлости о везама и односима Русије и Далмације, Русије и Црне Горе.²⁰⁸

Незаобилазна је и овог пута била посјета Тројице-Сергијевој лаври и саборна литургија 8. октобра у Успенском храму. Двије цркве су увијек дјелотворно служиле учвршћивању пријатељства и сарадње између наших народа, истакао је патр. Пимен. Српски патријарх истакао је да се свети Сергије Радоњешки поштује и у СПЦ, као и да је по свом дјелу веома близак „небескоме заступнику српског народа светом Сави“. Герман је сматрао још и да су садашњи добри односи између двије државе у значајној мјери и резултат вишевијековног васпитног рада СПЦ која је постојано усађивала свом народу љубав према једнокрвном и једновјерном руском народу.²⁰⁹ Српска делегација отпутовала је у Лењинград гдје је патр. Герман на дан славе Лењинградске духовне академије (9. октобар, апостол и јеванђелист Јован Богослов) постао Почасни члан ове високошколске образовне установе. У захвалној ријечи српски патријарх је истакао да ће га овај чин још више везивати за Русију коју је научио да воли још у дјетињству, у вријеме када је скоро сваки прости сељак говорио о Русији као „тврђави и бедему словенства“. Герман је био први страни патријарх који је посјетио Псковско-Печерски манастир. По повратку у Москву услиједио је пријем код југословенског амбасадора М. Пешића, и посјета предсједнику Савјета за религијске послове В. Куроједову, гдје су

²⁰⁸ П. Кутепов, „Братский визит Святейшего Патриарха Сербского Германа“, 9-11.

²⁰⁹ Исто, 12-13.

констатовани добри односи између РПЦ и СПЦ. По ријечима српског патријарха, СПЦ је свагда била вјерни пријатељ и друг руског и совјетског народа.²¹⁰ Опроштајни пријем код руског патријарха 11. октобра (присуствовало око 100 званица) био је прилика за сумирање резултата ове посјете и подсећање на примјере међуцрквених веза у прошлости. Подужи говор руског патријарха посебно је објављен у ЖМП-у. Он је казао, поред осталог, да ових неколико дана није им у потпуности пружио прилику да укажу „сву пуноћу љубави“ према гостима, према СПЦ, према српском народу који воли рад и мир, и према свим „братским народима Југославије“. РПЦ је увијек гајила осјећања „дубоке оданости и љубави“ према „својој сестри“ – Српској цркви. Основе руско-српског црквеног пријатељства и сарадње ударене су још у стара времена, истакао је руски патријарх, помињући у том контексту подвиг св. Ђирила и Методија као извор „с којег се напајало наше братство“, и св. Саву који је „прославио своју цркву светошћу и величином својега подвига“. Последњих неколико вјекова „истакнути српски религиозни трудбеници“ радили су на терену Руске цркве тако „оставивши богато духовно наслеђе и захвалну успомену о себи“. За вријеме пећког патријарха Пајсија Јањевца (1614-1647) руски патријарх је казао да су тада установљене „најтјешње везе“ многих епархија и манастира Српске патријаршије са Руском црквом, а после добијања независности Србије 1830. „наши међуцрквени односи су постали нарочито јаки“, на начин што су у духовним школама Руске цркве образовање добили „многи познати великани Српске православне цркве“. Руски патријарх поменуо је посјете српских патријараха Гаврила и Викентија, док је за Германа истакао да је „један од признатих прегалаца савременог православља“. Узајамно разумијевање између двије цркве представљало је увијек „важан елемент свеправославног јединства и једномишљења“, а тако је и данас. Наведена су питања „од велике важности за наше општење“: дијалог са дохалкидонским црквама, успостављање вјерског јединства као један од најглавнијих задатака и питања цјелокупног православља, заједнички став у разговору са англиканцима и старокатолицима, заједнички став двије цркве пред припрему за Свети и Велики Сабор Источне Православне цркве, као и рад на екуменском пољу.²¹¹ Аутор прилога навео је ријечи српског патријарха да су током боравка запазили напредак и процват РПЦ, напредак у друштвеном животу, те да будући процват наших цркава, Руске и Српске, као и напредак наших народа, види на

²¹⁰ Исто, 14.

²¹¹ „Речь Святейшого Патриарха Пимена на прощальном приеме в честь Святейшого Патриарха Сербского Германа 11 октября 1974 года“, *ЖМП*, бр. 1, 1975, 7-9. За ову посјету видјети и: Архимандрит Милутин Стојадиновић, „Боравак патријарха Германа у Русији“, *Гласник СПЦ*, бр. 11, 1974, 234-264.

једном ширем, међународном, свеправославном и општехришћанском плану, што је један већи идеал. Црквене везе ће се побољшати и слањем кандидата из СПЦ у духовне школе Руске цркве. По писању ЖМП-а ово је била „братска посјета“.²¹²

И током 1980-их одржаване су званичне посјете између двије цркве. Руски патријарх Пимен био је од 29. септембра до 6. октобра 1984. у „званичну и поклоничку“ посјету Српској цркви. Тренутак је био осјетљив – „светско миротворство и настојање да се заштити дар људског живота од светске катастрофе“, по писању српске црквене штампе. Уз већ редован репертоар обилазака (споменик ослободиоцима Београда, Иверска капела, Авала, Руска црква у Београду, Богословија и Богословски факултет...), ова посјета специфична је по томе што је реализовано поклоништво на „Косово равно“, које је обухватало обилазак Газиместана, Грачанице, Призрена, Великих Дечана, Пећке патријаршије (4. октобра служена патријарашка литургија), Девича. Затим је услиједила посјета Студеници и Жичи. Гости су били примљени и од стране појединих југословенских и србијанских функционера (Лазар Мојсов, Душан Чкребић). Д. Чкребић, предсједник Предсједништва СР Србије, изјавио да ову посјету ставља у контекст „укупног развијања пријатељских односа између СФРЈ и Совјетског Савеза“.²¹³

У ЖМП-у објављени су говори и бесједи руског патријарха изговорене током ове посјете, као и на крају сусрета потписани коминике и попис награђених лица од стране руског патријарха. Пимен је 30. септембра у Саборној цркви у Београду говорио да у историјским збивањима има доста заједничког међу нашим црквама и нашим народима. Поново су поменуте историјске личности и моменти из историје руско-српских црквених веза. Приоритети сарадње били су као и током претходног састанка у Москви: припрема Великог Сабора Источне Православне Цркве, продубљивање веза свеправославног јединства, дијалог с древним источним (дохалкидонским) црквама, наставак дијалога са Римокатоличком, Старокатоличком, Англиканском и Лутеранском црквом, учешће у раду ССЦ-а и екуменском покрету. У говору на свечаном ручку у Патријаршији истог дана Пимен је за српског патријарха казао „да му је име познато не само у пределима Светосавске цркве него и у читавом хришћанском свету“, да су везе између двије патријаршије особито ојачале за вријеме Германовог патријаршијског служења. Руски патријарх бесједио је и у Подворју Руске цркве у Београду (те године

²¹² П. Кутепов, „Братский визит Святейшего Патриарха Сербского Германа“, 15.

²¹³ М. Д. Ј., „Патријарх московски и целе Русије Пимен посетио Српску православну цркву“, *Гласник СПЦ*, бр. 11, 1984, 230-246.

навршавало се 60 година руског храма св. Тројице у Београду), и током литургије у Пећкој патријаршији у „древном граду“ Пећи, „престолном граду српских првојерараха“. Пећ је не само духовни центар него и центар народних ослободилачких покрета на чијем су челу неријетко стајали пећки патријарси. У заједничком саопштењу је наведено да су током овог сусрета разматрана питања „братске сарадње“ двије цркве, „међуцрквене и екуменске сарадње, узајамног служења миротворству, учвршћивању пријатељства и братства народа СССР-а и СФРЈ“. Патријарх Герман одликован је Орденом преподобног Сергија Радоњешког I степена, док су митрополит загребачко-љубљански Јован и епископи рашко-призренски Павле, жички Стефан, шумадијски Сава и нишки Иринеј примили Орден Сергија Радоњешког II степена. Више лица из СПЦ одликовани су овог пута од стране руског патријарха.²¹⁴

Од 7. до 16. маја 1985, поводом обиљежавања 40 година побједице над фашизмом у Југославији, у Београду је боравила делегација РПЦ од 4 члана: митрополит калињински и кашински Алексије, архимандрит Виктор, секретар калињинског епархијског Управног одбора, протојереј Петар Раина клирик г. Москве, и А. Јегоров, референт Одељења спољних црквених односа. По доласку посјетили су српског патријарха, док је увече у совјетској амбасади био организован велики празнични пријем. Поводом храмовне славе цркве св. Марка служена је литургија, док су сјутрадан чланови делегације положили вијенац на споменик совјетским војницима погинулим у ослобођењу Београда. Као учесници Великог Отаџбинског рата митр. Алексије и Петар Раина били су међу почасним гостима на војној паради на централном тргу у Београду. Делегација је посјетила гроб Ј. Б. Тита, и положила цвијеће на споменик совјетској делегацији чији су чланови страдали у авионској несрећи 1964. на челу са маршалом Совјетског Савеза и херојем Југославије С. С. Бирјузовом. Делегација је обишла Светозарево гдје је служен парастос на гробу 1170 совјетских војника погинулих при ослобођењу Југославије. У руском храму св. Тројице у Београду 11. маја читана је посланица патријарха Пимена и Синода о 40-годишњици Побједице. Ова делегација учествовала је 12. маја на литургији под отвореним небом и у чину освећења зидова храма св. Саве у Београду, када је положена Повеља о наставку градње. Присуствовало је око 100 000 вјерника, пристиглих из разних крајева Србије. На крају литургије митрополит Алексије предао је српском патријарху дарове за храм

²¹⁴ „Посещение Святейшим Патриархом Пименом Сербской Православной Церкви 29 сентября – 6 октября 1984 года“, *ЖМП*, бр. 12, 1984, 6-14.

св. Саве (кандило, натпрестони крст, евхаристијске сасуде) што је било пропраћено бурним овацијама присутних. Илок као мјесто крвавих бојева током новембра-децембра 1944. са гробљем 1044 совјетска војника, обишли су чланови делегације, као и манастир Бођани. Јасеновац, мјесто бившег концлогора, у којем је од усташке руке (хрватских фашиста) побијено око 700 000 Срба, посјетили су 14. маја. То је по први пут урадила ова руска црквена делегација, а да је забиљежено у званичној црквеној штампи. Током наредног дана реализована је опроштајна посјета српском патријарху, и сусрет са деканом и професорима Богословског факултета.²¹⁵

Рукоположење за епископе некадашњих студената руских духовних академија био је понекад повод за долазак делегација Руске цркве. Епископској хиротонији архимандрита Лонгина (Крча) (који је 1975-1979. студирао на МДА) за викарног епископа патријарху Герману, присуствовали су митрополит ростовски и новочеркаски Владимир, и секретар Савјета МДА архимандрит Платон (20. октобар 1985). Претходно је још један дипломац МДА Никанор (Богуновић) 11. августа исте године хиротонисан за епископа хвостанског. У току званичног пријема српски патријарх изразио је захвалност руском патријарху по чијем благослову се студенти из СПЦ школују на МДА, подвукавши историјски значај братских веза између двије цркве. Делегација је посјетила војни меморијал и споменик совјетском војнику-ослободиоцу у вези са 41-годишњицом ослобођења Београда, као и предсједника и секретара Комисије за верска питања Србије Ж. Станковића и В. Станојевића, који су високо оцијенили прошлогодишњу посјету руског патријарха Југославији. На позив епископа Василија посјетили су тузланску епархију и неколико манастира (Озрен, Ловницу, Папраћу, Тавну). И овог пута подвучен је значај братских пријатељских односа између двије цркве и народа Југославије и Совјетског Савеза за „јачање мира у Европи и читавом свијету“.²¹⁶

Последња посјета српског патријарха Германа Руској цркви догодила се током септембра 1986, у вријеме када је имао 87 година живота. Било је то вријеме када је после новог курса перестројке дошло до оживљавања дијалога државе са црквом, а текле су припреме за велики јубилеј који је планиран за 1988, посвећен 1000-годишњици крштења Русије. Бројна делегација из СПЦ допутовала је у Москву 8. септембра. Приликом сусрета поново је било осврта на историјат веза, и улогу

²¹⁵ „На празднованији 40-летия Победы в Югославији“, *ЖМП*, бр. 10, 1985, 57.

²¹⁶ Архимандрит Платон, „Визит делегации Русской Православной Церкви в Югославию“, *ЖМП*, бр. 7, 1986, 48-49.

досељеника из Србије који су дали свој допринос словенској књижевности обогативши „химнографску и хагиографску ризницу Руске цркве“. Поменуто је борба раме уз раме војника Совјетске армије и Народноослободилачке армије Југославије против фашиста. За разлику од извјештаја и описа претходних визита овом приликом објављена је краћа биографија патр. Германа, уз напомену да му је ово седма посјета „нашој земљи и Руској православној цркви“.²¹⁷ Програм посјете био је богат. Почело је обиласком храма Васкрсења на Сокољниках. Част је указана српском патријарху када је началствовао богослужењем у Успенском храму лавре преподобног Сергија, на имендан руског патријарха Пимена (9. септембар). Приликом пријема код руског патријарха Герман му је уручио новоустановљено одликовање СПЦ – Орден св. Саве Српског I степена, уз напомену да је он први лауреат овог високог одликовања Гости су посјетили и Московску духовну академију. Делегација је имала прилику да се упозна са рестаурационим и другим радовима који су се спроводили у Даниловском манастиру „новом духовном и административном центру“ Московске патријаршије, на простору од 5,2 хектара површине, који је 1983. враћен Руској цркви од стране државе. Радови су изазвали интерес и због тога што је у току била градња „грандиозног спомен-храма“ св. Саве на Врачару у Београду. „Сетили смо се нашег Врачара и наставка изградње Спомен-храма Св. Саве. Пред очима се ствара силуета ових тако нам драгих зидова са којих нестаје патина педесетогодишње утрнулости и осећа пулс новог живота“, објављено је тим поводом у *Гласнику СПЦ*. Овдје је било прилике да се посјети Одељење спољних црквених односа, док су тог дана имали пријем код К. М. Харчева, предсједника Савјета за религијске послове.

Из Москве српска делегација отпутовала је у Кијев („Свето Кијево“), посјетивши тамо Кијево-Печерску лавру која је још увијек имала статус Историјско-културног музеја. То је побудило посебне утиске о давнашњим везама Српске цркве и њене јерархије, монаха и мирјана са традицијом руског монаштва и духовне просвете у Русији. Бројни дјелатници СПЦ били су у прошлости студенти Кијевске духовне академије, или су замонашени у Кијево-Печерској лаври. Овдје су поред осталог посјетили меморијал историје Великог Отаџбинског рата 1941-1945. године. Српски патријарх био је 13. септембра поздрављен од митроплита кијевског Филарета у вези са 28-годишњицом ступања на трон св. Саве. Литургија у Саборној цркви у граду Лавову, њено унутрашње уређење и само богослужење оставили су снажне утиске на српске

²¹⁷ Диакон Борис Даниленко, „Святейший Патриарх Сербский Герман – гость Русской Православной Церкви“, *ЖМП*, бр. 12, 1986, 15.

госте. Посјетили су цркву Преображења у Лавову гдје је дуго година настојатељ био протојереј Гаврил Костельник, емигрант, рођен у Руском Крстуру у Војводини, иницијатор присаједињења галицијских грко-католика унијата са Руском црквом, и предједавајући на Лавовском сабору у марту 1946. Герман је био први српски патријарх који је посјетио Галицијску Русију и Почајевску лавру. Овај боравак је био медијски пропраћен у виду интервјуа српског патријарха дописницима ТАСС-а и локалне штампе. Одавде се српска делегација вратила у Москву. Српски патријарх имао је 16. септембра пријем у Кремљу код замјеника Предсједника Президијума Врховног Совјета СССР-а П. Н. Демичева, увече и код југословенског амбасадора М. Друловића. Посјетили су Одјел за издавачку дјелатност РПЦ гдје је српског патријарха примио одговорни секретар редакције ЖМП-а К. М. Комаров.²¹⁸ И овом приликом издат је заједнички коминике којим је посвједочена „истомишљеност у питањима“ заједничког служења двије цркве и њихове сарадње у екуменском покрету. Традиционалне братске везе међу црквама-сестрама треба и убудуће развијати и учвршћивати. Истакнута је и потреба и значај истомишљености за „насушна питања“ за савремено човјечанство – очување мира, спречавање нуклеране катастрофе, и очување „свештеног дара живота на Земљи“.²¹⁹ Ова визита била је медијски добро пропраћена. Информације о посјети објавиле су новине „Известија“, а посјету Петру Демичеву „Правда“, као и медији у Београду (радио, телевизија, „Политика“, „Православље“). Основни садржај ове посјете може се сажети у двије мисли српског патријарха које су „провејавале“ на конференцијама за штампу (у Лавову и Москви), у виду одговора „на коректно постављена питања“: „Свака акција, која брани мир и спречава рат, с наше стране мора бити поздрављена“, и „Никад нећемо заборавити да смо били међу браћом и као своји код својих“.²²⁰

3. „Природно огњиште у коме се подгрејава пријатељство...“ Подворје Московске патријаршије у Београду

Оснивач руске црквене општине у престоници Југославије био је протојереј Петар Беловидов. На мјесту некадашње бараке 1924-1925. била је изграђена руска камена црква св. Тројице, за 300-400 људи, у псковском стилу XV вијека, по пројекту војног инжењера В. В. Сташевског. Црква је освећена „малим чином“ 4. јануара 1925, а

²¹⁸ Исто, 16-18; М. Д. Ј., „Његова Светост Патријарх српски Герман посетио Руску православну цркву“, *Гласник СПЦ*, бр. 11, 1985, 259-264, оvdје 261.

²¹⁹ „Коммюнике Предстоятелей Сербской и Русской Православных Церквей“, *ЖМП*, бр. 12, 1986, 9-11.

²²⁰ М. Д. Ј., „Његова Светост Патријарх српски Герман посетио Руску православну цркву“, 262.

5. јула 1930. осветио је српски патријарх Варнава. Осим српских патријараха овај храм је често посјећивао краљ Александар Карађорђевић, чланови краљевске породице, министри и стране дипломате. Први настојатељ храма био је прота Беловидов, кога је након његове смрти 1940. наслиједио протојереј Јован Сокаљ, све до свог одласка у СССР (1950). Описујући руске храмове у Београду Лав Париски је за ову цркву истакао да је лоцирана у центру града, близу Скупштине и велике зграде главне поште, иза величанственог српског храма св. Марка; са многим древним и умјетничким иконама од којих се посебно издвајају иконе „Сви свети у земљи руској просијавши“ и Богородичина икона „Свих жалосних радост“, радови архимандрита Антонија Бартошевича, док је иконостас попуњен иконама у рубљовском стилу. Париски је навео састав свештенства овог храма којег су чинили: протојереји Ј. Сокаљ, В. Некљудов, В. Тарасјев, свештеник В. Мошин, архимандрит Антоније и протођакон А. Качински. После Сокаља старјешина ове цркве био је бивши учесник белог покрета протојереј Виталије Васиљевич Тарасјев (до 1974), кога је наслиједио син Василије (до 1996). Старјешине руског Подворја били су, по сопственим ријечима, не само мисионари вјере и „чувари руског духа“ у Србији, него и свјedoци балканских дешавања. У данима окупације духовни центар руске емиграције у Београду постала је црква св. Тројице. Иверска капела на Новом гробљу у Београду саграђена је 1930-1931, пошто су 1929. совјетске власти срушиле истоимену капелу из XVII в. на Воскресенској капији поред Црвеног трга у Москви. Освећење су обавили српски патријарх Варнава и митрополит Антоније из РПЗЦ (5. јул 1931). Ова капела повремено је служила као други парохијски храм у Београду. Синод СПЦ је 13. априла 1945. дао разрешење за канонски отпуст свим свештеницима РПЗЦ на територији Југославије који су се налазили под покровитељством Српске цркве, давши епископу кировоградском Сергију (Ларину), који је у то вријеме боравио у посјету Српској цркви, да свештенство и два руска храма у Београду прими у канонско и евхаристијско општење са Московском патријаршијом. Тада је основано Подворје РПЦ у Београду. Одлуком Синода РПЦ од новембра 1954. сви руски храмови у Југославији, осим цркве св. Тројице, предати су у јурисдикцију СПЦ, што је обављено током 1955-1957.²²¹

Поводи за заједничко служење српског и руског свештенства у храму Подворја у Београду били су разни. У поводу обиљежавања 35 година свештеничке службе проте

²²¹ М. В. Шкаровский, *Русская и Сербская Православные Церкви...*, 35-39, 98-99, 106-108; „О пребывании московской делегации в Белграде в феврале-марте 1946 г. (Из доклада Л. Н. Парийского Святейшему Патриарху Алексию)“, *ЖМП*, бр. 5, 1946, 39-40; М. Jovanović, „'Sveštenik i društvo – eto parole': Ruska pravoslavna zagranična crkva na Balkanu 1920-1940“, *Tokovi istorije*, 3-4/2005, 95-97.

Јована Сокала 26. октобра 1947. свечано богослужење служио је епископ рашко-призренски Владимир (Рајић), некадашњи студент МДА и пријатељ Руске цркве, познат међу епископатом СПЦ као русофил. За њега је служење у руском храму, уз прекрасно руско пјевање хора, представљао велики ужитак. Према Ј. Сокаљу, који је много година служио као наставник и инспектор у српским богословијама, многи свештеници и епископи СПЦ, његови бивши ученици, осјећају љубав и благодарност.²²²

Прије него су успостављени односи и размијењене званичне посјете између СПЦ и РПЦ након прекида совјетско-југословенских односа, српски патријарх Викентије служио је у руском храму св. Тројице у Београду 6. фебруара 1955. Том приликом је изразио радост и срећу што служи у храму који испуњава велику мисију зближавања двије цркве, испунивши молбу „свог сабрата“ руског патријарха да одликује старјешину Подворја о. Виталија Тарасјева крстом и митром, сматрајући тај дан историјским.²²³ Јубилеј 50-годишњица епископске службе руског патријарха обиљежен је у Подворју у Београду, када је 12. маја 1963. служено свечано богослужење. Српску цркву представљали су епископи моравички Сава и бачки Никанор.²²⁴

У суботу 18. априла београдски радио је пренио информацију ТАСС-а да је умро поглавар РПЦ патријарх Алексије. На дан његове сахране, у 12 сати по средњеевропском времену, служено је опело у цркви св. Тројице, уз присуство свештенства и вјерног народа из свих београдских парохија. Српски патријарх није могао присуствовати због болести, па је опело служио еп. марчански Данило са 11 свештеника. Присуствовали су и представници свих београдских црквених општина и Савеза православних свештеника Југославије. Старјешина храма св. Тројице прота Виталије казао је на крају да су још свјежа сјећања већине на боравке руског патријарха у Београду 1957. и 1962. године. Опело се завршило трикратним пјевањем „Вјечнаја памјат“ старим српским напјевом.²²⁵ На вијест о смрти истакнутог архијереја Руске цркве митрополита Никодима (Ротова), познатог радника на пољу екуменизма и „министра спољних послова“ Московске патријаршије, патр. Герман је служио

²²² Протоиерей В. Неклюдов, „Русская жизнь в Белграде (35-летний юбилей протоиерея И. Сокала)“, *ЖМП*, бр. 1, 1948, 66-69; Епископ Сава, „Епархије и епископи 1920-1970.“, 527-528; М. В. Шкаровский, *Русская и Сербская Православные Церкви...*, 65; Р. Радић, *Живот у временима...*, 521- напомена 226.

²²³ „Служение Сербского Патриарха Викентия“, *ЖМП*, бр. 6, 1955, 69.

²²⁴ Прот. В. Тарасьев, „Празднование 50-летия архиерейского служения Святейшего Патриарха Алексия в зарубежных приходах. Белград“, *ЖМП*, бр. 8, 1963, 12.

²²⁵ Протоиерей Виталий Тарасьев, „Молитва о упокоении Святейшего Патриарха Алексия в Белграде“, *ЖМП*, бр. 7, 1970, 30-31.

парастос у храму Подворја, на девети дан од његове смрти, уз присуство свештенства из СПЦ, представника Ватикана (пронунције Ватикана у СФРЈ монсињор Микеле Чекини), унијатског бискупа Београдске бискупије. Герман је „по старом српском обичају“ осветио кољиво вином, а сви присутни су се уписали у књигу жалости.²²⁶

Празник Подворја 30. маја 1977. био је прилика да служи српски патријарх, када је уједно обиљежена 20-годишњица епископске службе руског патријарха Пимена. Прота Тарасјев пожелио је да празнују двије деценије управљања патријарха Германа Српском црквом.²²⁷ Прилика за то указала се наредне године. Како би увеличао свечано обиљежавање храмовног празника о. Василије Тарасјев позвао је патр. Германа у цркви св. Тројице. Повод је било и то што се 1978. (13. септембра) навршавало 20 година патријарашке службе српског патријарха. Герман је стигао у пратњи еп. далматинског Николаја и источноамеричког и канадског Христофора. Прота Тарасјев истиче да када српски патријарх борави на посебно свечаним догађајима на његовом аутомобилу развијају се заставе Српске цркве и српске државе. Герман је дошао у свечаној црвеној раси, са панагијом светитеља српског Саве. Литургију је служио епископ далматински уз саслужење 12 протојереја, јереја и јеромонаха, и 5 протођакона. Присутни су били професори Богословског факултета, старјешине београдских храмова, професори Богословије... На крају службе прота Тарасјев се обратио „високом јубилару“ (слављенику) истакавши да је и патр. Герман као св. Сава посјетио свети град Јерусалим (1959), да слично патријарху Макарију (Соколовићу) који је обновио Пећку патријаршију, и Герман обнавља храмове у сваком мјесту гдје је то потребно и могуће, и да попут патријарха Арсенија (Чарнојевића) који је повео поверени му народ у суседну земљу да би га спасао од физичког уништења и смрти, и он духовно спасава повјерено му стадо Христово. Поклонио је српском патријарху јубилејну панагију у част 60-годишњице обнове патријаршије у Руској цркви – дар патријарха Пимена, уз напомену како су и руски патријарх и Синод и сав епископат РПЦ знали да су само неодложни послови могли да Германа спријече да не дође у Москву на те свечаности. Од црквеног савјета храма св. Тројице примио је крст, јер је још од времена када је био викар почео да служи у храму Подворја, што је наставио касније као епископ и патријарх, док је од парохијана добио књиге на поклон. На то је Герман узвратио, поред изјаве захвалности руском патријарху, да воли Руску цркву, руски народ, Совјетски

²²⁶ Протоиерей Василий Тарасьев, „Панихида по митрополите Никодиме“, *ЖМП*, бр. 12, 1978, 15.

²²⁷ Протоиерей Василий Тарасьев, „Престольный праздник Патриаршего подворья в Белграде“, *ЖМП*, бр. 10, 1977, 11-12.

Савез, поменувши два човјека који су много учинили за развој и јачање руско-српских веза – патријарха Алексија и проту Виталија Тарасјева. Овоме догађају присуствовали су представници совјетске амбасаде и Извршног већа Србије. На свечаном ручку у Подворју о. Тарасјев пожелио је Герману „библијске године живота, мудрост Соломонову и ревност пророка Илије“. На крају извјештаја прота Тарасјев саставио је кратак историјат древног трона патријараха српских, од св. Саве до патр. Германа.²²⁸

И наредне године настављена је „добра традиција“ да поглавар СПЦ, по могућности, служи литургију на славу руске цркве св. Тројице. Прота Василије Тарасјев поздравио је српског патријарха у име руског патријарха Пимена, Синода и цијеле РПЦ поводом 55 година његовог свештенослужења (1924. тада Хранислав Ђорић рукоположен је за ђакона). Похвално је говорио о српском патријарху као оном који стално посјећује и духовно кријепи своју паству као што је био случај послје недавног земљотреса у „братској Црној Гори“, када је обишао овом стихијом погођене манастире, храмове и куће. Искористио је прилику да српском патријарху честита имендан (св. Герман Цариградски, 25/12. мај) са нагласком на плодовима његовог рада (подизање и освећење нових храмова, манастирских келија, монашења, рукополагање нових архијереја). Српском патријарху предао је поклон од руског патријарха – икону његове крсне славе св. Јована Крститеља у знак „нашег поштовања, љубави и једномишљености“, а у своје лично име и у име парохијана овог храма књигу *Кијевски Псалтир* из 1397. године. Српски патријарх говорио је да је од раних година слушао о Руској цркви, руским људима; да је у младости прочитао сву руску литературу преведену на српски језик; да је маштао од дјетињства да посјети Русију, њену цркву и народ што се остварило 1958, као да и свагда узноси молитве за нашу једнокрвну и једновјерну браћу. То што је по закону црква одвојена од државе никако не значи њену пасивност, већ да црква учи народ да воли и „небеску и земаљску отаџбину“, истакао је српски патријарх.²²⁹

Знаменита битка која се одиграла 8. септембра 1380. на Куликовском пољу (десна обала Дона у предјелу ушћа ријеке Непрјадве у Дон) између руских пукова на челу са великим московским кнезом Дмитријем Донским и Хордине војске под командом Мамаја, завршила се побједом руске војске чиме је ударен темељ ослобођењу руског и других народа од монголско-татарског ропства. Јубилеј 600 година од чувене

²²⁸ Протоиерей Василий Тарасьев, „20-летие патриаршества Патриарха Сербского Германа“, *ЖМП*, бр. 12, 1978, 37-40.

²²⁹ Протоиерей Василий Тарасьев, „Престольный праздник Патриаршего подворья в Белграде“, *ЖМП*, бр. 3, 1980, 10-11.

битке обиљежен је у храму Подворја Московске патријаршије у Београду 21. септембра 1980. на празник Рођења Богородице, уз напомену да је за ову парохију значајно и то што је прво богослужење, тада у шатору, служено баш на овај црквени празник 1924. године, на мјесту данашњег храма. Српски патријарх тог дана није могао присуствовати због обавеза отварања симпозијума у манастиру Жичи, па га је представљао декан Богословског факултета проф. др Благота Гардашевић. Прота В. Тарасјев упоредио је Куликовску битку са битком на Косову пољу која такође има „историјски значај за браћу Србе и све Јужне Словене“. Протосинђел из СПЦ др Стефан (Чакић) је са групом парохијана руског Подворја у октобру 1979. посјетио светиње Русије, о чему је скорије издао књигу, па је искористио прилику да подијели утиске са присутнима. Захваљујући редакцији ЖМП-а у Подворју је била приређена изложба фотографија на тему Куликовске битке.²³⁰

У Иверској капели у Београду (изграђена по узору на Иверску капелу крај Воскресенске капије Црвеног трга у Москви) богослужили су својевремено српски патријарси Варнава, Гаврило и Викентије, као и московски патријарх Алексије. Иконостас у овој капели сачињен је од икона које представљају историју Русије и Руске цркве, као и три светиње руских градова: Кијева (Успеније), Петрограда, престонице петровске Русије (Нерукотворени образ Господа Исуса Христа), и Москве (Иверска икона Мајке Божије). У крипти капеле похрањене су кости руских војника палих на Солунском фронту и оних који су учествовали у одбрани Београда 1915. Овдје је сахрањен митр. Антоније (Храповицки). У оквиру посјете СПЦ патријарх Алексије посјетио је ову капелу и 26. октобра 1957. служио парастос на гробу митр. Антонија, помињући имена патријараха Тихона и Сергија. Тиме је фактички био завршен симболички чин измирења с послереволюционарном руском црквеном емиграцијом у Југославији. Године 1981. навршило 50 година од освећења ове капеле.²³¹

Често пута су храмовној слави цркве св. Тројице присуствовали и Срби који су били на поклоничким путовањима по светињама Русије. Тако је било на празник Духове 7. јуна 1982. када је празновано 50 година свештенослужења руског патријарха Пимена, чему је дао на значају српски патријарх својим учешћем на богослужењу.

²³⁰ Протоиерей Василий Тарасьев, „Юбилейное празднество в Патриаршем подворье в Белграде“, ЖМП, бр. 2, 1981, 17. Ријеч је о књизи: Стефан Чакић, *У посети великим светињама и историјским споменицима Русије*, Нови Сад, 1979.

²³¹ Протоиерей Василий Тарасьев, „Пятидесятилетие Иверской часовни в Белграде 1931-1981“, ЖМП, бр. 12, 1982, 112-113; М. В. Шкаровский, *Русская и Сербская Православные Церкви...*, 38-39, 108; „Делегација Руске православне цркве у посети Српској православној цркви“, *Гласник СПЦ*, бр. 11, 1957, 272.

Истакнут је значај и улога руског патријарха на духовном обједињавању вјерног народа и његово проповједништво у борби против нуклеарног рата. И Српска црква узела је учешће у том миротворачком дјелу, како је напоменуо прота Тарасјев. Пренесене су ријечи патр. Германа о љубави и захвалности коју осјећа према патр. Пимену, Руској цркви и њеном благочестивом народу. Приповиједао је о свом незаборавном боравку у Тројице-Сергијевој лаври, код моштију преподобног Сергија Радоњешког.²³² Јубилеј 75 година живота и 14 година на трону патр. Пимена, његов српски колега увеличао је својим присуством у Подворју 3. јуна 1985. године. Помињање напора руског патријарха за очување мира у свијету ни овог пута није изостало од стране старјешине Подворја, уз подвлачење значаја његове недавне посјете СПЦ-у. Герман је са захвалношћу поменуо дарове руског патријарха храму св. Саве у спомен на то што је први српски архиепископ примио монашки постриг у руском манастиру на Светој Гори.²³³

Проти Василију Тарасјеву у фебруару 1987. навршило се 30 година свештеничке службе, па су тим поводом у Београд допутовали представници РПЦ на челу са архиепископом јарославским и ростовским Платоном. Овај боравак искоришћен је за сусрет са српским патријархом и појединим епископима из СПЦ, који су се интересовали како теку припреме за обиљежавање великог јубилеја 1000-годишњице крштења Русије, радови у Даниловском манастиру и др. Свечана литургија служена је 22. фебруара у руској цркви св. Тројице у Београду, а да би јубилара поздравио пристигао је и српски патријарх. Руска црквена делегација посјетила је Комисију за односе са верским заједницама СР Србије (предсједник Драган Драгојловић), упознала се са токовима градње храма св. Саве, посјетила Богословски факултет (на којем се школује 450 студената) и Богословију Светог Саве.²³⁴

Велики јубилеј 1000-годишњица крштења Русије свечано је обиљежена и у Подворју РПЦ у Београду (10-16. септембар 1988), уз присуство делегације Руске цркве (на челу епископ бриселски и белгијски Симон). Заједно са епископима из СПЦ (рашко-призренски Павле, зворничко-тузлански Василије, источноамерички Хризостом) гостујући епископ служио је литургију у храму св. Тројице. Еп. Симон

²³² Протоиерей Василий Тарасьев, „Пятидесятилетие Иверской часовни в Белграде 1931-1981“, *ЖМП*, бр. 12, 1982, 112-113.

²³³ Протоиерей Василий Тарасьев, „Храмовой праздник в подворье Русской Церкви в Белграде“, *ЖМП*, бр. 9, 1985, 89.

²³⁴ Священник Феодор Повный, „Торжества в Патриаршем подворье в Белграде. К 30-летию служения в священном сане протоиерея Василия Тарасьева“, *ЖМП*, бр. 11, 1987, 28.

прочитао је писмо патријарха Пимена поводом 30 година од интронизације патријарха Германа на патријаршијски трон, даровавши му панагију и крст. Литургија је саборно служена и у храму св. Александра Невског (12. септембра). Госте је интересовало како напредује градња храма св. Саве који би, према пројекту, „требало да буде један од највећих на свијету“, а која се заснива на прилозима. У концертној сали Универзитета у Београду 14. септембра приређен је програм поводом јубилеја којем су присуствовали патријарх и владике СПЦ, представници других конфесија, владе СФРЈ, СР Србије, власти Београда, чланови САНУ. С рефератом наступио је проф. Владан Поповић, након чега је почео концерт у изведби руских и српских музичара, а наступао је и оркестар Београдске филхармоније. Читана је ода „Бог“ Г. Р. Державина, извођена музика Н. А. Римског-Корсакова и П. И. Чајковског. У фоајеу концертне сале учесници су имали прилику да се упознају са изложбом посвећеној животу Руске цркве. Прота Тарасјев је констатовао на крају да је прослава миленијума крштења Русије у Београду завршена са великим успјехом.²³⁵

„У атмосфери молитве, духовне радости и братског јединства наших цркава и народа“ протекло је обиљежавање 400-годишњице Руске патријаршије у Београду, која је у Подворју два пута обиљежена: на храмовни празник (18. јуна 1989) и на имендан патријарха Пимена (8-9. септембар 1989). Догађају у јуну присуствовао је српски патријарх, док је литургију служио еп. будимски Данило. Осмог септембра је у Дому совјетске културе у Београду свечано обиљежен овај јубилеј уз присуство гостију из црквених, научних, културних и друштвених кругова. Присутни су имали прилику да погледају изложбу у част 1000 година крштења Русије и 400 година од успостављања патријаршије. Сјутрадан је служена литургија у храму Подворја уз учешће свештеника СПЦ, уз напомену да је тог дана српски епископат учествовао у завршним свечаностима повратка моштију св. кнеза Лазара, које су током 1988-1989. ношене по српским крајевима на духовно укрепљење народа. Прота Тарасјев позвао је на молитву за здравље болесног српског патријарха Германа.²³⁶

²³⁵ Протоиерей Василий Тарасьев, „Торжества в Патриаршем подворье в Белграде“, *ЖМП*, бр. 5, 1989, 10-11.

²³⁶ Протоиерей Василий Тарасьев, „Торжества в Патриаршем подворье в Белграде“, *ЖМП*, бр. 4, 1990, 58.

Закључак

Приликом израде мастер рада прегледано је преко 580 бројева *Журнала Московске патријаршије*, из којих смо издвојили 222 прилога који се директно или индиректно односе на нашу тему. У периоду 1943-1948. објављено је 28 прилога, 1949-1955. свега 7, 1956-1964. 36, 1965-1969. 17, 1970-1979. 79, 1980-1989. 47, 1990-1991. 7, и један текст који смо уврстили из 1992. године. Најмање текстова објављено је у периоду 1949-1955, што се поклапа са прекидом односа између СССР-а и Југославије, који се директно одразио и на односе двије цркве, па самим тим и на заступљеност садржаја на српске теме. Томе у прилог иде чињеница да од броја 6 за 1950. до броја 6 за 1955. није објављен ни један прилог о нашој теми, изузмемо ли заједничке честитке руског патријарха поглаварима аутокефалних православних цркава, дакле и патријарху СПЦ, поводом Божића и Васкрса. У години 1956. када је дошло до поновног успостављања односа између двије цркве објављено је 5 прилога, исто колико и наредне године. За вријеме патр. Гаврила (1943- мај 1950) објављено је 34 прилога, Викентија 14, Германа 170. Заступљени су прилози на разне теме: историја руско-српских црквених односа и веза, актуелне међуцрквене посјете, историја Срба и СПЦ (рано хришћанство, однос Цариградске патријаршије према балканским Словенима, политика Ватикана према Србима и балканским Словенима, Косовска битка...), личности (светитељи – Симеон Мироточиви, Сава Немањић, Арсеније Сремац, кнез Лазар, Василије Острошки, Горазд Чешки; српски подвижници – Симеон Дајбабски, Теоктист Балтић, Георгије Хиландарац; истакнути богослови – Никодим Милаш и Јустин Поповић; српски патријарси XX вијека, епископи), хроника живота Српске цркве (јубилеји, манифестације, конференције, симпозијуми, спољни контакти, издавачка дјелатност, обнова цркава и манастира, избор нових епископа...).

Приликом осврта на историју руско-српских црквених веза Срби су приказивани као неко ко је остао народ православни и избјегао католичење, и био препрека ширењу римокатоличког утицаја и антисловенске експанзије Рима. Помињани су и неки датуми из историје међусобних веза. Тако је често истицан поступак српског цара Душана који је 1349. примио ктиторство и преузео бригу о руском светогорском манастиру Свети Пантелејмон. Важан сегмент у руско-српским црквеним везама јесу културне везе. Помињане су личности из српског народа од значаја за успостављање веза, као и Србија и њени синови који су допринијели и помагали развој руске културе. Тако је чест помен св. Саве и његовог примања

монашког пострига у руском светогорском манастиру (Стари Русик), који је још од тад поборник зближавања Српске и Руске цркве, али и велики борац за јединство православног свијета, свог народа и народа Балкана. Управо на Светој Гори почели су контакти и општење Срба и Руса. Истицан је књижевни таленат Аниките Лава, улога и значај св. Кипријана, Пахомија Логотета (Пахомије Србин), озбиљан допринос руској црквеној култури Григорија Цамблака.

Било је ситуација и прилика када су у чланцима прављене паралеле између појединих личности и догађаја из руске и српске црквене историје. Преподобни Сергије Радоњешки је по свом дјелу веома близак „небеском покровитељу“ Срба св. Сави; подвиг св. кнеза Лазар упоређиван је са подвигом светог и благовјерног кнеза Александра Невског; за митрополита Михаила (Јовановића) стари Московљани су говорили да личи на св. Филарета (Дроздова), митрополита московског. Истицана је судбина патријарха мученика Гаврила Рајића, који је по повратку из Русије постао жртва турске освете. Често је помињана помоћ Русије Србима у оснивању школа на матерњем језику (допринос М. Суворова, нарочито). Аутори московске новине су истицали да бројни српски црквени и духовни писци своје формирање дугују Русији. Међу њима су помињани Јован Рајић, митр. Михаило (Јовановић), еп. Никодим (Милаш), патр. Варнава, Саво Поповић (преподобни Симеон Дајабаски), архимандрит Јустин (Поповић). Помињани су и датуми и догађаји из историје Срба и СПЦ.

Српски народ у новинама РПЦ представљен идеализовано: представљан је као храбар, мирољубив, побожан, скроман, радан, гостоприман, слободољубив, који поштује завјете предака, који је близак по духу, вјери, крви, језику и народним идеалима са руским народом, а јединство постоји и преко светитеља и светиња (поштовање руских светих у српској средини и обрнуто, поштовање икона Богородице код оба народа).

Функција текстова у ЖМП-у била је, поред осталог, и да подсјети да је Русија бедем васељенског православља, чуварка његове догматске чистоте, моћна покровитељица православља и словенства. Требало је истаћи да се и данас као и у прошлости настављају гајити исти осјећаји братске оданости, наде и привржености Русији и Руској цркви.

Међусобне посјете су у ЖМП-у осликаване као изливи братске љубави два народа, дани радости, братске посјете, празници црквеног заједништва. Оне су имале улогу да симпатије према руском народу остану сталне, које ће чести братски сусрети још више развити. Посјете су доживљаване као нова свједочанства духовног јединства

и заједништва двије цркве. Оцијењено је да је управо вјера несаломљива основа узајамног пријатељства, а црква везивни цемент тих односа. Похваљивана је улога СПЦ у екуменском покрету, у служби мира и сарадње међу људима. Узајамно разумијевање између двије цркве третирано је као важан елемент свеправославног јединства и једномишљења, у прошлости и данас. Ипак, било је прилика у коментарисању посјета када је српским црквеним представницима стављано до знања ко је „старија сестра“, „јачи и старији брат“.

На међусобне посјете двије цркве освртали су се политичари (Ј. Б. Тито, Н. Булгањин, Г. Карпов, В. Куроједов, В. Мићуновић, Д. Радосављевић, В. Петковић, Д. Чкречић...) истичући њихово позитивно дејство за нормализацију совјетско-југословенских односа, на даље продубљење и учвршћење односа између СССР-а и Југославије, рачунајући на помоћ црква напорима влада на чувању слободе и независности, културног и привредног јачања и подизања, као и на очувању мира у свијету. Наравно посјете нису имале само црквени карактер, него и карактер државне и политичке мисије. Програмом посјета били су обухватани не само цркве и манастири, него и научна, техничка, умјетничка и друга достигнућа два народа. Одјек у посјетама скоро увек је имала међународна политичка ситуација. Ова конотација такође је била изнешена на страницама ЖМП.

Извори

а) Објављени

1. *Власть и Церковь в Восточной Европе 1944-1953 гг., Документи российских архивов в двух томах*, Редакционная коллегия: Т. В. Волокитина, Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Д. Н. Нохотович, Москва, 2009.
2. *Југославија – СССР: Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР: 1946-1964*, том 1, прир. Љ. Димић, Л. А. Величанскаја, Београд, 2014.
3. *Москва-Србија, Београд-Русија. 1917-1945, документи и материјали*, том 4, приређивачи: Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић, Александр Силкин, Београд-Москва, 2017 (двојезично издање).
4. *Патријарх Српски Др Гаврило Дожич, Живот у светињи и слободи. Изабрани списи, посланице, беседе, акта, писма и записи – Поводом шездесетогодишњице упокојења*, прир. Мр Павле Кондић, Цетиње-Београд, 2010.
5. *Писма патријарха Алексия I в Советъ по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров – Совете министров СССР*. Том 1. 1945-1953 гг., Москва, 2009.
6. *Писма патријарха Алексия I в Советъ по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров – Совете министров СССР*. Том 2. 1954-1970 гг., Москва, 2009.
7. *Срби о Русији и Русима: од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750-2010): Антологија*, прир. Мирослав Јовановић, Београд, 2011.

б) Штампа и периодика

Борба (29. август 1948)

Гласник – службени лист Српске Православне Цркве (1944-1991)

Журнал Московской Патриархии (1943-1991):

Православље (бр. 555, 1. мај 1990)

Православни мисионар (3/1971, 1/1974)

в) Мемоарски извори

1. Др Гаврило Дожић, *Мемоари*, Цетиње, 2000.
2. Митрополит скопски Јосиф, *Мемоари*, друго издање, приредио Протојереј мр Велибор Џомић, Цетиње, 2008.
3. Мићуновић В., *Moskovske godine 1956/1958*, друго izdanje, Beograd, 1984.
4. Мићуновић В., *Moskovske godine 1969/1971*, друго izdanje, Beograd, 1984.
- 5.

Литература

а) Монографије, студије, синтезе, дисертације

1. Батрићевић Ђ., *Патријарх Гаврило Дожић и његово доба*, Цетиње, 2000.
2. Бремер Т., *Крст и Кремљ: мала историја Православне цркве у Русији*, Београд, 2012.
3. Ђурић Ђ. В., *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, Београд, 1997.
4. Ђурић Мишина В., *Српска православна црква у Независној држави Хрватској 1941-1945. године*, Ветерник, 2002.
5. Ђурић Мишина В., *Летопис Српске православне цркве 1946-1958. година*, I-III, Книн-Београд, 2000-2002.
6. Ђурић Мишина В., *Герман Ђорић: патријарх у обезбоженом времену*, 1-2, Београд, 2012.
7. Еванс Р. Џ., *У одбрану историје*, Београд, 2007.
8. Епископ Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996.
9. Живановић М., *Руски гробни комплекси у Србији у 20. веку*, докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2019.
10. Живојиновић Р. Д., *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен, 1997.
11. Животић А., *Југословенско-совјетске војне супротности (1947-1957)*, Београд, 2015.
12. Животић А., *Југословенско-совјетски односи 1939-1941. године*, Београд, 2016.
13. Јањић Ј., *Културолошка димензија деловања Српске православне цркве у другој половини XX века (1945-2000)*, докторска дисертација, Универзитет „Дон Незбит“ - Факултет за културу и медије, Београд, 2017.
14. Јовановић М., Радић Р., *Криза историје – српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд, 2009.
15. Јовановић М., *Срби и Руси 12-21. век: историја односа*, Београд, 2012.
16. Косик В. И., *Хорватска Православна Црковь (от организацији до ликвидацији) (1942-1945): Взгляд из XXI века*, Москва, 2012.
17. Милорадовић Г., *Лепота под надзором: совјетски културни утицаји у Југославији 1945-1955*, Београд, 2012.
18. Нивьер А., *Православные священнослужители, богословы и церковные деятели русской эмиграции в Западной и Центральной Европе 1920-1995: Биографический справочник*, Москва-Париж, 2007.
19. *Патријарх српски Герман – споменица поводом двадесетогодишњице његовог патријарашког служења*, Српска патријаршија, Београд, 1978.
20. Петровић Н. Д., *Патријарх Викентије Проданов 1890/1950-1958. – чувар јединства Српске цркве*, Сремски Карловци, 2013.
21. Пилиповић М. Р., *Српска православна црква, Руска православна загранична црква, Московска патријаршија (1920-1940) – узајамне везе, утицаји и односи*, докторска дисертација, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 2017.
22. Поповић Р., *Православне Помесне Цркве (прошлост, садашњост, географија, статистика)*, друго, допуњено издање, Београд, 2009.
23. Поспеловский Д. В., *Русская православная церковь в XX веке*, Москва, 1995.
24. Пузовић П., прот., *Раскол у Српској православној цркви – Македонско црквено питање*, Београд, 1997.
25. Пузовић П., *Кратка историја Српске Православне Цркве*, Крагујевац, 2000.
26. Пузовић П., *Српска патријаршија: историја Српске Православне Цркве*, Нови Сад, 2010.
27. Пузовић П., *Прилози за историју Српске Православне Цркве 4*, Београд, 2014.
28. Радић Р., *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I-II, Београд, 2002.
29. Радић Р., *Живот у временима: патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950*, друго, проширено и допуњено издање, Београд, 2011.

30. Радосно пењање на Голготу. Каменчићи за мозаик животописа свештеноисповедника епископа Варнаве хвостанског и беочинског 1914-1964, прир. мр Павле Кондић, Цетиње-Београд, 2009.
31. Селинић С., *Књижевна дипломатија. Међународна сарадња југословенских писаца од средине педесетих до краја седамдесетих година 20. века*, Београд, 2019.
32. Слијепчевић Ђ., *Историја српске православне цркве 3: за време Другог светског рата и после њега*, Београд, 2002.
33. Спасовић С., *Историја Српске Православне Цркве у Америци и Канади 1941-1991*, Београд, 1997.
34. Стаматовић А., *Суђење митрополиту Арсенију Брадваревићу*, Никшић, 2017.
35. Тимофејев А., *Руси и Други светски рат у Југославији: Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*, Београд, 2010.
36. Тош Џ., *У трагању за историјом: циљеви, методи и нови правци у проучавању савремене историје*, Београд, 2008.
37. Фирсов С., *Время в судьбе. Святейший Патриарх Московский и всея Руси Сергей (Страгородский)*, СПб., 2005.
38. Џыпин В., *История Русской православной церкви: Синодальный и новейший периоды (1700-2005)*, Третье издание, исправленное, Москва, 2007.
39. Шкаровский М. В., *Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах)*, Москва, 1999.
40. Шкаровский М. В., *Русская Православная Церковь в XX веке*, Москва, 2010.
41. Шкаровский М. В., *Русская и Сербская Православные Церкви в XX веке. История взаимоотношений*, учебное пособие, Санкт-Петербургская Духовная Академия, 2016.
42. Шкаровский М. В., *Православные церкви Юго-восточной Европы 1945-1950-е годы*, Москва, 2019.
43. Шољевић С., *Положај Српске Православне Цркве у Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини (1945-1975)*, Фоча-Београд, 2015.
44. Berend I., *Centralna i Istočna Evropa 1944-1993: Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*, Podgorica, 2001.
45. Cveticović Lj. V., *Jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susedstvu 1953-1958. godine*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Beograd, 2012.
46. Dimić Lj., *Jugoslavija i Hladni rat. Oglеди o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*, Beograd, 2014.
47. Џелстали К., *Прошлост није више што је некад била: увод у историографију*, Београд, 2004.
48. Petranović B., *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, Beograd, 1988.
49. Petranović B., Dautović S., *Jugoslavija, velike sile i balkanske zemlje 1945-1948 (Iskustvo „narodne demokratije“ kao partijske države)*, Beograd, 1994.
50. Radić R., *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953*, Beograd, 1995.
51. Tripković Đ., *Jugoslavija-SSSR: 1956-1971*, Beograd, 2013.

б) Чланци, расправе

1. Богетић Д., „Други југословенско-совјетски сукоб 1958. и концепт активне мирољубиве коегзистенције“, *Историја 20. века*, 2/2004, 123-154.
2. Бончић Д., „Међународна сарадња Богословског факултета у Београду 1945-1960“, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, Зборник радова, књига 8, ПБФ, Београд, 2010, 70-82.
3. Василицин А.Г., „«Журнал Московской Патриархии» как источник по истории Русской православной церкви в БССР послевоенного периода, *Актуальные проблемы источниковедения: материалы междунар. науч.-практ. конф. к 135-летию со дня рождения В. И. Пичеты*, Минск-Витебск, 9-11 октября 2013 г. Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2013, 298-301.
4. Гулић М., „Стварање Ђердапске речне управе 1953. године као један од првих знакова промјене у односима Југославије и совјетског блока“, *Архив*, 1-2/2012, 142-156.
5. Данилец Ј. В., „«Журнал Московской Патриархии» как источник по истории Мукачевско-ужгородской епархии в 1945-1955 гг.“, *Вестник Томского государственного университета*, број 429, 2018, 117-124.
6. Докнић Б., „Совјетизација и десовјетизација југословенске културне политике“, у: *Зборник радова са међународног округлог стола Тито-Стаљин*, Београд, 2007, 109-122.
7. Ђокић Б., „Српска Православна Црква о међуетничким односима у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово у периоду 1981-1985. г.“, *Теолошки погледи*, 1/2017, 115-148.
8. Едемски А. Б., Нинковић М., „Обнављање културне сарадње Југославије и Совјетског Савеза 1954. године“, *Архив*, 1-2/2019, 177-198.

9. Епископ Сава, „Епархије и епископи 1920-1970.“, *Српска православна црква 1920-1970: Споменница о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије*, Београд, 1971, 487-539.
10. Ерескин М.Г., „«Журнал Московской Патриархии» как источник по истории Русской православной церкви“, *Ученые записки Орловского государственного университета*, бр. 4 (60), 2014, 89-90.
11. Жарковић П., „Сиповска концепција југословенске спољне политике: ДСИП у средишту унутарпартијских спорења“, *Токови историје*, 1/2017, 97-121.
12. Животић А., „Југославија и јачање совјетског утицаја у Албанији (1947-1948)“, *Токови историје*, 3/2009, стр. 94-116.
13. Животић А., „Успон и пад југословенско-совјетских војних односа 1957.“, *Токови историје*, 1/2014, 105-134.
14. Јовановић М., „Руска православна загранична црква у Југославији током двадесетих и тридесетих година 20. века“, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, Зборник радова, књига 3, ПБФ, Београд, 2008, 160-178.
15. Калашник В. В., „«Журнал Московской Патриархии» как источник изучения публицистической деятельности православного духовенства в 1946-1953 годах, *Вестник ПГПУ, Серия 3*, 2018, 49-63.
16. Кашић Д., „Српска црква у тзв. Независној Држави Хрватској“, *Српска православна црква 1920-1970: Споменница о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије*, Београд, 1971, 183-204.
17. Кашић Д., „Српска црква под немачком окупацијом“, *Српска православна црква 1920-1970: Споменница о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије*, Београд, 1971, 225-236.
18. Ковачевић Б., „Српски патријарси последњих педесет година“, у: *Српска православна црква 1920-1970: Споменница о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије*, Београд, 1971, 465-483.
19. Косик В. И., „К портрету предстојателя Хрватској православној цркви митрополита Гермогена“, *Славјански альманах*, 2010, 130-140.
20. Милићевић Н., „Комунистичка стратегија према српској интелигенцији 1944-1950.“, у: *Срби и Југославија: држава, друштво, политика*, зборник радова, ур. М. Исић, Београд, 2007, 293-310.
21. Монич А., „Жизнь и пастырское служение архимандрита Василия (Пронина) (08.09.1911 - † 05.11.1997) (К 100-летию со дня рождения)“, у: *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, Зборник радова, књига 9, ПБФ, Београд, 2011, 166-182.
22. Никифоров К.В., „Отношение Сербов к Русским в XX в.“, *Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке*, Редколлегия: К.В.Никифоров (отв. редактор), М.Белаяц, А.А.Силкин, Институт славяноведения РАН и Институт новейшей истории Сербии, Москва, 2016, 10-30.
23. Перић Д., „Однос Цркве и државе код Срба у XIX и XX веку – кратак историјски преглед“, *Богословље*, 1-2/1992, 47-73.
24. Пилиповић Р., „Смена јурисдикције над православнима у Чехословачкој 1945/1946. године“, *Саборност*, бр. 3, 2009, 221-235.
25. Полишук Е., „К 65-летию начала непрерывного издания «Журнала Московской Патриархии»“, *ЖМП*, бр. 9, 2008, 88-96.
26. Пузовић В., „Последице Првог светског рата на српско-руске црквене односе“, у: *Зборник радова са међународног научног скупа Православни свет и Први светски рат*, ПБФ, Београд, 2015, 335-355.
27. Пузовић П., „Епархије Српске Православне Цркве у расејању“, *Богословље*, 1-2/1996, 87-95.
28. Пузовић П., „Педесет година од смрти Јосифа Цвијовића, митрополита Скопског“, *Прилози за историју Српске Православне Цркве 3*, Фоча, 2006, 109-115.
29. Пузовић П., „Патријарх Српски Викентије (1950-1958)“, *Прилози за историју Српске Православне Цркве 4*, Београд, 2014, 94-103.
30. Пузовић П., „Двадесет година од упокојења патријарха Српског Германа“, *Прилози за историју Српске Православне Цркве 4*, Београд, 2014, 104-108.
31. Пузовић П., „Богословско образовање Срба“, *Прилози за историју Српске Православне Цркве 4*, Београд, 2014, 115-176.
32. Пузовић П., „Међуфакултетски екуменски симпозијуми од 1974. до 1990. године“, *Прилози за историју Српске Православне Цркве 4*, Београд, 2014, 315-337.
33. Пузовић П., „Подворје Српске Цркве у Москви“, у: *Српско-Руски односи од почетка 18. до краја 20. века*, Зборник радова међународног научног скупа, ур. М. Војводић, Одељење историјских наука, књига 34, САНУ, Београд, 2011, 77-93.
34. Пузовић П., „Рад Светог архијерејског сабора 1947. године“, *Богословље*, 1/2011, 152-171.
35. Радић Р., „Верски живот у Југославији према извештајима епископа Српске православне цркве за 1953. и 1972. годину“, *Токови историје*, 1/2014, 11-51.
36. Ракић Р., „Издавачка делатност Цркве од 1945. до 1970. године“, *Српска православна црква 1920-1970: Споменница о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије*, Београд, 1971, 291-310.

37. Ракић Р., „Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970“, *Српска православна црква 1920-1970: Споменница о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије*, Београд, 1971, 433-461.
38. Ракоњац А., „Обнова старих и успостављање нових трговинских односа (1945-1947) – Југославија, СССР и државе „народне демократије““, *Токони историје*, 1/2018, 55-79.
39. Ристановић П., „Листови Српске православне цркве и ’Косовско питање’ 1980-1982“, *Баштина*, 35/2013, 205-228.
40. Тимофејевић А., „Руска загранична православна црква и Грађански рат у Србији 1941-1945“, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, Зборник радова, књига 2, ПБФ, Београд, 2007, 285-295.
41. Тимофејевић А., „Тито по други пут међу... Русима“, *Годишњак за друштвену историју*, 1/2012, 99-108.
42. Bogetić D., „Podsticaji i ograničenja na putu normalizacije jugoslovensko-sovjetskih odnosa tokom 1956.“, *Tokovi istorije*, 3-4/2005, 160-181.
43. Bogetić D., „Jugoslovensko-sovjetski odnosi početkom 60-ih godina. Razlika u Titovom i Hruščovljevom poimanju načela miroljubive koegzistencije“, *Istorija 20. veka*, 3/2011, 205-220.
44. Bogetić D., „Evolucija sovjetskih gledišta prema politici nesvrstanosti. Razlike u jugoslovenskom i sovjetskom poimanju načela socijalističkog internacionalizma“, *Istorija 20. veka*, 2/2012, 131-145.
45. Bogetić D., „Sovjetska politika prema Jugoslaviji tokom prve faze bipolarnog detanta“, *Istorija 20. veka*, 2/2014, 199-213.
46. Čairović I., „The role of vicar bishop Dositej (Stojković) at the beginning of the church schism in Macedonia in 1958“, *Istorija 20. veka*, 2/2018, 155-186.
47. Edemski A. B., Ninković N. M., „’Misija dobre volje’. Dobrica Ćosić na Drugom svesaveznom kongresu sovjetskih književnika (15-26. decembar 1954)“, *Istorija 20. veka*, 2/2019, 195-216.
48. Gulić M., Ninković M., „Mješovita jugoslovensko-sovjetska društva, slučaj JUSTE“, *Istorija 20. veka*, 1/2014, 143-163.
49. Jovanović M., „’Sveštenik i društvo – eto parole’: Ruska pravoslavna zagranična crkva na Balkanu 1920-1940“, *Tokovi istorije*, 3-4/2005, 67-100.
50. Miloradović G., „Руски/совјетски културни утицај у Србији/Југославији у XX и XXI веку“, у зборнику: *Односи Русије и Србије на почетку XXI века*, приредио Жарко Н. Петровић, Београд, 2010, 193-201.
51. Mitrović M., „Prvi posleratni Sveslovenski kongres 1946. godine“, *Tokovi istorije*, 1-4/1999, 118-127.
52. Radić R., „Suđenje mitropolitu Arseniju Bradvareviću 1954. godine“, *Tokovi istorije*, 1-2/1994, 189-203.
53. Radić R., „Srpska pravoslavna crkva i pravoslavlje u Čehoslovačkoj“, *Tokovi istorije*, br. 1-2, 1997, 93-120.
54. Radić R., „Односи између Српске православне цркве и Католичке цркве у последњим деценијама пред распад југословенске државе“, *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, зборник радова, Београд, 2007, 283-301.
55. Radić R., „Josip Broz Tito i patrijarsi Srpske pravoslavne crkve (Gavrilo, Vikentije i German)“, *Tito – viđenja i tumačenja*, зборник радова, Београд, 2011, 117-134.
56. Radić R., „Srpska pravoslavna crkva tokom 90-ih“, *Poznanskie studia slawistyczne*, 10/2016, 257-268.
57. Tripković Đ., „Uspon ekonomske saradnje između Jugoslavije i SSSR 1971-1980“, *Istorija 20. veka*, 1/2014, 181-191.

в) Интернет публикације

1. Горшкова А. И., „Государство и Русская православная церковь в 1940 – 1990-х гг. (По материалам «Журнала Московской патриархии»)“ (<http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/5028/2/1-2001-03.pdf>).
2. Григорян А. А., „Отношения Русской Православной Церкви с Армянской церковью в 1953-1964 гг. по материалам Журнала Московской Патриархии“ (<http://history-mda.ru/>).
3. Кострюков А. А., *Лекции по истории Русской Церкви (1917-2008). Учебное пособие*, Москва, 2018. ([https://azbyka.ru/otechnik/books/download/23485-Лекции-по-истории-Русской-Церкви-\(1917-2008\)-1.pdf](https://azbyka.ru/otechnik/books/download/23485-Лекции-по-истории-Русской-Церкви-(1917-2008)-1.pdf)).
4. Полищук Е. С., „Журнал Московской Патриархии“, *Православная энциклопедия*, (www.pravenc.ru/text/182369.html).
5. Родченко В. А., „Типологические особенности «Журнала Московской Патриархии» как официального общецерковного издания“, *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, № 2 (9), 2011, 143-144 (www.gramota.net/materials/2/2011/2/42.html).
6. Скурат К. Е., *История Поместных Православных Церквей* 2. (<https://azbyka.ru/otechnik/books/download/11930-История-Поместных-Православных-Церквей.pdf>).

7. Žarković P., „Jugoslavija i SSSR 1945-1980: istorijat jednog hladnoratovskog odnosa“, (http://www.yuhistorija.com/serbian/medj_politika_txt00c2.html).
8. <https://drevo-info.ru/articles/13677176.html>
9. www.pravenc.ru/text/190197.html
10. www.pravenc.ru/text/468755.html
11. www.pravenc.ru/text/1681145.html
12. www.pravenc.ru/text/64694.html
13. <http://www.pravenc.ru/text/64696.html>
14. www.pravenc.ru/text/2458863.html
15. https://ru.wikipedia.org/wiki/Казем-Бек,_Александр_Львович